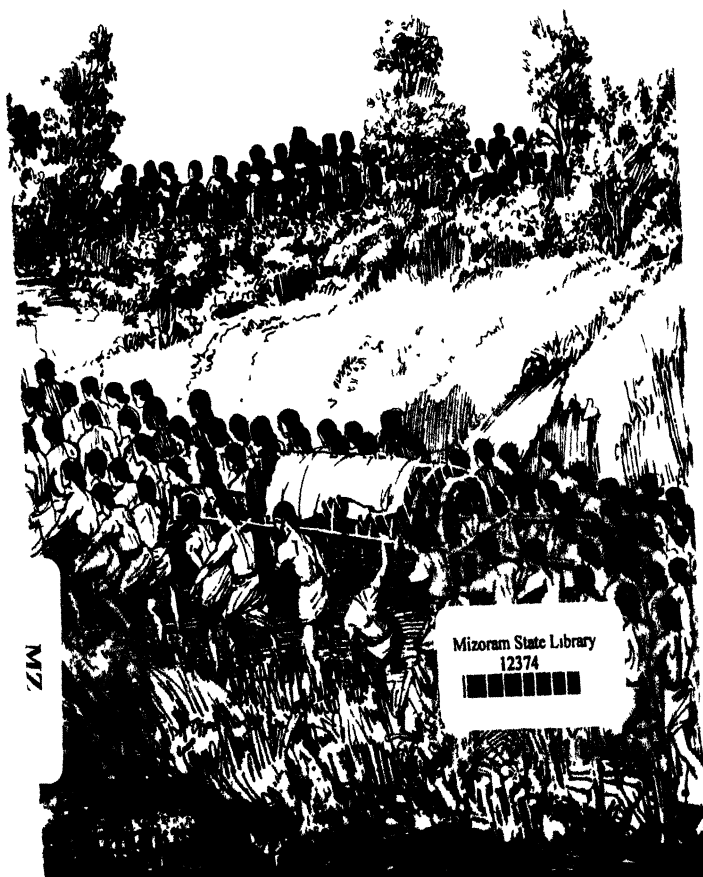

B. LALIHANGLIANA

HMASANG ZONUN

(Studies in Mizo Culture, Tradition and Social Life)

HMASANG ZONUN

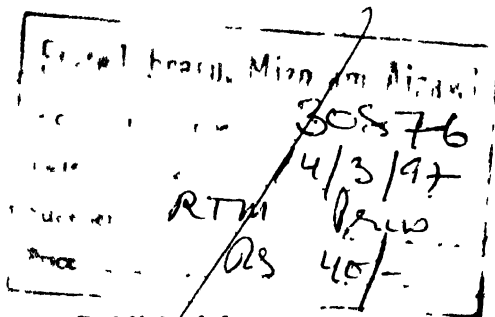
*(Studies in Mizo Culture,
Tradition and Social Life)*

Mizoram State Library

12374

B. LAUTHANGLIANG

Published by

MR M.C. LALRINTHANGA
Khatla, Aizawl
1992

(ii)

Hmasang Zonun

(Studies in Mizo Culture, Tradition and Social Life)

by B. Lalthangliana

MIZORAM STATE LIBRARY

Acc No 12374

Acc. by Roa

Class.by me

Cata.by 1

Sub Heading by

Transcribed by

Location No

First Edition 1992

Copies 1000

Copy-right Reserved

Printed at the

RTM Press

Chbinga Veng, Aizawl

(iii)

THUHMAHRUAI

KUM 40 lai a liam ta. Ka panna khua Khawbung (S)-ah kum 1955 khan Pawl IV ka zir ve a. Chutah chuan Pastor Challiana ziaik *Hmasang Mizo Awmdan* tih bu hi kan zir a, ngaihnawm ka ti hle a, tun thleng hian chumi bu chu ka la kawl tha reng nghe nghe a. Kan chhungkuain kum 1956-ah Kawl ramah kan pem a, a bula tanna lehkhka ka zir leh ta ngat ngat a. Kum 1975 khan ka zir theih chin chu ka zo va. Kum 1973 atangin ka zirna Mandalay University-ah ka thawk ve nghal bawk a. Tlema puitlin han zir ve a, Mizo history leh literature-a theih ang anga research beih a, lehkhabute pawh mahni phak tawh tawka ziaik han rilruk chuan, mahni ram leh hnam zingah ngei lo chuan thla a lo ngam tak tak thei hauh lo mai a. Tichuan kum 1986 April thlaah Zoramah kirin, Aizawlah kan chhungkuain kan cheng ve ta a ni.

Kum 1987 khan Aizawl khawpuia Hrangbana College leh Pachhunga University College-a Mizo Department-ah thawk turin sawmna ka dawng ve mial a, lawm takin ka thawk ve nghal a. Ka zirtir tura hotuten min pek zinga pakhat chu, *Pi pu nun* Pastor Challiana ziaik a ni a. Chu lehkhabu chu kan en Chiang a, kum 40 dawn lai liam ta, kum 1955-a Pawl IV-a ka zir tawh *Hmasang Mizo Awmdan* tho kha kum 1968-ah a bu hming chauh an lo thlak mai a lo ni a. Chu lehkhabu chu kum 1944-ah Mizorama Chanchin Tha thlen "Golden Jubili" hriat reng nana *Chhim Bial Kohhran Chanchin* a bua chhuah bung khatna, kum 1949-a Zochhawni Pa (Rev. H.W. Carter) - in bu hrana a chhuah nawn leh a ni nghe ngha a. Chu chu kum 1990 thlengin Pawl VIII-ab, kum 1992 thlengin Pre-University Course (MIL)-ah a ngai ngaiin zir nawn zel a lo ni a.

Tichuan ka rilruah zawhna lian tak, nung reng a awm ta a. Hmasang Zonunte hi kan naupang lo thanglian zelte hian an zirin an hre ngei tur zawng a ni a, zirlai tha tak a ni. Mahse kum 40 dawn lai liam taa ziaa aia kimchang leh fiah zawk lehkhahu, mi thiam tam tak Zofate zinga kan awm hnu hian enga ti nge kan la neih loh? Kum 1955 vela Pawla IV zir tawh, a hnu kum 40 dawn lai thleng pawhin Pawl VIII leh P.U.C. (MIL)-ah a ngai ngaia kan la zir tlut tlut hi hmâ kan sawn nge kan hnungtawlh? Ngaihtuah tur a tam ngei mai!

Chutianga ngaihtuahna thuk tak nei leh vei tak chung chuan, ka theih ang angin Hmasang Zo nun peng hrang hrangte chu ka chhui ta char char a. Titi hria upate ka kawm kual zel a, lehkhahu awm ang ang ka dap a, Tribal Research Institute-in an lo chhuah tawh leh, mi dang an ziahtir kutziaka an kawl ang ang te chenin ka zir ta a. Tin, M.A. Theisis "Mizo history in Burma" ziahtir tura research beia Mizoram ka zin hmasak ber, kum 1972-a ka record-te pawh uluk takin ka bih leh ta a ni.

Vanneihthlak takin tunah hian Mizo Culture leh Tradition lam thlurna lehkhahu chu bu thum lai kan lo puitlin thei ta blaah mai a. Hetiang hian kan then a.

I. Mizo Nun Hlui (Part I, phok 120)

He bu hi kum 1990 (1991-ah kan tilian leh a)-ah a chhuak a, hengte hi a chuang a.

- (1) Naupang infiamnate
- (2) Mikhuah inthlen dan
- (3) Mizo ran vulhte
- (4) Kût chi hrang hrang
- (5) Chawngchen
- (6) Sum leh pai

- (7) Tlawmngaih an inzirtir dan
- (8) Sa kaha sa insem dan
- (9) Mizo lâm thenkhatte
- (10) Mizo tumrik thenkhatte
- (11) Mi zawn inchuh

II. Mizo Nun Hlui (Part II, phek 208)

Hei hi kum 1991-ah chhuah a ni a, hengte hi a awm a.

- (1) Nula leh tlangval nun
- (2) Mizo inneih dan
- (3) Zu chungchang
- (4) Zawlbuk
- (5) Ramhuai an hriat dan
- (6) Ral thah sawngbawl dan
- (7) An inthawi dan
- (8) Thihna leh a sawngbawl dan
- (9) Mizo sakhua
- (10) Hla lam
- (11) Mizorama Kristianna lo thlen dan

Heng Part I leh II-ah te hian, phek hmasa lamah Mizo chanchin tlangpui (An Outline history of Mizo) dah zel a ni bawk. Tin, Part I hi Pawl VIII zirlai atan, Part II hi Pawl IX&X zirlai atan hman a ui ta nghe nghe a, a lawmawm hle.

A tira tum dan chuan, he *Hmasang Zonun-ah hian, Mizo Nun Hlui* Part I leh II-a Mizo Culture leh Tradition lam hawi zawng te hi chbun khawm vek a, Mizo mipui chhiar theih tura a bua chhuah rilruk a ni a. Mahse a bu a chhah deuh dawn leh a man a tam deuh dawn avangin kan rilru hmasa chu kan thlak leh ta a. Kimchang zawk leh tawngkam khun zual hmanga ziaik nawn te chauh dah nawn lehin, a tam ber hi chu ziaik thar a ni e.

Heng bu thum laia kan khawih thute hi, kan tawng phak loh leh a taka kan hriat ve phak loh hlir a ni a, zir hriat aṅga ziaḁ a ni. Ho tēa langte hi sawi fuh loh leh tih sual palh a awl em em a. Keini ang hnam dang kara sei lian leh lehkhā zirte tan pheī chuan khawih ngam pawh a har hle. Tin, hmasang zo nun te hi hriat kim a awl lo hle a, hriat dan pawh a inang duh lo fu. Engpawh ni se, hmasang Zo nun hi hnam lungphum chi khat a nih hre reṅgin, zir tur awm zāwng te, an thufing leh ṭawng-kauchheh te telh hramin kan theih ang tawkin kan kal-pui a. A dik lo a awm chuan, a ḁhan leh vang chiang taka sawiin min hrilh thei ula, kan lawm em em ang.

Mihringte hi hmasawnin changkang deuh deuh mah ila, kan hriat ḁāk leh lairila cham nawn fo chu mahni ṭobul chhuikir a, zir chian te, mahni hnam nunphung leh zia-rāṅ te chiang taka dap chhuah a, zir thar leh te a ni a. Hnamin hma a sawn nasat poh leh an hnam chanchin chhuikira hriat chian tumin an bei nasa tih kan hria. Chung hmasang nun te chuan kan hriat loh hlan hian min fan a, min hruai zel nghe nghe a ni. Asia khawmuala hmasawn chak ber dawttua sawi ṭhin South Korea ram chuan, an fate lo ṭhang lian zelin an pi leh pute khawsak hmang leh nun hlui te an theihngailh mai ang tih hlauin, sawrkār meuhin "Folk Village" a dīn a. A thawktute pawhin an thawhna pindan hūn nena inmilin an inthuan zel nghe nghe a. Miin an hmu duh em em a, khawvel ram hṅang hrang tlawha zin mite tlawh duh ber a ni. Mizoramah pawh hian ram pawn lam mite an lo zinin, kan zinga an hmuh chak ber chu kan in sang pui pui te, kan kawttler lun lai te, kan zirna in ṭhate hi a ni lo, Mizo zia-rāṅ leh hmanlai nunphung lang thei hmun leh Museum te a ni zawk. Chutianga hmasang zo nun leh zia-rāṅte hai lan a, hriat thuk deuh deuh kawngah chuan Zofate pawh kan ṭhangharh mek a, a lawmawm hle.

Chu Zofate thantshā tūn mekna kawnga hnam mamawh a lo phuhruk hlahh theih beiseiin he lehkhabu hi insit tak chungin kan rawn sual chhuak ve a. Kan thian Dr. H. Lallungmuanan, "Hmanni chu mi pakhatin a hai che asin," min ti a. "Engtin maw?" tia ka han zawh nak chuan, "I hnung lam atangin, 'saw saw Pu K. Zawla em ni?' a ti che," tiin min fiam a. He fiamthuah hian thu tak a tel a. Hmasang Mizo awmdan tun hma deuha lo ziaik thin te chu kum 60 chung lam deuh vek, kum 70 chuang te an ni hlawm a. Keini ang kum 45 bawr velin kan han ziaik ve hi chu a inhmeh lo deuh a ni mai thei. Eng pawh ni se, ram leh hnam tana mamawh em em thilah, kil khat atanga eng a lo pek ve theih chuan, mi min haina leh kan thawhrimnate chn hlepah kan chhiar thung dawn a ni.

Tin, ngaihdan khauh tak kan neih pakhat chu, Mizo History, Culture leh Tradition te hi hnam dangte ziaik dan hi khawvelin min hriat dan tur a ni lo va. Keimahni kan inhriat dan, kan inhmuh dan leh kan insawi dan te hi khawvel min hriat dan tur a ni zawk, tih hi a ni. Chumi tihlawhtling tur chuan taimak erawh chu a tul nasa. Mahse kan bei tur a ni, kan thawk tur a ni, kan hah tur a ni, kan rim tur a ni, kan ti a ni. Heng *Mizo Nun Hlui* Part I & II te, *Hmasang Zonun*—a chuangte hi a theih ang anga Sap tawng dah dan kawng zawn mek a ni bawk.

A tawp berah chuan, ziaiktu hmasa ten taima taka an lo thawh avangin rawn tur lehkhabu kan nei nual a, an chungah kan lawm hle a. A bik takin Art & Culture Directorate hnuaia Tribal Research Institute-in ka mamawh te phal taka min hawh theih avangin ka lawm em em a. Pu C. Zachhunga. Khumtung ziaikte kan hmang tangkai hle a, dawhthei taka min hrihtu ka mi rawnte chungah te nen lawmthu kan sawi a ni.

THU AWMTE

1. Thuhmahruai	...	...	(iii)
2. Lal leh a khua leh tui	...	...	1
3. Lo neih dan	...	...	25
4. Ran vulhte	...	...	45
5. Silh leh fen	...	...	49
6. Mi zawn inchuh	...	...	56
7. Sangha tlangvuak	...	...	64
8. Sa aih dan	...	...	70
9. Ral thah sawngbawl dan	...	...	77
10. Thawnthu hlutna	...	...	88
11. Mizo Sakhua	...	...	97
12. Hmasang Zonun zepui	...	...	129

I. Lal leh a khua leh tui

MIZO hnahtlak chi peng hrang hrangte hian hmanlai atangin hruaitu an nei hlawm a. Mahse tun tumah hian a vaiin kan chhui seng dawn lova, Mizo hnahtlak zingah a hlawm lian ber leh tlang thut tam ber Sailo lal leh a khua leh tui chungchang kan thlur ang a. Kawng leh lama thlir chuan, Mizo chi peng dang lal leh a khua leh tui te chanchin hi tlema dang hret hret awm bawh mah se, Sailo lal inrelbawl dan hian a tlangpuiin a hruai deuh vek a tih theih awm e.

Pj leh pute Lentlang leh Tiau inkara an chen lai, kum 1450-1700 (A.D.) velah lal an nei tanin a lang a. An titi atanga lal hming kan hriat hmasak ber chu Zahmuaka a ni a, chu chu kum 1580-1600 (A.D.) hun vel a ni mai thei. Thlang an rawn tla zel a, kum 1700 (A.D.) velah chuan a tam berin Tiau an kanin a lang a. Tichuan tu mâ hnuaia kun lova anmahni liau liau Mizote an inrelbawl hun chhung chu, Zahmuaka hun atanga British hovin Mizoram an thut hun thlang, kum 1580-1890 (A.D.) bawh vel, kum 300 chuang hretah lo dah ta ila. Tin, British Bawhsap (Superintendent) hnuaia an lal hun kha kum 1890-1954 thlang, kum 60 chuang zet a awh leh bawh a. Heng hun chhunga lal leh a khua leh tui te inrelbawl dan te a tlangpui zawr zawrin kan thlir dawn a ni.

Mizo latte inrelbawl dan kan hriat chian deuhna hmasa ber chu. Pu Kawlha hova Sailova thlah lai pasarib lai inchhungkhawmin, tuna Khawbung (S) leh Zawlsei ramah, kum 1740-1750 (A.D.) vela khawpui an din "Selesih Sangsarih" atang hian a ni a. He khawpui hian pawimawhna kawng hrang hrang a nei a. An huvang a nat em avangin khawchhak lama an leidoten an rawn beih ngam loh phah a, Mizorama lo awm hmasa hnam dang leh Mizo hnahtlak chi peng dangte pawhin an tawh kian phah zel bawk a. Tun thlenga Mizo hnam dan kan tih tam tak hi Selesih Sangsarih awm laia Pu Kawlha hova an duanchhuah niin sawl a ni bawk. Tichuan Mizo lalten an khua leh tui an ehkawl dan chuan hma a sawn zel a, mumal leh kalhmang fel tak nelin, a ram leh hnam nena inmil takin a lo zichhuak a. Mizo nun leh khawtlang pawhin laimu tha tak nelin a lo ding chhuak ta a ni.

A tlangpuiin Mizo khuaah chuan lai in chu a laiah a awm deuh zel a. Tualzawl zau deuh a nei a, chu chu 'lai mus' an ti a. Hla vak lovah Zawlbuk a awm a. Tiau an rawn kan hma chuan lai in hi khawtlangin an sak thu sawi a awm lo va. Tiau an kan hnuah. Lallula thlah te lalna Zoram hmar lamah chuan khawtlangin an sa thin a. Lai in chu a tlangpuiin hetiang deuh hi a ni a. A hmasa ber chu "Sumhmun" a ni a. A dawt chu "Vanlung" an ti a, bawihho chenna hmun zau tawh tak a ni a; chhungkaw cheng azirin pindan pahnih pathumte pawh a awm thei. A dawt leh chu dawvan an kaina, lai chhuatpui ber a ni a, tapchhak a awm ngah a, lai upate nen zu an inhona leh thu chhita thu tha an sawina leh rorelna (court) a ni a. A dawt leh a palina chu lai chhungkaw riabna pindan a ni a. A pishah chuan pangana "Bahzat" a awm leh a, chhuan laia an inkawmna leh aulate puan tahna hmun ber a ni.

Hetiang hian lal in chu zau leh sei pui a ni a, khaw-
tlang suk awm reng a ni. In tin atanga pakhat zel ebhuakin
hnaetlanga sak a ni thin. Hualtuah a awm laia Vuta in chu
hiam za a tling an ti. Darlungah Lallula a khawsak laia a
in pawh a lian tawh hle a ni ang:

Min chuan ve u Darlung kan awmkhwa,

Laldang run in laiah a zam ruai e,

Ni tin tlandur a chiah nglian e,

tih hla te pawh kan hmu a ni.

Amaherawhchu Mizoram chhian lama khawsa Rolura
thlah lalte in chu Mizorama British an lo luh thlang khan,
vamtlangin an sa ngai lova, ngamtak deuhte sawmin an-
mahniin an sa ve mai thin.

Lal chu a khua leh tuiab chuan engkima engkim a ni
a, indo thu te, lal dang nena inrem tura sa-ui tan chung-
changah te, lo neih kawngah te, sakhaw thil leh kutni
vangthlaah te chenin hotu ber a ni a. Mihring tih hlum
leh nunna hum chungchang thlanga thu tawp neitu a ni.

Khawtlang a awpnaah lal chuan kut leh ke pawimawh
tak tak a nei a. Chung zinga pawimawh ber pakhat chu
"Lal upate" an ni. Lal chuan a duh duh a roreipui turin
a dah a, dan naranin a laina hnaite a ruat ber a, a zat
bituk a awm lo va, lal thu thu a ni mai. Tuman an
sawisel thianga lo va, an sawisel ngai reng reng lo. Chung
lal upate chuan an finna te, an sum leh pai leh an theihna
zawng zawngin lal rawng an bawl a, chuvangin "lal
khawnbawl" emaw, "khawnbawl upa" ti te pawhin an ko
thin bawh. Ni tin deuh thaw lal inah an chuangkai a, zu
an inho thin a ni. An in pawh lal in atanga hla vak lo,
lal muai kilia an sa a. Chuvangin "Muakil upa" ti te
pawhin an sawi a, "Muak eng hmu pha" ti te pawhin an
lam bawh thin a ni.

Lal unau tlang chang ve lo te, lal vua leh vangte chu "Zalen" an ni a; lo duh an tlang hmasa a, fathang erawh chu an ohhung ve ngai lo. "Ramhual" te hi khawtlanga mi pawimawh tak an ni a. Mipuiin lo tur an en hmaa an duh lai lai lo tlang hmasa thei an ni a. Chutiang Ramhual ni tur chuan chhungkaw rual deuh leh buh leh bal thlo chhuak thei bikte lalin a tlang thin a. Amaherawhchu pawltlak veleh mi naran aia tam buh an chhung thung. Khaw then khatah chuan ramhualte hi lal upa an ni nghal thin.

"Thirdeng" hi vantlang tana hna pawimawh tak thawktu, pi leh pu atanga hmanraw inrochung tawh, kut themthiam bikte chauh thawh theih a ni a, mi naran tan tlin rual a ni lo. Lalit a rdut thin a, lal nen an inkung-kaih hle a, chuvangin "Lal thirdeng" ti tein an ko thin. A tlangpuiin khaw khatah thirdeng pakhat a awm deuh ber a, khaw lian deuhah chuan pakhat aia tam pawh an awm thei. Lal thirdeng chu lal leh upa rorelnaah an tel ve thin.

"Tlangau" hna hi a hniam deuh na a, a tel lovin khawtlang a awm thei bik lova. Khuua mite hriat tur lal thuchhuak te. Zawlbuk thuchhuak vantlang hriat tur chite puangtu ber a ni. Lalin a duh hun huna a tirh turin lal inah a kal fo thin. Tirhchhiah hna a thawh ber avangin miten an ngai hniam hle a, khawlaia a tlangau laite hi then khatin an au nawmnaah fo va, "Tlaugau velhin lei a kuai lo" an ti hial.

"Sadawt" hi Mizo sakhaw thiltihna tinrenga puipa ber a ni a, tuntuia "Pastor" dihmun ang deuh luahtu a ni. Khaw khata Mizo chi peng hrang hrang awm te chuan mahni huam Sadawt an nei hrang theuh a. Miin sakhua a blak dawn aplingin Sadawt a ruai thin a, puithiam hna a thawk thin a. Mizo chi peng zingah inhnaih zual an awm a, Sadawt an inhman tawm thei a, chungte chu "Dawi sa

kilza thei" an ti thin. Tin, lalin Sadawt a nei a. Sadawt zingah rau rau chuan a lian ber leh puipa bera ngaih a ni a. khawtlang huapa sakhaw thiltihna apiangah lal Sadawt hi an hmang zel thin a ni.

"Bawlpu" hi natna chungchanga an rawih thin a ni a, tunlaia "Doctor" hna ang deuh vuantu a ni. Damlo leh natna nei apiangin an ko va, a nin damlo mar chu a dek a, a chawh apiang chuan inthawi tur a ni. Natna azirin vawk emaw a chawh thin a. Inthawi nana tul chu an neih loh chuan lei mai tur a ni a, leina an neih loh pawhin an puk hram thin.

Bawlpu chuan thiam hla a nei a, a natna thawi tur azirin thiam hla hrang hrang a hmang thin a. An thiam hla chu an roh em em a, tumah an hrih phal ngai lo. Bawlpu hna a thawk thei dawn tawh lova a inhriat bnuah chauh, a hna chhonzawm thei tur a ngaih laina hnenah thiam hlate chu a hrih chhawng phal a ni. Mizo chi peng hrang hrang te chuan Bawlpu hi an intawm thei a, chuvangin khaw lian deuhah chuan Bawlpu pahnih pathum te pawh an awm thei.

Sadawt leh Bawlpu te hi a chang chuan "Puithiam" tiin an lam kawp mai thin a. Mahse an hming leh an hna kalhmang in ang lo te hi hriat hran a tha hle.

Mizo khuaah chuan mipuite chu a tlangpuin "Lal" leh "hnawmchawm" tiin an sawi ber a. Lal chi ni lo zawng zawng kha hnawmchawm tih hian a huam vek a. Chung hnamchawm zinga hausa leh rethei deuh te chu "mitha" leh "mi rethei" tiin an sawi hrang leh nghe nghe.

"Val upa" hi kan sawi hmaih hauh loh tur a ni a. Mizo khawtlang nunhonaah khan an dinhmun luah hi a zau hle a, zah an hlawh a, an buvang pawh a lian a. Naupang leh tlangval thununtu ber an ni a. Amaherawh-

chu lalin a ruat an ni lova, mipui thlan a ni hek lo. Tu ma el phak lohva khawtlang tana an tlawmngaih leh inpek leh taimak bik avanga he dinhmuna chuangkai an ni zawk. Tlema upa deuh, tlangval ni kher lo te an ni ber. Lal leh upate rorelnaa lut pha si lo, khawtlang huap thil tam tak chin fel tur a awm a, tlangval zawng zawng chhuahkhawmna leh riakhona "Zawlbuk" ah an reiho ber a. Chu chu Val upain a hrui a, thu tlukna pawh Val upa tawng hma chuan an siam ngai lo. An thurelte chu tihlawhtling tura bawhzuina tinrengah hrualtu a ni zel bawh.

Hengte hi hmasanga Zofate an khawsekhonaa lal kut leh ke pawimawhte chu an ni a. Hetiang hian rem takin an lo invuah ve a, Mizo khawtlang nun duhawm tak kha an lo siam a ni.

Mipuiin an chung a roreltu lal hnena an pek chhiah chi hrang hrang lo en leh ila. "Fathang" hi mipuiin lal hnena an pek theuh chhiah pawimawh ber pakhat a ni a. A lo chhuah dan pawh hetiang hian upaten an sawi thin. Kan pi leh pute Lentlang leh Tiau inkara an khawsak lain, khawrua leh Tlangkhuaa chong Hnamte ho chu an lal Chhanpiala a thi a, Seipui khuaa awm te rawn angin parual tak Zahmuaka te chhung chu lal atan an sawm a. Zahmuaka chuan a duh meuh lo va. Mahse a nupui Lawilerer chuan, "Keini chhung akar ohuti taka min sawm chu kan kal ngei tur a ni," a ti a. Tichuan Zahmuaka te chhung chu Khawrua leh Tlangkhuaa an lal ta a. Zahmuaka chuan lal nih chu nuam a ti meuh lova, an khawhluikjir leh a tum a. Mahse a khuaan an chelh a, "Hlawh atan in, tiin buh kan po ang che u," tiin an tiam a. Zahmuaka te chhung chu an awm nghet leh ta a. Heta tang hian lal hnena buh chhun "Fathang" hi a lo awm tan ta nifn an sawi.

Hun lo kal zelah pawh "Fathang" hi mipuiin lal hnena an pek chhiah nghet a ni ta zel a. Tun hauh phei chuan

khaw hrang hrang pek dan a in ang lova, chhung tlem deuh khua an awm a. Chuvangin British-in Mizoram an awp a, Bawrsap N.E. Parry hun lai khan a brut rual a, in tinin buh hum tin ruk (phur hnih) an chhung ta a ni.

Lalupate kha lo duhthlang hmasa an ni a, mi naran angin "Fathang" an chhung ve tho va. Amaherawhchu lal khua leh tuiah khan chhuanchham awmin, mei alh en mai tur an nih chuan, lalin an buh kha pachhiate tan an bel sak thin a. A neltu pawhin lawm takin a pe ve mai thin. Hetianga khawtlang indawm tawn nana Mizo lalte inhmakhua dan hi a tha hle a ni.

"Ramhual" te kha lo duhthlang hmasa an ni bawk a, mi naran aiin buh hi lal hnenah an chhung tam bik a, Ei leh bara lal inngahna ber pakhat an ni.

"Sachhiah" hi lal hnena pek ngei tur chhiah pawimawh tak a ni a. Mi tupawhin si a kah emaw, a awm emaw chuan a dar pawh hlawk chu lal hnenah sachhiah atan pek ngei tur a ni a. Hei hian sakhi chin chung lam a huam a, sakuh erawh chuan sachhiah a kai pha lo. Satlaw chharin pek a ngai lo bawk.

Heng "Fathang" leh "Sachhiah" te hi a khua leh tuiten lal hnena an pek loh theih loh chhiahpui ber te chu a ni a. Chhiah tenau deuh leh a hna azira pek ngai dang a awm leh a, chungte chu hengte hi a ni a.

"Khuai chhiah" hi lal roreina huam chhungah kham-khuai kai sela, mi malin emaw, a huhovin emaw an lakin, a kal zinga tel ve mi pakhat chan ang chu lal hnenah an pe ve thin a, chu chu "Khuai chhiah" an ti. Tin, khaw then khatah chuan sangha tlangvuak tumin, an sangha man-te a inzat thei ang bera an insem tumin, a kal mi pakhat chan ang chu lal hnenah pek ve a ni thin bawk.

"Sekawt hawn man" a awm leh a. Pi pute hun lai kha chuan an hausakna hi siala teb a ni ber a. Miin a

sial khaw dang mite hnenah a hralh chuan, sial sa chu vantlangin an eipui pha ve dawn ta lova, chuvangin sial-in an ram a ei chhiat man ni awm takin, a leitu chuan sial man se neitu hnena a pek bak cheng hnih lal hnenah a pe thin a. Chu chu "Sekawt hawn man" an ti a ni.

"Lal in sak" hi "Tha chhiah" anga sawi theih a ni ve awm e. Mizoram chhim lama lal Rolura thlahte khuaah a awm ve lo na a, hmar lama lal Lallula thlah khuaah te chuan in tin atanga pakhat zel thawk chhuakin lal in chu an sa thin a ni.

Heng khuaichhiah te, sangha tlangvuak tuma chan khat te, sekawt hawn man te, lal in saka tha sen thin te hi tih loh avang leichawitir a nih thu sawi a awm lo na a, mi tinin lal hnena an tih thin a nih avangin chhiah tenau anga sawi theih ni vein a lang.

Tin, Thirdeng hnenah a chher hah man leh, lo nei hman lova thawh a ngaih avangin, a puma kai zawngten kum tin pawltlakah buh hum hrai khat (tin khat leh a chanve vel) an pe thin a. A puma kaiten sa an kah emaw, an awh emaw pawhin, a zang ruh eb phel, a nakruh pathum huam tel an pe thin a, "Thirdeng sa nak" an ti a. Khaw then-khatah chuan a zang tihrawl, nguntang chen an pe thung. "Tlangau" hlauh atan buh hum, "Tlangau Fawng" (Fawng-kho) a awm tawka lian ruatin, kum tin khawntir a ni ve bawk.

Heng chhiah hrang hrangte hi a tirah chuan Mizote zingah a awmin a lang lova, "Fathang" lo chhuahna bul kan sawi tawh ang deuh khan mipui remtihnaa lo awm niin a rinawm a. A enga pawh chu ni se, khawvel chanchin kan chhiartin chhiah chawi chungchanga Mizoten lal hnena a pek hi a zangkhai pawl tak a ni a. Chuvangin Mizo lalte kha an khua leh tui te lakah an rit lo hle a tih theih awm e.

Thil sual titute hremna lam lo en leh ila. Hmasang Mizo khawtlangah chuan tualtbah hi a vang em em a, a awm ngai meuh lo tih theih a ni a. Miin eng nge maw avangin tual lo that path hlahh sela, a hremna chu thihna a ni. Lalin a hremna ni lovin, a thaha te chhung khan phuba an lak Mizo danin a phal tihna mai a ni a, hremna lian ber a ni. Kawng leh lama thlir chuan Mizo dan chuan phuba lak a khap lo a tih theih a. Amaherawhchu phuba laa an thah tur khan lal sutpui a vawn chuan khawih a thiang tawh lova, an beihzui chuan lal pawl khawih an ni thung. Lal sutpui vuantu crawh chu lal hawihah a lut kumkhua tihna a ni. Kum 1890-ah Bawrsapin Mizoram a thut hnu kha chuan phuba lak ang chi reng reng kha chu a khap tlal a ni.

Leichawi theih zinga hremna lian ber pakhat chu se chawitir a ni a. Thil tihsuazir in lal leh upaten an rel a, lal sachhiah pe lo te, hmeichhe tih hmingchhiat man te, sawn man te hi a thu azirin sial emaw, tlai sial emaw chawitir in an hrem thin. British-in Mizoram an thut hnu khan sial chu cheng sawmli nen inhu tawka ngai in an chawitir thin a. Sial chu thubuaia thiamchang zawkin a tel thin a. Chu baka salam an chawitir tel chu lal leh upate ei tur a ni a, salam tih hian vawkpui a ni deuh ber.

Thubuai thenkhatah chuan salam (cheng nga) chauh an chawitir a. Zu bel khat lek an chawitir te pawh a thubuai athui a awm. A chang phei chuan an "Chal-rem" a, chumi awmzia chu a thiam zawk leh thiam lo zawk an awm chuang lo tihna a ni.

Lal leh upaten thubuai an rem hi tuma ngaihlak phal a ni lo va, an fimkhur em em a ni. Nula leh tlangval inkar thubuai crawh chu a duh apiang ngaihlak awih a ni thung a. An thubuai sawi inchhal vel chu lal in hnuaiah te, kawmchhak leh kawmthlang lamah te an ngaihlak thuap thin.

Hmasang Zo nunah chuan thubuai hlabuai neih avanga lal leh apa khawm ching chu misual leh mi tha lo taka ngath a ni a. Chuvangin lungawi loh deuhna neite pawhin thuburaia la lovin, mi tam tak chuan an tuar dai hram hram zawk thin a. Thubuai neia leichawi phei chu tih zahthlak taka ngath a ni.

Hetianga Mizo lalten thubuai hlabuaih kalhmang fel tak neia an lo inrelbawl ve dan hi a chhinchhiah tlak hle a. An khua leh tui an vawn leh enkawl dan hi a ngaih-nawm hle a ni.

Pi teh pute hun lai kha chuan inrun fo leh rawtrala inbei a, indo chamchi an nih avangin lal chuan a khua leh tui te tan tih tur pawimawh tak tak chi thum a nei a, chungte chu i lo en leh teh ang.

Pakhatnaah chuan, hmelma leh sakawih laka a khua leh tui ven him (defence) a ni a. An khua chu an hung vek a, khaw luhna kawng pawimawh bika tlangvalte ral-ven buk chu "Kuthbing" an ti a, ral hnai deuha an hriat chuan chhun zan zawmin tlangvalin an veng a. Mizo lal huaisen Nikuala chuan hetianga tlangval ral vengte hi zantiaiah te a kan thin an ti. Amaherawhchu khua an hungna hi hmuh tur a awm tawh loh avangin lei rut chhun pawn emaw, lung emawa hung ni lovin, mau emaw, thing emawa hung a ni awm e.

Rikrum thita vawi leh khata an phrek chet theih nan tlangval zawng zawng chu Zawlbukah an riak vek a, a hun laia an hmasaraw neih ang ang chem, fei, thal leh silai chenta an rihpui a, "Mipa leh Lawi chal chu inrling renga awm tur a ni," tih chu an muna thil tul tak a ni. A fel fal romruat thiam bik leh huaisente chu hotu an ni mai a. Chutiang mi chu khawtlanpin an zah a, an ngai-sang em em a ui.

Tun lai angin "Regular Army" an la awm ve loh avangin kum 15 leh kum 50 inkar vel chu ral kai thei vek tura ngaih an ni a. A khawtlangin an targrua! tha em em a, chhengkaw lian tak ang deuh an ni a. Sa huai emaw, ral emaw a lo rik tawh chuan, tlangvalho han in-ralring vel chu khawichhunmu bu nghalpuin a run a, an lo che dal ang mai hi an ni. Lal chu indonaah pawh an kal ve zel a, hruaitu a ni nghal a. Zoram chhim leh hmar an indo lai pawhin hmar chhak lal lian ber pakhat Vanhnuailiana meuh pawh a kal ve tih kan hria.

Hetiang dinhmuna an din avang hian mikawh sakawh lakah khawtlang chhan nana mahni nunna chhan huam mi huaisa filawr, tlawngai fawr bik te chu mipuin an ngaisang em em a, an zah a, an chawimawi thin Chutianga sa leh ral hmaa zam ngai lo chu khua leh tua an tam deuh deuh theih nan, Chawngchen tuma thingfar zanah sumdeng zu innaah lal leh upain chawimawi nan "NOPUI" an lo ngaihtuah chhuak thiam te kha, pi leh pute leh lalte kha an fingin an sakawm ngawt mai.

Pahnihaah chuan, buh leh bala intodelh an tum leh a. Khaw dang hnena purchawng ngai hauh lova awm bakah, a theih phei chuan hnianghnar taka ei leh bar neih a, khaw dang kep thei hial nih an tum thin. Chutianga khawsak theih an tum avang chuan buh leh bal thlawhchhuah tamah nula leh tlangval leh mimir an inel a, zing khawvar felah an thawkchhuak a, thim rualin in an thlang leh chauh a, hritlang khawsik satliab mai mai te chu an patzot a, hna an thulh phah ngai lo. Chu chuan taimakna leh chhelna a hring a, thatchhiat tluka hmusit an nei lo.

Lal chu khawlaiah a leng a, tlangval nula rima leng mai mai a hmuh chuan, "E, tlangval, i hahchaw! em ni? Hah te chu ni hnih khatah a dam leh mai ngai e, khaw thenawnte kep thei khawpa buh bal thlawhchhuah i tum

ang u," tiin an fuih sauh sauh a. Chuvangin hnathawh hun lai chuan thalaite khawlaia leng vak mai mai an awm ngai lo. Mizo lai ropui Lallula pawhin Thlanrawn rawt tuma a inbuatsaih ruk laiin hetiang deuh hian a khuate a fuih thin an ti.

Ramtuileilo te, bawrhsawm chungkua te leh thawk-mawh zual te chu an tanpui thung a. A tul pheii chuan a khawtlangin an pui a, an khaichhuak hram thin. Amah-erawhchu Mizo nun hluiah chuan mi puih bik nih chu pi pute tlawmngaihna danah chuan thil zahthlak takah an ngai a. Mahnia intodelh leh mi dang puih ngai lova din theih an tum hram hram thin. Chuvangin thawk thei lo leh thawkmawh chhungkaw zawn chhuah chu mi bengyarte tih tur a ni ve thung. Tichuan that leh that inlawm tawnin harsatna zawng zawng an lo suchhuakho thin a ni. Tampui mitthi pawh lo thleng se, tu mah an in ensan ngai reng reng lova, a theih ang angin a nei ta an inban tawn a, an indawmzui a, a thlum a al an eiza dial dial a, "Dam leh tlang khatah, thih leh ruam khatah" tih chu hmasang Zo nun laipui a ni.

Pathumnaah chuan, sa leh ral laka khawtlang a thla-muan a, buh leh bala an intodelh tawh bawh chuan, lai tih tur dang pawimawh tak chu a khua leh tui te inngeih taka awmho va, him taka chenzatir dial dial a ni a, chu chu lalte hawihhawmna a ni. Lungrual tak leh inngeih taka khawsakhotir thei tur chuan, thubuai hlabuai lo awm chang pawha hleih nei haub lo leh a lai thei ang bera rorel a tul a. A tu a mah rilru na lutuk lo turin lai chuan a khua leh tui te siam a tum hram thin.

Rorelna atan Dan fel takin an nei a, chungte chu tun lai angin a bua ziaak a ni ve lo na a, an thlnlungah a Chiang a, an rilruah a fiah tha em em a. Mi an inhre Chiang a, zaa lama nula zen ru emaw, rukru emaw te chu

a tuk zingah lai leh upate hneua a thileng hman a, fel tak-in an lo chingfel thuai thei thin a ni.

Mizoten keimahni nun nena inhmeh tawh Dan kan lo neih ve biaite hi kum hnih khata wifingin an siamchhuah ngawt a ni lova, kan hoam nunin a tawngphak chin, kan experience ang zela kum tam taka rawn inherchhuak, Selesih Sangsarih awm laia kalhmang inang deuha Pu Kawlha hova an duan, zawi zawia lo changtlung chho zel a ni a. Kum 300 lai lungtual tak leh inngheng tawnin an lo khawsa ho va, khawtlang mamawh chu lai tana tha a ni a, lai tana tha chu mipui tana tha a ni. Tu man hming chhiat leh mi hmusit bik nih an duh lova, that leh that inlawm tawnin, nunphung tha tak, khawvel hnam feng zawkte awh khawp an lo chherchhuak a ni

Chu Mizo Hnam Dan (Customary Law) tha leh mawh tak, kum 300 chuang lai an nunin a tawng phak ang leh ang experience ang zela rawn inher chhuak chu Mizoram Bawhsap N.E. Perry (1924-1928) chuan kum 1927 khan Mizo lai 56 lai rawnin a la khawm a, kum 1928 khan *Mizo Dan* vuahin a buin a chhuah ta nghe nghe a. Hei hi mi tam tak sawi angin Perry Sap hian Mizo Hnam Dan a siam a ni haub lo. Mizo lai 56 lai rawnin kum tam tak an lo hman Dante chu a zawt a, a chhinchhiah a, chu chu hlawm khawmin a buin a chhuah mai a ni zawk. Kum rei lote Mizoroma awm ve Bawhsap hian Mizo Dan (Customary Law) hi han siam ziazang a ni lo!

Chhinchhiah tlak tak chu, Zawlbuk atanga tlangval rualin Val upa hova an rel, khawtlang tana mi hnawksak leh sual falte hremna "Tlangchil" leh "Tlangsawi" an lo nei hi a ni a. He thil pahohi hi upate pawhin an sawi pawh fo va, mahse a awmzia hrang deuh hleka sawi theih dan a awm a, i lo sawi hrang dawn teh ang.

"Tlangchil" tur hian Zawibukah Val upa hova rel a ni ber a. An tih chhan chu, nula thenkhat tlangvalin an va rim a, nula nu leh pa chuan an lo be tha duh lo emaw, chaltai leh mawi lo deuh takin emaw an to chhang thin a. Chu chuan tlangvalte lung a tiawi lova. A eih loh leh, nula khan amahrawn rimtu tlangvalte a be tha duh lo emaw, a mutsan hial emaw avangin tlangval rual lung a awi thei lo va. Tichuan tlangval lungawi to chuan Zawibukah an thlen a, Val upa hovin an ngaihtuah ta a. Ngun taka an ngaihtuah hau a, hrem tlak ngel nia an hriat chuan chu nula chu hrem turin tlangval rual chu Zawibuk atangin an thawkchhuak ta thin a.

An hrem tur nula in an va thlen chuan, an kaijen zawng zawng an phehdarhsak vek emaw, an in bang chhak leh thlang tlawh thlaksak vek hial emawin an va hrem a. Nula nu leh pate chuan an lo haw ngam reng reng lova, ngaihdam dulin thupha an lo chawi hial zawk thin. Tin, lalin a haidersak a, mikawh sakawh awm ni khuaah khawtlang tan tlangval rual chu an la tangkai leh em em dawo tih a hre reng a, chuvangin a tan ru tlat zawk thin a ni.

"Tlangsawi" hi chu khawtlang tana mi hnawksak leh chhmawm, a tihsuat man fak hleih theih si loh, rinbleih kai te hremna a ni thung a. Chutiang mi chu tlangval rualin an mun a, a titu ber hriat hauh lobin a falin an sawisa hrep thin a. Lalin tlangvalte a tan ruk tlat avangih thubuaia lak chi a mi chuang lo.

Hetianga "Tlangsawi" emaw, "Tlangchil" emaw hlawh chhungkuate chu hmasang Zo nunah chuan thil zahtlak tawp khawkah an ngai a, khaw dangah an pem phah hial thin a ni.

Mizo jalte chuan betiang hian an khua leh tui te an lo kilkaw a. Pa berin chhungkaw thatna tura engkim a

rel ang leh, arpuiin a notéte a awpkhawm ang deuhin a lo hruai a tih theih a. Mizoram pawb hi neitu tak tak dinhmuna dingin, "Kan ram, kan tu leh fate thlenga kan rochun tur," tiin an lo keipui sa hauh tlát a. Mizo hnah-thlak dangten an rawn luah ve mai loh nan an dang a, huam dangin an rawn chim buai ve mai loh nan an hum tlát bawk a ni.

Mizoram hmar lama thu Lallula thlahte chuan Tiau chhak atanga thlang rawn tla ve zel tur vengin chhak nawr leh turte an lo inruat a. Lalsavunga leh a fapa Vahnuailiana ten hmarchhak lam an nawr a, khawchhak lam an nek a, tuna Manipur ram lo ni ta Churachanpur hmar lam daih "Tuibangpui" (Loktak dil an tih tak) kam thlang lama awm Moirang thlengin an rammu a, bawkte pawb an lo khawh a. Tin, Rolura thlahte chuan Mizoram chhim lam atangin, thlang rawn tlak tum tlangmi then-khatte an lo dang tlát a, chhim lam pumpui hi kan ram a ni, an ti a. Manga thlah Su-kpuilala te, Bengkhuaia te chuan Silchar phaiah British hovin thingpui huan an siam te chu an duh love, "Kan sai ram chhuahna in tipul, kan ramah thingpui huan in siam," tiin an lo zu bei rap rap a. Bengkhuaia phei chuan thingpui huan sap James Winchester an zu that a, Meiteinu laka a hrin, a fanu naupang "Zoluti" (Mary Winchester) pawb ni 23 January 1871-ah an man ngat tih kan hmu a ni.

Hetiang khawp hian Mizo tal leh an khua leh tuite chuan Mizoram hi an humhalb a, an veng a, hnam dang lak atangin lu chhum ban chhum huemin an lo hum tlát ngam a ni. Tichuan hnam angin an lo ding chhuak a, an lo 'survive' avangin vawiin thleng hian "Mizoram" tih tur kan lo nei thei a ni. Chutianga nungkhawchhuak thei tura an hmanraw tha ber chu huaisenna te, taihmakna te, chhelna te leh tlawmngaihna te a ni a. Tumab khawlaia

leng leh vak mai mai thei an ni lova, nun pawlawh taka nung thei leh nung hman an awm lo.

Tuma kuthnuaiah mah kun lova, tu rorelna huaiah mah intulut lova kum 300 lai anmahnia an inrelbawl lai khan. Mizorem hi an hum thei chauh a ni lova, Mizo nun ziding tha tak an lo chher chhuak thei hi a ropui takmeuh a. Chu chu Mizo nun peng tinreng leh an hna thawhna thlur tinah a lang a, an zepui leh thlekhmang a ni zui ta zel nghe nghe. Chumi hailan chu he lehkhahu ziak chhan leh tarlan tum ber a ni. Mizo ze dik tak leh nun ziding kha zawng a mawi a, a tangkai a, an zinga awm a hahdam a, a thlamuanthlak a ni. Tlawmngaihna, huaisenna, taimakna, khawtlang tana inpek leh inpumkhatna chu Mizo zia a ni'a, an uanna chu inngaihtlawm a ni thung.

Mizoram Bawrh Macdonald (1943-47) chuan, "In dante hi hnam dangte thlirin tha famkim mah suh sela, in hnam-in rei tak in lo hman tawh, nangmahni rem thlapa lo inberchhuak a ni a, theihtawpa venhim in tum hi a pawimawh a ni. A tha lo lai ni awma in hriatte pawh hi han thlak ta ula, in hnam dan tha eng emaw lai tihchhuah a lo nei thei reng mai a ni," a ti e an ti a. Bawrhsap vek McCall (1931-1943, a karah hian mi dang thla 10 an thu) pawh khan Mizo hnam dante hi tha a ti em em a, "Hetiang khawpa nun tha leh ropui hetiang hnam mawlin an rawn pu chhuak thei hi, an hmanlai nun hun eng nge maw ti lai vel khan hnam ropui zawk China ang zingah an awm tawh a ni ang e," a ti hial e an ti bawk,

Hetianga kum 300 lai Mizo ialten an khua leh tui te an vawn a, nunphung ziding tha tak an chherchhuah tak hian, lai thenkhatte chu hnamchawm laka an lo lai ta hle tih he naupang tualchai bla atang hian kan hre thei a:

Ngur kan lai lai,

Sailo ngurpu kan lai lai,

*Kan thle lek lek kan thlunglu,
 Kan vai riui riui kan chawnban,
 Kan per chhek chhek kan pheikhawng,
 Khawng lehzuai."*

tihi. "Ni leh thla kara leng" tihi te, "Sailo ni chuang kal" tihi te leh, "Sailo lungphun anga nghet" tihi tawngkau-chhek te pawh a lo chhuak ta reng a ni.

Mizo lalte chu rorel thiamin, an khua leh tuite nen rem takin lal tam tak awm mah se, lal thenkhat mahni khua leh tuite tana rawng lutuk an lo awm ta zauh zauh a. British lo luh 1890 hma lawk te kha chuan, an khuua mi hausa deuh te sum it vanga an suauna zawn a, sua vak lote pawh suauna puh a, an neih zawng zawng chhuh-sak mai (chu chu 'ram' an ti a) te, hnamchawm vawk talhsak mai mai te, michhe ghi leh bengbeh blehsak mai mai chingte an lo awm ta a. Rev. Liangkhaia pheichuan, "Mi kephaha fei chhun bur duh mai mai pawh an bo lo," a ti hial. Chu boruak chu he naupang infiam hla hian a hril Chiang ang reng hle awm e:

*Bingte, sai rawka,
 Sai rawka le, chang pana le.
 Piring parang kai kum dit diat,
 Tuana tuana ka se hawl rawh,
 Hawl kim rawh;
 Dim diam takai, dim diam takai,
 Hre thei rawh."*

He hla awmzia tlangpui chu, "Bingte, mirawk thin Sailo an lo kal dawn e," tiin an hrilh a. Bingtei chuan, "Ka bungruate chu piringite an bi ru thin angin ka dah fel dim diam tawh, ka sial te pawh zawng mah sela, ka thukru fel diam tawh e," tia a chhanna niin an sawi.

Tichuan Mizo chanchin (history)-a thil thlang danglam tak, a hmasa ber leh a tawpni ni ngah "Lal sawi" a lo chhuak ta a. Chhak leh Thlang indo (1877-1888) reh hlim hlawla thil thlang a ni a. Vuta thlahte khua, Mizoram chhim chhaka thlang a ni nghe nghe.

Vanphunga khua Hmawngkawnah a intan a. Lal laka lungawi lo mipui chuan lal leh a lam tang upate chu an man khawm a, thinghu nung an kentir a, an bulah chuan tuikuangah tui an bun khat a. An thinghu nung ken chu tuikuangah chuan an hawh luhtir a, "He thinghtu nung tui chiah mih ang hian ka lala hi mit rawh se," tui an chhamtir a. Chhutiang bawh chuan a lamtang upate pawh chu an tihtir a, "Lal lama ka tan leh chuan hetiang hian ka mit ang," tui an chhamtir ve leh a. He lal sawi hi a darbzau hman hle a, Vuta thlahte lalna Mizoram chhim chhak lamah chuan lal tam tak lalna an chawhtir a ni.

Hmawngkawn lal Vanphunga hlauthawng chuan Suak-puffala thlah Lungtian lal Lianphunga a zu pun a. "Ka khuate hi i duh duh han ram rawh," a zu ti a. Lianphunga chuan Lalhluma a hruai a, Hmawngkawn khaw pin chuan hlau hlek lovin an chho va. Hmawngkawn mipui chu silai nen an lo inring a, mau an lo kham a, "Hemi in rawn pelh vaih chuan kan kap ang che u," an lo ti a. Chutah a hming chhal meuhin, "Keimah Lalhluma, Lalpala rupi, sarthi rual ka ni lo ve." ti chungin, mau kham che a han kan zawk mai a. Mipui zinga silai lo hmetper ngam awm chhun Luahmanga silai lah chu a tlawh hlauh mai si a. Chu veleh, "Lal lam ka pawm leh ta e, ka mei thawh mih a nung leh e," an ti ta chut mai a. Mi dang lah chuan an silai an hmetper ngam ve ti lo va. Lalhluma chuan mipui pungkhaawm chu a umdrit ta vek a. Lianphunga chuan a deh deh a ram ta ngahh ngahh mai a ni aw ti. Chuta tang chuan lal suate pawh lal tha zarab an lal leh ta a.

Hic "Lat sawi" hian "French Revolution" leh Russia rama "October Revolution" kum 1917-a thleng ang khawpin khawvel a nghawr ve lo na a, Mizo chanchina kan sawi hmaih ngai hauh loh tur thil thleng pawimawh tak a tling ve a. Nun mawl leh ngil taka khawsi, lehkhah them pawh la nei lo kan pi leh pute khan rorelna dik lo an huatzia min hriattir a, dik lo taka titute chu an dodal ngam a ni tih thangtharte min hriih kumkhua dawn a ni.

Hetianga Mizo lat thenkhat tlem deuhte chu sawi ngatin lo awm ve hial mah se, lat tam berte kha chu rorel thiam, mahni khua leh tuite nginat hlawh tak, an hnena mipui chhiah pek pawh rit lutuk lo tura siam an ni a. An hnuaiiah mikawh sa kawh lakah khawtlang a him a, ei leh bar an intodelh vek a. Mizoram hi an din a, huam dang lakah an veng him a, an tam chin nia an hriat chu lu chhum ban chhum huamin an hauh ngam a. Vawin thlenga thangtharten "Mizoram" kan tih tur hi an lo din a ni. Chu chang a ni nem, an lat hun chhung kum 300 dawn laiah khaa Mizo nun tha ziding zawng zawng tih theih hi a rawn inheh chhuak a, aia upa zahna te, then leh rual inzah tawna te, khawtlang tana nun tumna rilru te, taihmakna te, rinawmna te, chhelna te, buaisenna te leh tlawmagaihna zawng zawngte leh Mizo nunphung ropui, an nun toikeplung tha zawng zawng kha an chherchhuak a, a lo ding ta a ni kan ti thei ang. Kan hla phuah thiam Rokungan :

*Kan pi kan pu mi huaite,
Dan tha kha mawi kan ti;
Thian chhan thih an ngam fo thin,
An hmung a thang bawh si,*

a lo ti hi a dikin a pawmawm em em a ni.

Kum 1890-ah British hovin Mizoram an la fel a, Aizawl Bawhsap (Superintendent) dahin an thut nghet

Chung chuan leh thar hrang hrang a rawn lut ta a.
Chung chuan leh Mizo khawtlang nun a rawn khawih
dan tlangpu tho thir leh teh ang.

Mizo lalte chu an dinhmun ngai an a daw zui zel a.
an khua leh teite laka chbiah hrang hrang an lakte pawh
an dawn zel phalsak an ni a. Mahse roelna leh thuneihna
tak tak chu Bawhsap kutah a awm ta thung a ni. Ani
lah chu Mizo mipuite hamthatna leh hmasawna tur lam
aia. British Empire ropuina tur zawnga thawh leh insawh-
ngbet tur lama a mawhphurhna chu a ngai pawimawh lo
thei lo a. Tichuan Mizo lal leh mipui nihphung chu a lo
danglam ta htet hret a ni.

Tun hma chuan Mizo lalte chuan an lalna kha an fapa
tlum ber kutah an hlan chhawng thin a. British-ho erawh
chu an fapa upa berin pa ro a khawm thin dungzuiin.
Mizo lalte rokawm dan pawh an tidanglam hlek a. An
lalna leh tlang chu an fapa upa ber an chantir a, an in
leh lo, sum leh pai leh ro dang zawng zawng erawh chu
fapa tlum ber an khawmtir thung a. Tin, ram ruak a
awm chuan lal sapate zinga mi kha lalna pein an thutir
ta zel a. Lalin lal a hring a, tlangin tlang a bring ve si
lova. Tichuan kum 1890 vela Mizo lal 60 emaw chauh-
awm thin kha, kum 1950 velah chuan lal 350 lai an awm
ta a ni. Hetianga lal tam deuh siama tlang an thensawm
bi, awp a awlsamin an laka an bel ngam loh dan kawng
Bawhsap hian fing takin a zawng niin a lang.

British-in Mizoram a awp hun chhung hian, sawrkar
hnathawk zin veivakte thawmhnaw phur turin "Kuli" an
phut lui thin a. A hautak em em a, mipui tan phurrit a
tling a. Kuli hna chu lal upa te, zalen te, lal sadawt te,
bawlpu te, khawchhlar te, thirdeng te leh tlangau te an
awl a. Chung dinhmun chu lalin a duh duh a ruat theih
te an ni a. Chuvangin Kuli awl duh ngawt avangin lal

hlawn a, heng dnhmuna awm ve te mi tam takin an lo thlahlei ta a. Kum 1890 hma lama vantlang hnuai lam deuh chauhlin an thawh tura nguh "Tlangau" takngial pawh an lo inchuh thei ta hial mi.

Tun hma angin indo a awm tawh lo va, rawhlala in-beih a bo bawh a. Inven himna lam zawng zawng sawrkarin a thawk vek a. Sa kawlh hlahh tur a tiem tial tial bawh si. Rikrum thil phck chetna tur zawng zawng a bo tial tial bawh nen. Mizo Phawtlang khaidingtu Zawlbuk meuh pawhin awmzia a nei ta lo. Lalte lah chuan anmahni ruat leh ban thei Bawrh-sap tih lungawi an tum ber a, an khua leh tui luka an miwhphurhna an ngahsak nep deuh tlai a. Tichuan mipuun lai an tlawn a, lalin Bawrh-sap tih lawm a tum ber a. Khawtlang inpumkhatna leh inunauna, hlim tlang taka nunho dial dialna boruak tha chu a bo ta tial tial mai a ni.

Chumi rual chuan sumdawonna te, lehkhia thiamna te, sawrkar hna te leh sakhaw thar Kristianna a lo lut a. Hengte hi thil tha tak tak vek an ni a, a tel lo chuan hmasawonna a awm thei lo reng reng. Khawvela sakhaw tha bera ngaih theih Kristianna hian a thuring chuan pi leh pute zirtirna kha a thuin a khum hle na a, a nuna nunpui ralah chuan pi leh pute puithuna leh serh leh sang kha thangtharte zingah chuan a phak tlai lo! Heng thil thar lo lut leh hun inher velah hian, Mizote chuan kan incheina leh inthununna mawi tha zawng zawng chenin kan ngaihnepphah a ni. Rawngbawltu hmasate zinga lang-sar tak Pastor Challiana (1890-1969) meuh pawh khan, "Kan tun lai nun sahawh lutuk ai hi chuan, pi leh pute puithuna leh serh leh sangah khan lut leh ila, kan that phah zawk ka ring," a ti hial e an ti.

Hengte hi a chhan pakhat nia lang chu, tih dan thar leh nun dan thar lo thlengte hi kan nun hlui tha nen kan

hmetrem thiam lova, hmehrem tum nachang kan hre hek lo. Nun tharah chuan muangchang leh rilru fim taka ngaih. tuah a, kan hnam tana tha tur fing taka en rana bu khuar tum lovin, a tlukin kan tlu lut a. Chuvangin keimahni dinhmun lam a phet a. Kan nun inher vel leh kan khawtlang suk ruala kalpui kan tum loh leh, kan thiam loh avangin, thil tha kha min hai pherh zawngin kan la lut a. Chu chuan kan khawtlang nun a tha lo zawngin a tiche a, kan lungtualna chenin a sawi nghing ta a ni. Chuvangin in leh loah te, zirna lamah te, hausakna kawngah te hma kan sawn ve hle hnu pawh hian kan nun lam chu a thawleng a, belhchian a dawl lo va, nun puarpawleng lamah kan awn ta tlun a tih theih awm e.

Tichuan tu ma dipdal loh leh nekchep hauh loh "Independent sawrkar anga kum 300 dawu lai (1580-1890) lo ding tawhin a zikchhuahpui Mizo khawtlang awmdan leh nunphung thar tinreng chu, kum 60 chuang emaw chauh Bawrsap hnuaia Mizo lalten ro an rel lai (1890-1954) khan a lo dinglam ta viau mai a ni. Mizo lalte thuneihna leh dinhmun a hniam zel ang bawkin kan nun leh khawtlang inhruaina, kum 1890 hma lama lai hnuaia intel ruh thin kha a lo inphelh ta zel a. Kan chung a thil thlang reng reng chu a tobul tak ram dang mite kuta mi a nih avangin kan nun inphelh pawh chu keimahni thua inphelh a ni lova, kan duhzawng leh kan tana tha tur zawnga inphelh a ni hek lo. Tu mah khalh ngiltu an awm chuang baw si lo! Chuvangin hmasang zonun lunglu, aia upa zahna te, mimal inzah tawna te, taimakna te, rinawma te, huaisenna te, khawtlang tana nun tumna te leh tlawmngaihna chu zawi zawiin a lo thamral tan ta niin a lang.

Hmanlai Mizo Lal

References :

1. Pu R. Vanlawma : "Mizo lalte leh an khua leh tui,"
Mizo Zia-rang, J.K. Press, Aizawl, 1975
2. Pu B. Lalthangliana : *Mizo lal ropuite*, Vol. I, M.C.
Lalrinthanga, RTM Press, 1989
3. Zikpuii Pa : "Tuna kum za chhung Mizo fate (1872-
1972), *Chhawkhle*, Synod Press, Aizawl, 1988
4. Rev. Liangkhaia : *Mizo History*, Nazareth Press,
Aizawl, 1988 (4th Edition)
5. *Mizo lalte khua leh tui awp dan tlangpui*,
Mizo Chief Council, Aizawl, Venus Press, 1932
6. Pu B. Lalthangliana : *History of Mizo in Burma*,
Aizawl, Nazareth Press, 1978

II. Lo neih dan

KAN hriat theih hun hmanlai ber atangin Mizote hi thing-tlang Lo neiha eizawng an ni a. A tam ber chuan tunlai thleng hian ei zawn nan hman a la ni a. Chuvangin Zo nun pum hi lo nen a inzawm nghet em em a ni. Chu chu tunah hian kan zir dawn a. Saphovin an rawn awp 1890 hma, mahnia ro an inrel laia an tihdan kan thlur ber ang a, a thente phei chu a hmanlai deuh ruih dawn a ni.

1. Ram tuk rel leh Lo en

An ram neih chhunga buh bal hlawk theihna tur, sava laka him tura an rin tlan ber tur ram an sawiho va. An tana remchang ber tura an ngaih, khawtlang neih tham ngei tur ram a nih a tul a. Lal leh upate chuan Pasaltha leh ramvachal te pawh an rawn thin a. Ram leng rei tawh, ram tha an nih leh nih loh te. buh that duhna ram a nih leh nih loh te ngun takin an ngaihtuah hmasa te te thin a.

Ngambawm a lo par a, a zu dawt sava an chiah nak nak tawh chuan Lo en hunah an ngai a. A tlangpui chuan ram tuk rel hun hi January thla tawp lam emaw, February thla bul lam emaw a ni ber. Amaherawhchu upa tawngfungah, "Ramtuk relho awmtual mei aiin siruk an men tla thak thak thin." an lo ti ve a. Chumi hun chu February thla tawp lam a ni si a. Chuvangin loh theih loh avanga tlai kum te pawh a awm thin niin a lang.

Hmanlaia an lo en dan tlangpui chu, lal unau. tlang chang ve lovin an duhlai ber an thlang phawt a. Lal khua leh tuia neitu chan chang pha, rorelnaa puitu lal upaten an han thlang leh a. Chumi hnuah khaw chhunga chhuan-chham an awm palha lalin a buh a hawlh bunsak ngam tur, khual chhia leh khual tha thlang thei tur, lal tana mi jengtai, thawk thei leh mi hung chhungten an thlang ve leh a. Heng zawng zawng hnuah hian mipui vantlangin lo an en ve chauh thin.

Lo en tur ni chu Tlangauvin mi zawng zawng hriat turin a au va. A tlangpuia an dan neih chu hetiang hi a ni.

- (a) A lo thlan tur chu a thlang hmasa tur a ni.
- (b) Kum upa zawk an zahder tur a ni.
- (c) A vauchherah a lal deuh tur a ni.
- (d) A sa thang kamna mualah a lal deuh tur a ni.

Lo en tura ruat Tlangau puan tawh niah chuan a khuain an thawk chhuak ta a. An lo hualah chuan thing lo an thlak a, hnim leh maute an sam a, perb an zep a, thing lian deuhthe chu a pil an thei a, hnuhma an neih thin a. Kawrte a awm chuan an inri nan an hmang hram a, "Khuavang ri kham sa an pel ngai lo," an ti thin. Mi dangte pawhin hetiang a hnuhma lo neih tawhna hmun chu an chuhbuai ngai reng reng lo.

Mi pahnih pathumin an ram duhlai thuhmunin thlang rual sela, an zinga upa ber chuan. "Ka upa sa kah ang e, tlawmgaiin ram dang zawng leh mai teh u." a tih chuan an kian, thin a. A chang chuan anmahni ho chuan an iorem theih loh avanga lal ie thlang hial te pawh an awm ve thin a. Chung hnuah chuan a hmasa kan tarlan tak dan ang deuh an hman chi li hmang khan lal leh upate chuan simkhur takin rem an tum a. Naupang sawkin a ken theih loh chuan a hmun thlang hmasa zawk an zawng leh a. Tio, kum, hmasa an lo neih tum khan tlawmgaii chhuahin

Imun hla zawk, dai deng loah pawm sela. an theh leh ramah chuan lo tha, a thlawhhma dep ram a nih chuan an dah lal a, chu chu "Vauchher ram" an tih chu a ni.

Miin ramhnuaiah sa thang a kam a, a sa awh dar chu lal sachhiahah a pek thin a vangin, thangkamtu chu "Lal chawhmeh zawngtu," "Lal bai bel" an ti a. Chuvangin lal chuan a duhsak ngei a. Chutianga a thang kamna mual ngei a nih chuan an lo inchuh chu an chantir nge nge thin a, hei hi "Sa thang kamna mual" an tih chu a ni.

Ram en nia zanriah ei khama Ziwlbuka chhuakho titi chu a ngaihnawm hle a Thangtharte tan chuan briatthiam har se se leh, zahmawh an sawi ta emaw tih a awl hle. Hetiang deuh hian an sawi thin a. "Hrangi pa, kan inri-natur khu Thingse kungpui mualah khuan, ka sirah lo thlangthla la. Zihngal bul zawlah khuan ka lo tawm ang a, nang hmun rem deuhah khuan lo tlu phei la. Tichuan i mawngah keiin ka lo dawm zel ang a. Khlangpui mualah khuan i tawm chho ve deuh ang a, a zawl nuam deuh chinah khuan kan insiamrem thei ang chu ka ti deuh a.." ti te leh, chi dang dangin an titi mur mur a, mahni ri turte nen sawiho thin a ni.

Amaherawhchu an ram thehah chuan tun hmaa an lo hlui chiah kha chu an nei nawn duh ngai lova. A chhan chu, "Ka ar bo a lo hawng leh ta a, an talh duh," tiin an ngai a ni.

An lo en theuhah chuan mahni phu tawk theuh chauh ri sat turin Tlangau an autir a. Tichuan an lo en tawhah khan ri insah fel turin an chhuak leh dum dum thin a. A tlangpuiin lo an pawm dan, an thlawh zawh tawk awma an ngaih chu hetiang deuh hi a ni a.

Buh phur za mua an ngaih chu Dawrawm khat hmun a ni a, pahmci lo tawkah an ngai a. Thawktu pathum awm

huan dawrawn hnih hmun an duh a, Tuhazawn thar theih-naah an ngai. Thawktu pali panga awm chuan dawrawn li hmun an duhtawk a, Kakzawn atanga Hreihazawn neih theihua a tling a. Chhungrual ramtang paruk emaw, pasarih emaw awm te chuan dawrawn nga atanga pasarih thleng tuh theihna an duhtawk a, chu chu Hreihazawn atanga Silai zawn leh Mautlawnzawn thlenga thar theihnaah an ngai. Thlawhhma neih kawngah hian upate chuan thu an khub em em a, lo an en haw te hian, "Kangfim a ni a, lei a rem lo, thing kih tur a tam a, mi lo aia chbia a ni," tiin an sawi thin.

2. Lo vah

Phunchawng te, pang te, farquah te a lo par a, chu chu pi pute huna Lo vah hun hriatna pawimawh tak a ni a. A tlangoui chuan January thla tawp lam atanga March thla bul lam thlengin an vat thin a. Hna hahthlak leh inhliam hlahawm, sarthih palh mai pawh awl a ni a. Chuvangin upate chuan, "Mipa lo vat leh hmeiohhe nau-vei chu hlang chung a chuang ang kin ni," an lo ti thin reng a.

Lo chu a mawng lam atangin an vat tan a. Mau hmun a nih chuan mau chu a bulah ngei sah chhum vek an tum a. Thing lo awm ve te pawh an kit zel a. Thing hmun a nih chuan kih theih ang ang chu an kit vek a. Thing lian kih har deuh te chu a tang an thlak kawih vek thung a. Chutiang thing lian, a ril nei chi chu kit kher lovin a pang chu a ril chin thleng ngei turin an rek vet a, a thi ve mai thin. Eng hmun pawh ni se, zungchal tiat lek lek leh a aia tê te pawh sah thluk kim vek tur a ni a. Hrui zâm chenin an sat chhum vek a, leia inphum a zungte chena pawh chhuah vek chu lo vah dan thaa ngaih a ni. Thil to te tak tê tê chu "Perhtê" an ti a, ngun takin an fik vek thin. A chhan chu an fik vek lob chuan lo a kang

tha duh lova, chu bukah rah palha inhliam theih a nih vang a ni.

Ram hla deuha lo neite chuan ramriakin lo an vat thin a. Buk khatah a huhovin an riak a, mi 20 atanga 30 lai te pawh an riakho thin a. Lo vaha ramriah hi tleirawlte tun tlawmngaib te. taimak te leh hawihhawm te zirna tha tak a tling. Buka ei rawngbawl hna zawng zawng chu an tih tura ngaih a ni a. Ramriakho chu chhungkaw lian tak ang an ni deuh ber a, an neih ang ang an eiho dial dial a. An zingah inhliam awm palhin in lama haw lo ngai ta sela, a lo vah lai chu ngaihtuah a ngai hauh lova, buk khata a riapuiten an rawn vah zawhsak mai a. Tin, lo vat zo hnunung deuh te pawh an vah zawhpui zel bawh thin. An tha chu ruh leh a ngai hauh lo. Tichuan an vaia an vah zawh kim vek hnua a rualin in lamah an haw dial dial thin a. Mizo nun mawi tak a tling.

Lo vahah hian thian inkawmngaihte chu an inlawm ve thin a. Thing ler lawn thei leh thing thlak huai te pawh an inlawm chhuak bawh thin a ni.

Lo vah hna hi a hahthlak em avang leh, inhliam a hlauhawm em avangin, dam taka an zawh theih chuan an lawm hle a, in an thlen hnuin hah zu an zu a, ramriakho te phei chuan an uar zual deuh bik nghe nghe. Lo vah chungchanga an thu khuh dan chu, "Hrui zâm a tam, mi lo alin vah a har," tiin an sawi thin.

3. Lo hal

Vaube a lo par vul chuk a, chu chuan lo hal a hun ta tib pi pute a hriattir a. Lo a awl duh avangin ruah delh hauh loha lo hal an duh ber a. Dan naranin March thla chawhnu lamah an hal deuh ber a. Chumi huna an hal hman loh pawhin hmutau hmin hun April thlaah, "Vau nia hal hman loh chuan Tau oi biangtarah kan hal

mai ang chu," an ti leh thin a. April thlaa lo hal chu hlo thlawh a har duh deuh.

Lo hal hma chuan an neih leh tur ram a kan tel loh nan meitam tha takin an sial lawk a. uluk takin a theih ang angin an inbuatsaih lawk thin a. Mahni lo mawng theuh atangin mei deh kai tur a ni a. Lo lu lama mite chuan an dep kai hmasa a. lo mawng lam neiten an lo nghak thap a. Lo lu lam neite chuan an lo an deh kai zawh veleh hmanhmawh takin lo mawng lamah an tlan thia a. An thlen thlak veleh lo mawng lam neiten an hal ve nghal thuai thin. Chumi hnu chuan meim a kan theih lohna ngawpui karah emaw, kawrah emaw an bihruksan ta thin a ni.

Lo hal hi a hlauhawm hle a, fimkhur pawh a ngai nasa. A kan vanglai chuan a sen zuai zuai a, a khu thim nguk thei a, chu chu van sang takah a invawrh chho va, per a chhuang var hluk thei hial a. In lam atanga a lan theih phei chuan nunaubin an thlir huai huai thin. An lo chu kang tha hle mah so, thukhuh takin an sawi a. "Mangkhawh tur a tam khawp mai, mi lo aiin a kang tha lo," an ti thin.

4. Mangkhawh

Lo hal tuk chuan hmeichheko thlai chi thlak turin an feh a. thar rang ngei turin mai te, vaimim te, tamkawr te, buhtun chite tlem tlem an thlak a, bal te pawh an ling thin.

Lo chu a kan that loh chuan buh tuh theih nan mau yang te, thing yang te leh hrui hnawh te chu an sawm-khawm a, chu chu "Mangkhawh" an ti a. An ehbek-khawi chu an hal a, "Cha hal" an ti bawh. Chah chuan a ngelh duh bik avangin thlai chi an ching ber a. A kung

the mah se a hmin a chhiat dub avangin buh crawb chu an tuh ngai meuh lo.

Kum khat chhunga lo lama an hna thawb chhunga chenna tur leh, buh thar hnua dahkhawm nan in tē deuh en sa a, chu chu "Tbîâm" an ti a. A len lam chu a cheng tur tam leh tam lohîn a hril thin

5 Buh tuh

Khiangto a lo par a, zuzite an lo hram ngawih ngawih a, kiltheihrawk leh vauk te an lo hram bawk a, keifang leh theichhungsên te a lo hmin tan a. Chungte chuan buh tuh a bun tan ta tih pi leh pute a rawn hrilb leh ta a. Buh tuh hun hi April thla chawhnu lam leh May thla a ni ber a. Ni a sa em em a, loah meivap leh vaivut a la khuk theih avang te, thlai fur engmah ei tur a la awm loh avang tein buh tuh hi hna hrehawm leh bahthlak a tling.

Buh chi thap fai thiau chu in atangin an thawbchhuah-pui a, lo an thlena an bun dawn chuan an insem a, pai-perah an pai theuh a, lo mawng lam an pan sang sang a. Buh tuh hi an ei bar tur inñanna pawimawh tak a nihzia ngaihtuah lo ni awm takin an han tuh ta a. An chebna khuarah buh chi chu a tlak fuh leh tlak fuh loh en hauh lovin an han che a, a khu rum rum mai a. Laiking maq tur ang zat zatin an vir kual tlang ta thin a ni.

{ Buh tuh hna hrehawm tak hi Mizo hnahtlak zinga Hmsr-Fengote chuan him taka tuh an thiam thu upate chuan titiah an sawi thin a. Anniho hi inkawmgeih leh inggaihlu thiam tak an ni a. Buh tuh dawn ni chuan khusa ramtang rual zawng zawng an thawbchhuak vek a. Naupang fel deuh leh buh tuh awl tawh upa deuh te pawh der leh khuang nen an chhuak ve bawk a. An vai chuan lo hla ber mawng atangin an han tan ta a. Ram tang rual

zawng zāwng khan buh chi chu paiperah an taivawn a, tutlawh an hum vek a, lo mawngah an ding tlar tuar mai a. Dar leh khuang keng upa deuh leh naupang fel deuh te phei chuan buh tuh tur ding tlar hnungah awmhmun an rem ve a. An dar leh khuang ken vaw ri chungin hetiang deuh hian hla an sa a :

*Thir ka cheh ki thlak baw k i,
Lung ka che ki thlak baw k i,
Hmaran khawpui a rik le,
An ma khur bi zawng ngai e,
Heih heih heih, heih heih heih,*

an han ti a Buh tuhho kha an hnung lam atangin an nawr ta hut hut mai a. Buh tuhho lah an tang nasa, tleirawl zaithau, thenkhatte phei chu an tang lutuk a, an buh tuh payh an ngaihuah hman meuh jova, lo lu an han thlen chuan an tutlawh ha chauh kha an lo hum reng tawh mai a. Tutlawh fang chu an han zawng a, an tuh tanna lo mawngah a lo tia reng mai a. A fang tel lo a ha ringawtin a lo tuh ve e an tia lawm. Buh tuh nawm dan an lo thiam hmasa hle an ti thin.

Buh tuhah hian an inlawm ve thin a, "Hmatung" te, "Sirsawn" te pawh a awm ve tho. Rei tuh lovin ni tam vak loah an tuh zo thuai thin a. Upate chuan, "Laiking mei rap dawka feh leh buh chi tawnga riak lut sawi tur an awm ngai lo," an ti thin a. An tuh zawh chuan an ze pangngai bawkin khuh takin thu an sawi a, "A hmun a rem lovin a awih a, lei a har, perhte a mam lo nen, buh chi a lut hnem phian mai," an ti thin.

6. Hlo thlawh

Hnunthlum leh thingsaingal te a lo par a. Tawilawt leh tuklo te a lo hram dat dat a, hlo thlawh (a then chuan lo thlawh an ti a) hun a ni ta tih an hre nghal mai

a. A tlangpuiin May thla tawp lam leh June thla chawhma lam a ni ber a. Hio thlawh hi a tlem berah pawh vawithum thlawhchhuah a ngai a. Lo a awl deuh kum chuan vawinga lai an thlo chhuak thin Tom ngana thlang hian hming hran a nei thliah a. Chungte chu a mal te tein lo en ila.

(a) *Hnuhlak* :

A then chuan "Hnuhpui" an ti a. Hnuhlakah hi chuan hlo a la tiak tam vak lova, buh pawh a la to meuh lo. Hlo an cheh chhum te kha a la no va, an theh darh mai mai a. Niin a em vuai thuai thin. Uluk taka thlawh pawh a ngai meuh rih lo. Chuvangin thawkmawh deuh chhungkua tih loh chuan thla khat lek chhungin an lo pum an thlo zo mai a.

Amaherawhchu Hnuhlak hi hna hrehawm ber te zinga sawi tel a ni ve a. A chhan chu Ni a sa em em a, vaivut leh meivapin mit a timimia bnârah te pawh a lut duh hle a, a khu duh hle bawh. Han ei mai theih chi thlai fur cogmah a awm lova. Chuvangin hah a na bik a ni.

(b) *Hnuhhram* :

Losulthereng a lo hram chhiai chhiai a, sawngsawngbawkbawkin a lo chhawn a. Fanghma-tharko a lo ri chel chul bawh a. Buh chi tlan ramar, hnai te tea khuang thin kha ral leh lamah chauh an khuang tawh a. Lengder rual vanlaizawlah thla zap mang lovin an lo leng delh delh a, Vapaw an til ham ham a, chhimbukin tui a birh a, kawr tin deuhthawah tuitai a lo put a, kawng faiah ailamvak man nawlh nawlh tur a lo awm ta a. Vaimimin chhawn a thlak tan a, theitit leh thingkha Juangah pasi a lo to var iar a, pasawntlung leh tuaipui nghawr tek a lo tla awn awn a. Chungte chu Hnuhhram kawih huna thil thlang thenkhat langsar zual te a ni a. A tlangpuiin June

thla chawhnu lam atanga July thla chhung zawng a huam a, hlo thlawh vawihnihna a ni.

Buh leh thlai dang a to tawh avangin dim leh duat a ngai hle a. Hlo pawh a lo tam ve ta hle bawh a. Hlo cheh thluk reng reng chuan buh leh thlai tiak a delh loh nan mau bulah emaw, thing bulah emaw an dah vek a, ngun takin an chhep thlap thin. Hlo thi bar chi phei chu lei dek hauh lovin an dah kang zel. A thawh hun chhung pawh a rei duh hle. Hnuhhram thlawh chhuah chin lo chu Lo a la ni bawh si lo. Ni khatah zau tak thlawh a bar hle. Chuvangin tul a na em em bik a ni. Thil tul tak sawi nan pawh, "Hnuhhram tul takin kan tul." an lo ti thin reng a. Hnuhhram thlo chhuak hmasa apiang chu thlawhhma enkawl thea ngaih a ni deuh. Chuvangin thlawhhma lak hnaah a pawimawh lai ber pakhat a tling.

"Lalmanga nu hlawh rawih ni" an lo tih fo pawh hi Hnuhhram lak laia awm a ni. A hming tak hi hriat chian a ni lo va, fapa pahnih Lalmanga leh Vawnzamanga a nei a. A naupang zawk Vawnzamanga chu a hote nen Mimbung rama Tuisa luiah sangha an vua a, ralin an rawn bei thut a, an that ta a. A ruang chu Tuisa luikam zawlah an phum niin an sawi. Tin, a upa zawk Lalmanga pawh a dam rei lo va, a nu aian a thi hmasa zawk a ni awm e.

Phuaibuang ram chhim lama Hriangmual tlanga hmun hlui hi Lalmanga nu lalna khua a niin an sawi a. A khuate hnea atang chuan fathang a dawn thin buh hum aiah tha (hna thawh tha) a hlawh thin a. A tual zawlah dawhkiik a vit bur a, chhun lai takah a Dawhkiik chuan hlim a neih hauh loh ni chu kum khata ni rei ber ni tih a hria a, a chbiinchhih ta a. Chumi ni ngei chu thlawhhma lak laia pawimawh ber pakhat "Hnuhhram" kawih lai, June thla chawhnu lama thlong thinah chuan a khuate tha chu a hlawh

ta thin a, Chuta tang chuan "Lalmanga nu hlawh rawih ni" tih hi a lo chhuak ta a ni an ti. Hemi ni atang chiah hian ni kir a intan ve chiah a. Hmanlaia kan pi puten kum khata ni rei ber ni an lo chhutchhuak thei hi an duai lo hle a tih theih awm e. (Tun lai hian mi thenkhatin, "Lalmanga nu lawm rawih ni" an ti thin a, hei hi a dik lo. Mizo lalte khan lo an nei ngai lova, chuvangin lawm neih theih pawh a ni lo. Lalmanga nun a duhthlanraa fathang aia hlawh a la thin pawh hi lai dangin an tih ve kan hre ngai lova, a awm chhun a ni mai thei).

Hnuhhram lak lai hian khawtlang huap inthawina "Fano dawi" an hmang a, buh leh bal lama malsawm dawn nan an ti a ni ber.

(c) *A thual :*

Hlo thlawh vawithumna a ni a, August thla tir vel a ni tlangpui a. Buh leh thlai a lian tawh a, dim a ngai tawh vak lo va, pawtche deuh chungin an thlo thial thual a tih theih a. Hnim pawh thlawh thluk uluk a ngai meuh tawh lova, mak a hlauhawm tawh hek lo. Tul deuh chhungkua phei chuan Pawhchhiatah an ring nghal mai a, lo zawh nana hmang nghal mai te pawh an awm thin.

Thlawhlai thlaifur rinreng, fanghma, dawnfawh, hmazil, vaimim leh thlai dang berul te, changkha te, bawkbawn te, hmarcha te, baibing leh a dangte a vanglai a ni a. Nula leh tlangval an inlawm a, Hnuhhram lak lai angin tan a ngai tawh meuh lova, thlawhlai thing himah an duh hun hunah an chawl a, thlaifur te kha an duh duh an eiho dar dar a, fanghma mawng zai thlak an inthlawh thui siak a, an nui ham ham a. Vaihlo tui tak tak an intheh nak nak bawh a. Hna thawh hrehawm pawh hre haub lovin, ni sa leh ruah sur an tuar tlang a, ni khat te hi an kham lo em em thin. Chutiang hunah chuan tu nun leh awmdan mah an awt bik ngai lo.

Lo sul pawh hmâ tak takah an hawng a. Lo lama thlai fur leh ei theih chi tin reng an phur haw a, naupang-hovin kawtchhuahah an lo hmuak a, nu leh pa, naupangte chenin an hlim em em thin. Hengte avang hian Athual thlawh hun lai hi an thlawhhma lak hna chi hrang hrang zingah a nawm hun ber pakhat a tling a. Mizo hun nuama ngaih, an hrilhfak ve fo hun a ni.

(d) *A thial leh a thet thet :*

Hlo thlawh hna hi vawithum (Athual thlawh thleng) hi buh thar thei tawka ngaih a ni a. Lo an en a, an pawm lai pawh khan vawithum an thlawh chhuah theih tawk tur awma zau a tlangpuin an pawm ihin.

Athial leh athet thet chu hlo thlawh vawilina leh vawingana a ni a. Dan naranin tul loh kum leh, thawk thei bik chhungkaw hman chi deuh a ni a. Amaherawhchu Athial leh Athet thet thlenga thlawh theih chu duhthusam leh mahni lo veng hnehte tih a ni.

7. Lo zawh

Fur chhe zual a kiang deuh a, ram leilung leh kalkawng te pawh a lo tuihul tan a, khua a lo thengthaw tan ta bawk a, buh a vanglai a, a kungte chu a lo peng arh tan tiar a, a hnahte a no hlep hlep a, thlawhlai han thlir ila, hnim dang engmah lang lovin buh a tlim hmur a, thliin a han chhem te hian a hnahte chu a inchhawk nghiau nghiau va, a fawn hian a fawn hlep hlep emaw tih tur a ni a. Chutiang karah chuan Lo zawh hun a lo thlong ta a. Dan naranin August thla ral lam atanga September thla bul lamah a ni ber a. Chu hun chu Lo neiha an hun nuam leh ngahhlelh ber pakhat a ni.

Hmanlai chuan Lo zawh ni atan hma deuh fo atangin lawmzu tur Hranden zu an buatsaih lawk a. Lo zawh ni

a lo thlon chuan Hranden zu chu lawmhote chuan, lo zotu inah an khâwn a. An lawm zinga mite leh, a zarzo tura an sawm thenawmte pawhin zu an thawh ve a. Tichuan tlai lam atangin zan thlengin an awmho va, an inkhawn chhawk diat diat a, an zai a, an lam bawk thin. Tinzu awm hnuah phei chuan Hranden zu nen an khawn pawh thin bawk. Nula leh tlangvalte chuan Hranden zu hi an duhtawk viau a, ruih pawh a har. Tinzu leh Hranden zu khawn pawh chu nu leh pa, zu in thang deuhte chan a ni awm e.

Kristianna Mizorama a lo thlen hnu chuan, zu in an khap avangin lo zawh ni pawhin zu an hmang tawh lova, a aiah thingpui an hmang ta zawk a. Bawnghnute pawh, kurtai emaw, chini emaw nen tuihnai takin an buatsaih a. An lo zawh tur chu zim te, nuam sipa chawhma leka zawh mai tur an dah a. Rei loteah an thlo zo mai a. Ar an ken chu chhun chawah tui takin an eihova. Hma takin an hawng a. Zannah lengkhawm turin mi an sawm a, hlim takin an zaikhawm tlut tlut thin. Kum khata an nghahhleih em em, rim taka thawk chung a an thlir hun lo thleng ta a ni bawk a, nuam an ti ve em em a ni.

Tichuan rilru leh taksa hahdam hun, hun thawl nuam leh boruak thiag karah chuan Favang chu an thleng ta a. Hei hi Zoram hun nawm lai ber pakhat a ni. Mi tin hmelah hlimna lo chu hmuh tur a awm lo an ti hial thin. Chu Favang awllen hun chu September thla ral lam atanga October thla chhung a ni ber.

8. Buh seng

Kum tluana an hna thawh zawng zawng khaikhawmna, an rah seng hun chu a lo thleng ta a, hei hi November thla leh December thla bul lam a ni ber a. Chhungkaw kham thar dawna an irin phei chuan an hlim lehzu a,

an thla a muang bawk. Buh seng tur hian an riak deuh ber a. A chhan chu lam hnai neite pawhin sava leh zuva an hiau va. Ram hla deuh an neih kum a nih phei chuan riah luh tul zualah an ngai a ni. Pawl buk an sa a, nau-pangte nen lam riak vek te pawh an awm thin.

Buh seng lai chuan zingah an tho va, ni chhuah hman an bung hman thin a. Khaw vawh 'ai a nih avangin an kut a hit a, a khawng a, favah hum that hleih theih loh tum te pawh a awm hial thin a. Mahse tul a na em em a, an inthlahdah phal lova, tlaiah pawh buh vui an hmuh theih chhuang zawng an thawk ngar-ngar a. Tawngnaah pawh, "Buh lu chuh chu tul a na" an lo ti thin a ni. Buh seng dan hi Zoram khawchhak lam leh khawthlang lamah a dang deuh a. Chu chu sawi hrang deuh ila.

(a) 'Zoram khawthlang lamah chuan buh sengtuten em an phur a, favah an leng a, buh chu a vui bul "a thau"-ah an zai chhum zel a, an em phurhah khan an vawm lut zel a. A khah veleh "Tlam em" lian pui an chhawpah an chhung lut zel a, Tlam em chu a khah veleh chak deuhin Thlamah an chhung leh thin a. Buh vui that kum chuan mi pakhatin Tlam hnih thum lai an la hman thin. Hetianga buh seng hi "Buh par lak" an ti.

Hruih an lai zawl a, an vaw bel that a. Chutah chuan an buh par lak te chu mihringin kein an chil a, a hahthlak thin hle. Tlangvalin an chil fu lai apiang kha nulsin an lo haikhuwm a, a fu lo lai apiang an lo hai lehsak bawk a. Buh sang an chil tilh zawh veleh nulsin buhpawl chu an paih chhuak zel thin. An chil zawh hma chuan an chawh ngai meuh lo. Buh nei tam deuh phei chuan buh chil turin ri tam deuh an sawm thin a ni.

"Hun a lokai zel a, "Fasuar" siam an lo ching ta a. Ban pali phunin sang deuh hlekah an dawh kang a, phor, awng deuh an phah a; chutah chuan an buh par lak kha,

an dah a, nula leh tlangvalin an chilrawn ta a, nuam an ti em em thin. Pher awngah chuan buhfang chu a tla zel a, Fasuar hnuai zawlah a tling khawm a, buhpawl tla tel palh chu nuhovin an lo phiat fai ve zel thung thin.

(b) Zoram khawchhak lamah chuan buh kung chu a kung chanve velah favahin an at a. Hmer a tlin veleh buh hnahin an tel zel a, chu chu "Buh phal" an ti a. A vui lam kha a chung lam hawi turin buh kungah an dah zel thin. Hetianga buh seng hi "Buh ah" (or buh at) an ti. Chutianga buh ahnaah chuan tlangvalin favahin an han at a, a hnungah nula an zui a, buhphal chu an lo tel zel a, nuam an ti em em a. Tlangval chak chuan ni khatah phur li phur ngate pawh an at thei thin. Tichuan buhphalte chu thlawhlaiah an pho ro dul thin a ni ber.

Buh an ah zawh vek hnu chuan buh vuak ni an ruat chu a lo thlang a. An hruih siamah chuan buhphal zawng zawng kha an pu khawm vek a. A thenin an lo vaw zel a, a fu veleh buhphal chu an paih zel a. Ni khatah Kak-zawn leh a aia tam te pawh an vaw zo thei.

Buh seng dan chi hnih kha lo sawi kawp leh tawh ila. Buh chil ni leh buh vuak ni hi kum tlwana an hna thawh rah seng hun a nih avangin a pawimawh em em a. Kham an thar kum phei chuan lainate buh chhim turin an sawm a. Ar emaw, vawk emaw, sial te pawh lo lamah an talh a. Hna thawk pahin ruai an theh a, ni hlimawm ber pakhatah an ngai.

An buh chil/vuak fai sa chu hruihah chuan an tivum a, a pang vel zawng zawngah khan kho leh emin an theh vel a. A theih ang tawka sangin an theh vum sang thin. Buh chim chin atang chuan buh vum chhip thlang khan an teh a, chu chu "Buh ke" an ti a. Chumi sei zawng atang chuan, em leh tinin teh kher lo mah se phur

engzat nge an thar tih, an hre thei mai a. Ema an phurh leh huneh pawh a suai tam, ngai, lo hlo. Pi leh pute buh ke, teh dan leh a hming an vuah dan te, phur awm zat (langpui), chu, hetiang hi a ni a.

Ke thup :

Hruitha buh chhun vum kha, a bul chim chinah an ding a, buh chhun vum kha an en khum a, leh lama buh ke bul kha a hlah chuan "Ke thup" an ti a, phur 30 vel a ni.

Buh ke ban :

Buh chhun chinah khar an rap a, buh vum pangah an bawk chho a, an ban ban a, a chhip an ban tawk chuan, "Buh ke ban" an ti a, phur 50 vel a ni.

Favah zai :

Buh ke ban tuma an fih ang chiah khan, favah hum chungin an ban thung a, buh vum chhip chu favaha an zai tawk chuan, "Favah zai" an ti a, phur 70 vel a ni.

Chem sat :

Favah zai an tih ang chiah khan, chempui kengin an han ban ve leh a. Buh vum chhip kha chempuia an sah phak chuan "Chem sat" an ti a, chu chu phur 100 vel a tling thin.

Buh phur 100 chin chung lam chu buh ke kha a tehin an teh ve thung a. Thingtuai ngil sei deuh emaw, mauin emaw an teh thin a. Mi hmuh turin kawtchhuahah an tung chhuak ngam ve tawh a ni. A tlangpuiin phur 100 atang hi chuan chhungkaw kum khat ei khawpah an ngai a, thlawhna le hlawhtlingah an inggai thin. Chhungkaw hna ramang thei pali panga awma te chuan hlawh-chhama an inggai thung. Phur 100 chin chung lam an teh dan chu lo sawi leh ila.

Chhipzawn :

Buh a theih ang tawka sanga an chhun vum chu a chhipah mautlawn an kham phe a Hruih zawl buh hut chin chiahab mihring ding chhip nen mautlawn kham phe kha a inzawl tawk chuan, "Chhipzawn" an ti a. A san lam chu hlam leh nghawng a ni a, phur 150 vel a ni.

Kakzawn :

Chhipzawn tih ang chiah khan mautlawn an kham phe a, buh bula ding chuan a kut a ban chho va, a kut zungpui leh zungchal kar kakin mautlawn kha a zawl tawk chuan, "Kakzawn" an ti a, a san lam chu hlam hnih vel a ni a, phur 200 vel a tling.

Tuhazawn (or Tuthlawhzawn) :

Kakzawn ang tho khan mautlawn an kham a, buh ke bula ding chuan a kutin tuthlawh a hum a, buh chhip vum nen chung lama tuthlawha hawh chhoh kha a inzawl chuan, "Tuhazawn or Tuthlawhzawn" an ti a, a san lam chu hlam hnih leh tawng vel a ni a, phur 200—300 vel a tling.

Hreihazawn :

Tuhazawn an tih ang bawh khan an ti leh a, buh ke bula ding khan hreipui ha a keng thung a, mautlawn kham phe nen a hrei ha kha a inzawl tawk chuan, "Hreihazawn" an ti a, a san lam chu hlam hnih leh ban vel a ni a, phur 350—400 vel a tling thin.

Hetieng meuh thlo chhuak thei chu hlawhtlingah an inggai hle a, chhungruah deuh tan pawh kum khata ei sen chi a ni lova. Buh chil/ vuak nia kal zawng zawng to chu buh hum hawn theuh turin an sawm a, tlawmngai deuhthe erawh chuan an phur haw duh lova. Hmeithai

leh chhumchhia deuhte erawh chu an emah an ruh luibsak a, an hausak zar zawhtir an tum thin.

Silaizawn :

Hreihaazawn an tih ang bawkhkan, mautlawn chu buh vum chhipah an kham phei a, buh ke bula ding khan silai a kawm rekah a hum thung a, a hawlh chho chu buh vum chhip nen a inzawl tawkh chuan "Silaizawn" an ti a, a san lam chu hlam hnih leh nghawng a ni a, phur 400—500 vel a tling thin.

Hetiang zat meuh tharte chu hmingthanna leh ropuina thamah an ngai a, an tuchhuan thleng pawhin an uanpui hijl thin a, an kumkbaw sawi a tling. Buh chil/vuak ni pawh chuan a khawnawtin an sawm a, an che suau suau a. Mathei lova sial talh turah an ngai a, ruaipui an buat-saih thin. Buh silaizawn vuak/chil ni chu kum khat obhunga ni, himawm ber zinga chhiar tel a tling phak a. An haw dawg chuan tlangva inti ngamlak deuhte chuan zu man atan an puan tlin tawkin buh chu an ak hawng a. Hmeithai leh chhumchhia deuhte phei chu an zawh tawkh takmeuhia an phurh hawtir a, Zarzotu tam chu a neitute duhthusam a ni tlat mai!

Mautlawnzawn :

A hmas teh ang bawkhkan buh vum chhip atang chuan mautlawn an kham phei a, buh ke bula ding khan silai ala sci an teng a. Chu chu buh chhip nen a inzawl tawkh chuan, "Mautlawnzawn" an ti a, a san lam chu hlam thum aia sang. hlam li chung lam a tling a. Hei aia tam hi chuan hming dang a nei tawh lova, buh tam tawp swina a ni.

Mautlawnzaw meuh neih hi chu thil namen lo tak a ni a, chhungkaw rual tan pawh vannei bik nih a ngai a. A nei pawh an vang hle a, khawimaw laiah sawi tur an

awm zauh zauh lek a ni. Hetiang thlo chhuak te chuan mi hriat an hlawh hle a, mimal hminga an hriat loh pawhin a khaw hming tal chu an sawi huai huai a, Zoram a deng-chhuak hrim hrim thin.

9. Buh chhek leh buh thiar

Lo nei hla ber pawhin an chhek phakna hmun tur, thlawhhma nei zawnz zawnz khaikhawm thei tur remchang berah roreltuten hmun an ruat a. chutah chuan chhek in an va sa vek a, mahni buh thar ke tla tawh chiah chu an chhek in chhungah zem an kual thin. Chhek in chu thlam ai pawhin an uluk lo zawh mah a, inhnaih tē tē a kara kal theih chauhian an sa a. A chung crawh chu a hui ngei tur a ni a, ruahin a theha buh hum a hui theih loh nan a bang an siam bawh. A chhuat pawh hnlam tein an siam a, buh phurh huna dawrawn emaw, empai emaw huna kalpui nghal mai theih turin an siam a, a tluk theih loh nan mau phel emaw, thingtuai emaw an phuar bawh thin. Tichuan mahniin awlsam takin an phur chu an kalpui zung zung thin a ni.

Thlawhhmaa an buh thar, hruitha mi chu mahni chhek inah an phur lut vek a. Chumi houah mahni inah buh dahna tur an siam leh a. A tlangpuiin phur 100 chin chu in chhung, khum-ai bulah an dah mai a, tawnghnaah pawh, "Kbumaia buh za zem a inkual chuan a thlamuan thlak a, riltama thih a hlauhawm lo ve," an ti thin. Chhipzawn chin chung lam crawh chu a hnawh luattuk deuh avang leh a rih lutuk deuh avangin in te hran, mahni in bul hnaiah an sa a, chhek in an vuah ve tho.

Ram chhek in atanga in thlen tura buh phurh chu "Buh thiar" an ti a, hmeichhe mawhphurhnaa ngaih deuh a ni. Mipaho lo vah lain an thiar deuh ber thun a. Chhungkaw kham chin ngat thiar zawh vek chu hahthlak

tham tak a tling a. Thal chhung ngcia thiar zawh an duh bawk si a. Chuvangin mipa te pawhin lo vah zawh chuan an thiarpu ve leh a. Thenawm khawveng thiar zo har deuhte chu an inpui a, tlawmgaih chhuahin an inphurhpui liam liam thin a ni..

Hengte hi Mizo lo neih dan tlangpui a ni a. Hna chi hrang hrang a indawta thawh zawm ze! a ni a. Thlawh-hma siam dap hi inzirtir a awm lova, a lo ti thang tawh te tih dan entawna thawh ve mai a ni ber. Dan angin mi feh rualin an feh a, mi haw rualin an haw veleh a ni ber mai. Hmanlai chuan Mizoramah mi an la thawl hle a, ram a la thain a la tui a. Chuvangin ci khawp thawh-chhuah a har lo hle. An thiam ang ang leh a tul dana zirin an bei tauh tauh a, tumah inthlahdah mai mai lovin an thawkrim em em a. Chuvangin Mizoram chu kum 1953 thlang khan buh leh balah an in todelh vek a ni.

References :

1. Pu J. Liangkuma : "Kumpui sul" *Nun Hlui*, Ri Khasi Press, Shillong, 1974
2. Pu Lalthleia : *Pi pute kum khat hman dan*, (Unpublished).
3. Pu C. Zachhunga: "Mizo Lo neih dan," (Unpublished).
4. Pu Remkunga : *Mizo pi pute*, R. B. Press, Aizawl, 1980

III Ran vulhte

HMASANG atangin Mizote hian ran ghenkhat an lo vulh ve tawh a. Eng hun atanga vulh tan nge an nih hriat phak loh khawpa hmanlai, thawnthu chi hrang hrang leh an inthawinaa tel te an ni hlawm a. Chungte chu a mal nalin lo en hlawm ila.

1) Ui :

Hmasang khawvel chanchin (Pre-history) kan zir chuan, mihringte ran vulh hmasa ber chu ui a ni a. Chutiang deuh bawk chuan Mizote pawh hian ui hi an vulh hmasak ber a nih loh pawhin. a hmasa berte zinga mi chu a ni awm e. Inthawi nan te pawh hmanlai atangin pi leh puten an bhang thin tih kan hmu a ni.

Tangkaina erawh chu ui hian a nei tam lo hle a. Chhangchhe deuh chhungkuain nau ek liak fai atan an hman hle a. Ei in bang nawi ei faitu atan pawh a tangkai fu. Hmanlai atangin ui sa hi Mizote chuan an lo ei thin a, hmeichhia erawh chuan an ei ngai lo thung. Khawilo kal nikhuaah khawhar a hnem ve hle a. mi a hulum tha hle bawk. Sa hou chhuinaah leh sahliam um-neah pawh a tangkai viau.

Ran dang ang lo takin ui hian danglamna riau a ne a. A pui ei tur tuihnai a pek theih laiin a hlm hle a. Ei tur tuihnai a pek theih loh hun a thlen pawhin a phat san ngai lo va, a pu lakah a rinawm em em a, thian tha a tling hle. Hmanlai atanga Mizote ngaihsan em em lei an nun laipui pakhat tih theih hial, "Thian chhan thil ngamna" ze duhawm tak nei ui hlutna hi kan pi leh put khan an lo hre ve ri ai ruai a ni mahna.

(2) ~~Thian~~ . . .

Ar hi a tē hle a, rana chhiar ve theih pawh a ni meul lo. Mizote ran vulh zinga hmasa ber pawl niin a lang a. Mizo thawnthu upa tak, "Thlanrawkpa khuangchawi"-at pawh a tel pha tawh a ni. Chhungkaw zinga tel ang hialin hmanlai chuan in tinin an vulh vek nghe nghe.

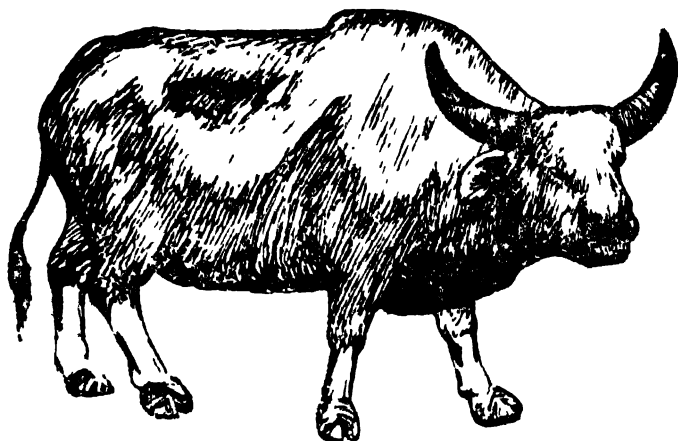
A tangkaina crawh hi chuan a aw h zau ang reng hle Inthawi nan an hmang nasa fe a. Inneihnaah man eitu zawng zawng leh, pasal nei tura nu leh paten an fan lawinaah an telh ngei ngei a, hmai theih a ni lo. Tin thenrual tha leh mikhuai induhsak nan, chawhmeh sian awlsam leh remehang tak a ni baw k a, an lekiam ber pakhat a ni.

Artui hi tun hma chuan puitlingin an ei ngai meul lova, naupang chanpuala ngaih deuh a ni. Thil tē nau tak ngaih a ni na a, artui in chhum chu induhsakna sang tal a ni thung. Tin, Chhawngghnawh tumin, chhum hmin si inbarh atan artui hi a pawimawh hle baw k.

(3) Sial :

Sial hi Mizo ran vulh pui ber a ni a. Pi leh puter thlang an rawn tlakpui niin a lang. Mizo nun hluia sun pui bera hman a ni nghe nghe. Mi hausa pawh an sia vulh tam leh tam lohvin an teh ber. A sa mi tinin an e duh a, a hñute crawh chu an sawr ngai lo. Hnathawhna

kawngah pawh tangkaina a nei lo bawh. Amah crawh chu hmasang Mizo nuna sialin a luah hmun crawh chu a lian hle.

Inneihnaah man atan an hmang a. Thil sualti hremna lian ber pawh sial chawitir a ni. Hmeichhe man chu sial a ni a, mipa man crawh chu darkhuang a ni thung. Pi pute kha Sechhun tamah an inel nasa hle a. Khuangchawi thei khawpa sechhun tam phei chu Mizo ropuina ber pakhat a ni a, sial hmanga hlen chhuah chi vek a ni. Chhu- vingin Mizo nun hluia sialin a luah hmun hi a lian a, a pawimawh em em a ni.

(4) Vawk :

Hmanlai atangin Mizoten vawk hi an lo vulh tawh tih an nunphung nen a inkungkaih nghehzia atang hian a hriat theih hle. Ar ang bawh khan in tinin an vulh a, chhungkaw zinga tel ang hiala ngaih theih a nihna lai a awm. Mi tinin a sa an ci dub.

Sakhaw' biak nan bul tanna leh pawimawh ber pakhat a ni a. In chhungkhatna leh inthian thatzia entir nana vawk intalh chu induhsakna sang tak leh tih theih lan ber pakhat a ni. Tu pawhin man an ei chuan, vawk a talh hunah a dar emaw, a bawp emaw vawihnih khat tal a pe, ngei ngei thin a. Farnu pawh an pe ngei thin

Chawhmeh tultuah nana Mizote hman ber saum atan an hmang nasa a, chawhmeh kan nana an neih chhun pawh vawk hriak a ni a. Lua thih atan an hmang bawh. Hmasang Mizo nunah saum leh sabriak nei lo chu ro vawng vawnga ngaih a ni.

(5) Kef :

Inthawi nan hmasang Mizoten kel hi an hman fo avangin an vulhna a rei tawh fe ang tih a rin theih a. Tangkaina crawh chu a nei tlem hle. Tun hma chuan a hnute an ei ngai lo va. A sa pawh hmeichhia chuan an ei ngai lo.

(6) Bawng :

Tun laia Mizo ran vulh tam ber pakhat bawng hi hmasang atanga an vulh a ni lo va. British hovin Mizoram an awp, kum 1890 hnu lam chauha an vulh tan ve a ni. Valin "Bail" tia an koh chu lam pailn "Bawng" tiin an lam ve a ni awm e. Tun hma chuan a sa leh a hnute hi mipa chauhin an ei a, hmeichhiaten an ei ve ngai meuh lo.

References :

1. Pu Selet Thanga : *Pi pu len lai*, Aizawl, Zoram Press, 1975 (2nd Edition)
2. Pu C. Zachhunga, Pu K. Zawla leh upa dangte kawmna

IV Silh leh fen

MIZOTEN silhsfen an neih tan chungchang te, pi leh pute titi atanga kan hriat dan te, an hmasawn zel thu te kan sawi hmain, thil pawimawh tak pakhat hriat hmasak tur a awm a. Chu chu "Silhsfen lama an hnungtawlh" nia lang hi a ni a, a chinchhuak deuhin lo sawi hmasa ila.

Mizo history-a kan hmuh angin, kan pi leh pute kha China ram hmar thlang, Tibet ram hmar chhaka awm Kansu bial, Tao lui kam velah Tibeto-Burman dangte nen an chenho hnuin, Tibet leh Burma ramri atangin kum 800 (A.D) vel khan Burma ramah an rawn tawlh lut a. Chindwin lui pui zawh chhuk zelin Kabaw phai (Tahan—Khampat phe) velah hian A.D 800—1300 bawr vel thleng an khawsaa rin a ni a.

Heng hun lai vel bawk. A.D. 850—1280 hian "Pagan Dynasty" ropui tak chu Kawlhoin an din a, Buddha sakhua blain Pagoda ropui tam tak, tun lai thleng pawha mite hmuhawm tih tham an siam tawh a. Lehkha ziak an thiam a, an incheina te leh an silhfente pawh a sang visu tawh tih kan chbiar thin.

Tichuan pi pute chu Kawlho nen hian an intlawh pawh hle a, an indo thu pawh sawi a awm ngai lo va. An nun leh tawngte pawh inang a tam hle reng a. Naupang infiamna chi thahnem fe a inang a, tawng bul 70 dawn lai phe chu, a lam rik dan tlem a dang deuh tih mai loh chu a thubmun a. Thlai hming leh thil hming bula "Kawl"

tiĥ tel pawh Mizo ťawngah a tam viau a. Darkhuang, Darbu leh Darmang te pawh hi vawun thlengin Mizo pum chhuak a la ni lova, inhlal vak lova an khawsakho laia an hmop tlan, thlang an rawn tlakpui zel niin a lang.

Hengte avang hian Mizote Kabaw phaia an khawsak lai, A.D. 800—1300 bawr vel hian silhfente pawh inbel nachang an hre ngei ang tih a rinawm a, tlema awmthei deubte thawmhnaw phei chu a ťha thawkhat ve tawh ngei ang tih a rin theih bawk.

Amaherawhchu China lo lianin Burma an hneh zel a, chu hun remchang chu bawhin Shanhote pawh Burma ramah China kawng sah en sa hmangin tam tak an lo tawlh lut ve a, kum 1283 (A.D) velah chuan Burma ram an thleng a. Kabaw phaia awm Mizo hnabthlak zawng zawngte pawh chu an rawn bei a. An aia tam leh ral-thuam nei tha zawkte nawr chhuah avangin pi leh pute chuan Kabaw phai an chhuahsan ta a, kum 1300 (A.D.) vel kha chuan an chhuahsan fel niin a lang a. Chhim lamah te, hpar lamah te, a tam ber chu tuna Chin Hills an tih tak Thantlang leh Run lui lam hawiin an kal chhuak ta chum chum mai a ni.

Thantlang leh Run kam vela an chen lai, kum 1350—1450 (A.D) velah chuan, a ram a chhengchhiat avangin ei leh bar takgial pawh neih a har em em a. Tuna helaia cheng mek te pawhin bal te, kawlbahra te, vaimim te, fang-ra te chu an chaw ber a la ni tih kan hria. An chenna hmasa Kabaw phaia thawmhnaw leh thil dang han la turin hmeima an khah tlat tawh avangin a kal theih tawh bawk si lo. Chuvangin kan pi leh pute chu an silhfen leh culture reng rengah an lo hnungtawlh leh ta daih niin a lang

Khawvel chanchin kan zirin hetiang a culture hnung-tawlh leh hi an awm fo tih kan hria a. Entirna hnai bei

lo tarlang ila. Mizorama cheng ve Tuikukte chu an silhfen inbel a mawlmang em em a. saruak deuhthawa khawsa te pawh hmuh tur an la awm a. Mahse an bengbeh leh thite crawh chu a changkangin. kutthemthiam tak te sulhnu a ni tih a chiang a. Ifmanlai hun eng nge maw laia an thawmhnaw neih, an chhawm zel niin ag sawi a. Tun laiin a thenin mi siam an lei pawh ni se, chutiang ang thawmhnaw chu hlut dan an brethiam a, tha tih nachang an hria tih a chiang a. Chuvangin an culture hi a hnung-tawlh ve niin mi thil chik mite chuan an sawi thin a, a awihawm hle.

Chutiang deuh hawk chuan Mizo culture pawh hi a hnungtawlh ve ngei a ni tih kan ring a. Amaherawhchu Kabaw phaia an chen laia an silhfente hi pi leh pute titi takogialah pawh engmah kan hriat loh avangin, an sawi theih chin Thantlang leh Run kam vela an silh leh fen atangin kan sawi fan lo thei lo va. Tun tumiah pawh hian, pi leh pute sawi theih hla ber atangin tarlan kan tum dawn a. A hun te, an silhfente hi chiang deuha sawi thei kan awm loh avangin, hnam nun inher dan atanga inughatin, awmze nei deuh leh mumal deuha dinchhuah tumin chhuidawn thu nen sawi a ngai a, chhiartuten in lo hriat thiam kan ring a. Sawi fiah thei leh a dik zawk hria chuan min hrilh thei ula, lawm taka dawn a ni ang.

Thantlang leh Run kama an chen lai, kum 1350—1450 (A.D) vel hi pi leh pute huna an harsat lai ber niin a lang a, ei leh bar hmuh a har em em a, tuna cheng mekte pawhin bal, kawlbahra, vaimim leh fangrate chawah an la ring ber kan tih tawh kha. Heng hun lai hian an silhfen neih sate a chhiat zawh hnu chuan, Kabaw phaia mi han lam leh turin anmahni nawr chhuaktu, an hmelma Shan-ho an lo khat tawh si a. Chuvangin an silhfente a lo tlalal leh ta em em in a rinawm.

Tichuan anmabnia inngaihtuah chawpa an silhfen neih hmasak ber, pi leh puten an sawi kan hriat theih hmasa ber chu "Siapsuap" a ni a, hmeichhiain an feng thin a Hruikhaua siam, hraw deuh pui puia hih, an zah thupna emaw chauh a ni mai thei. Mipate chuan hruikhau bawk

Hmanlai Mizo hmeichhia
"Siapsuap" nen

Hmanlai Mizo mipa
"Hnawkhah" nen

phek hlai deuha hih chawp chu hrenah an hmang ang a, an kâwngah hrui tê deuhin an hlingin a rinawm bawk. Hetiang deuh hi pi leh puten an zah thup nana an inbel hmasak ber, Thantlang leh Run kama an chen hun hmasa lama an silhfen a ni awm e.

Heng hun laia an lo neih dan chu, lo thlawh nan pawh a tam ber chuan tuthlawh an la nei zo lova, hmawlh zum te, sakhi leh sazuk ki zum mai mai te hmangin an thlo thin tih he hla hlui atang hian kan hre thei :

Khisa chhuk chho chhumpui zing hnuaiah.

A ki riau riau riang lo thlawh nan a tha e.

Amaherawhchu Thantlang leh Run kama an awm hun hnukhawi lamah chuan hmeichhiate inthumna chu, Siapsuap kha kawng chin hnuai lamah zah thup nan chauh ni tawh lovin, an awm te pawh khuha inbel nachang an lo hre tawh ang a. Mipate pawhin hren chauh hmang tawh lovin an kawng hnuai lam kuhin. siapsuap ang deuh an inbel a, an kawngah an suih nghet ve thung ang a, chu chu "Hnawkhâl" an vuah nghe nghe a. Hetiang hian zawi zawiin hma an lo sawn ve hret hret a rinawm.

Lentlang leh Tiau inkar an rawn thleng thla a, ram a lo parh tha deuh a, e leh bar zawn te pawh tlemin a lo awl ta deuh a. He lai vela an khawsak lai, kum 1450—1700 (A.D) hun hmasa lamah chuan an silhfente pawh tlemin a lo tha ta deuh a. Hmeichhiain siapsuap tho kha an la inbel na a, hruikhau hraw pui pui hih ngawt ni tawh lovin, sin mawi deuh te, a then phei chuan hrual nachang te pawh an lo hre ve tawh ang a. a tha ta deuh hlek mai thei a.

Mipate chuan hruikhau atanga siam bawk hnawkhâl kha, dar atanga hak chia siam nachang an lo hre ve tawh

ang a, dar leh âwm vel lai te pheï chu an phiar thiam ve tawh mai thei a ni

Tin, Tiau lui an hnaih deuh hnu, kum 1600 (A D) hnu lamah pheï chuan La (cotton) a siam silhfen an nei tawhin a lang. An siapsuap aiah pawnfen. khup cbhin meuh lo chi chu tlema awmthei deuh te pheï chuan an feng ve ang a, rawng an la hmuh chhuah loh avangin a ngo (var) ngawt hi an ching hmasa a nib a rinawm. A tam ber crawh chuan laa siam leh hruikhaua siam siapsuap tho kha an la inbel mai thei e

Mipate crawh chuan puan ngo mawl ngawt an veng emaw, an zak hnuaiah la lutin an koki leh lamah an suh a, chu chu an thawmhaw inbel dan ber a ni awm e.

Tichuan thlang an lo tla zel a, Mizo tam berin a nawlpua Tiau an kan, kum 1700 (A.D) hnu lamah chuan ei leh bar zawn thu-ah te, in leh lo din lamah te leh an nitin khawsak peng tinrengah hma an lo sawn ta hle a. An silhfente pawh nasa takin a lo thang ta a. La deh an thiam deuh deuh a. A ngo ngawt ni lovin, a tibdum nan ting te an hmuchhuak ve ta a. Chu ting rawng hmanga an tah mawi thiam hmasa ber chu "Hmar-âm" hi niin a lang. A hnu deuhah thing pil leh thing hnah atangin a sen rawng an hmu chhuak ve leh a. Chung hmang chuan rawng sen an siam thiam ve leh ta a. Tichuan puandum te, mangpuan te, ngotekherh te, puanrin te, tawhlohpuan te leh chi dang dang an lo buatsaih thiam ve ta zel a ni.

An puante chu a mawi lehzuai nan kawkpuzitz al te, lenbuangthuam te leh chi hrang hrang an lo thiam ve ta zel a. Chutiang puan chu inchei nan an hmang a. Puan ngo leh thawmhaw ngo mawl ngawt chi chu hnathawh thawmhawab an hmang ta. Hun a lo kal zel a, an

hriatna leh finna lo thang zel chuan an kutchhuakte pawh a tising ve zel a, kawrlaisen (kawrchei) leh puanlaisen (puanchei) mawi tak tak te pawh an lo tah thiam ta zel a. Tichuan tunlaia Mizo huan incheina nghet hi a lo piang ve ta a ni.

References :

1. *Mizo incheina*, Tribal Research Institute, Director of Art and Culture, Aizawl, 1991
2. Rev. Liangkhaia, *Mizo History*, Aizawl, Nazareth Press, 1976. (4th Edition)
3. Pu K. Zawla : *Mizo pi pute leh an thlahte chanchin*, Aizawl, Gosen Press, 1989 (5th Edition, Revised and Enlarged)

V Mi zawn inchuh

“Mi zawn inchuh” hi hmun thenkhatah chuan “Innuai” tiin an sawi thin a. Eng hun lai atangin nge Mizoten an chin tan kan hre pha chiah lo va, khua leh khua an inrun a, rawrala inbeih an chin laite kha chuan: mi zawn inchuh hi a awm rih lo mai thei. British-ho Mizoram an rawn luh a, an thutngheh hnu, 1890 hnu lam kha chuan khua leh khua indo an khap tlat a. Khualzinte pawh an lo thahnem ta deuh a, mi zawn inchuh hi a lo awm tain a rin theih. Tichuan mi zawn inchuh hi kum 1890 atanga 1940 bawr vel hi an uar ber hun niin a lang.

Mi zawn inchuh lo chhuahna chu tlawmngaihna a ni a. Khualzin kallai chu mi khuaa a awm lain damlo hlaubin amabin haw thei lo sela, a chenna khaw thlenga zawn chu tlangvalho mawhpurhna a ni a. Tichuan a khaw lam kawng hnai berah zualko an tlantir a, a hoaih ber khua an va hriih a. Zualko thu an lo hriat ve leh, Tlangau an autir nghal a. Tin, damlo zawn zui zelna tur khaw hnai ber hriattir turin zualko an tir chhawng ve leh bawk thin. Chutiang chuan damlo chenna khaw thlengin an iobriih chhawng thin a ni.

Damlo zâwnna chu "Hlâng" an ti a. Hlâng chu khum ke nei lo, dâp phah a ni ber a. A kil li-ah mau emaw, thing emaw a za atan an hmang a, a silawr an dah a, tum khatah mi pali zawn rual theih turin an siam thin. Ni sa hlih turin mau phel an kua kul a, a chung angrengte pawh an siam thin baw.

A zinna khuaah damlo chu thi hlahh sela, damlo ang baw khan a chenna khua zawn thleng turin zualko an tir chhawng zel tho va. Mitthi chu "Miruang zawn" an ti a. A zawnna erawh chu hlang hmang lovin, raw pumah emaw, thing pumah emaw mitthi chu puana tuamin an tawn bet a, dâpin an tuam mum leh a, an zawn mai thin. Dim ngai lo leh tawih mai thei ang berin an kalpui a; an tlan a ni ber. Tawngkamah pawh, "A uih zawn ang mai" tih chu hmanhmawh taka kal sawi nan an hmang thin.

Hetianga damlo emaw, miruang emaw an zâwn hian, a lo lachhawng tur khaw thenawm te chuan ramria lo nghah ngawt chu tlawmngaih loh thlakah an ngai a, an ramri pelin an lo va hmuak a. A zawntu khaw tlangvalte chuan mahni ramri thleng êm lova hlan mai chu tlawmngaih loh thlak an ti ve baw a, ramri thlen ngei an tum thin a. Thenkhat pheichuan mahni ramri pelin zawn bram an tum thin nghe nghe.

Chutianga chuan tlawmngai leh tlawmngaite chu an inawr ta a. A lachhawng tur khaw tlangvalten, "Kan lo zawn ve tawh ang e," an tih lain, a rawn zâwntu khaw tlangvalte chuan, "Kan la hah lo ve, kan han zawn rih ang e," an lo ti ve thung a. Hetianga inlaksak tuma an ban inchuh vel lai chuan chak deuh te chuan an lo vai per palh lo thei lo va, damlo tana hrehawm khawpin hlâng chu a nghing lawih lawih ta thin a ni.

Hun a lokal zel a, tlangval thenkhatin, "Kha pa mi hndan kha chu, mizawn awm leh hun chuan ka thungrul

phawt ang," an lo ti ta a. Mizawn chu a lo awm leh ta ngei a, an innek zual ta sauh a, inpbek beih chângte a lo awm ta hial a. Hetiang hian mizawn inchuh hi Mizoramah a lo chhuak a, an uar ta deuh deuh niin a lang.

Mi zawn inchuh hian intih nat phal a ni lo va, ke leh bân te tliak khawp emaw, mit leh beng te chhe thei zâwna inkawih te khap tlat a ni a. Inseh te, inchum te, inhnek te, hrawk inreh te, zahmawh tichhe thei zâwna inkhawih te khap tlat a ni bawk. Inbawhbeh chauh a tawk a, chu chu hnehtu tihna a ni. Val upa an khawih ngai lova, lai an tel ve pawhin khawih a thiàng lo bawk. Heng hun lai hian mite rilru a tluangtlamin a ngil em em a. Chuvangin a ruala inñiamna tha tak angin mizawn inchuh hi a kal ber a. Tlawmgaihna ropui taka lantirna a ni bawk.

Tlangval tha zat laia khaw dang tlangval han bawh leh han hneh chu nuam an ti em em a, an titi tui ber a tling a. Mi zâwn awm leh hun tur an nghakhlel zek zek thei thin a. An uar hle hnu phei chuan an damlo zawn chu kawng sirah an nghat sauh sauh a, an inbei chiam thin a. Miruang zâwn tum phei chuan dim a ngai lo bawk a, kawng chung lam aţang tein a lo hmuaktute chuan miruang zawntute chu an lo zuan thlu tawp tawp mai thin.

A chang phei chuan a lo hmuaktu tlangvalte chu an inthen a, a thenin kalkawngah an lo hmuak a, kawng dal-in an lo awm a. A then hnim zingah an biru a, mi zawn-tute an lo thlen veleh an hnung lam aţangin an rawn nawr a. Chutiang chuan hnuhung lam leh hma lam aţangin an bei ta thin a, chu chu "Ruang chaicheh" an ti nghe nghe. Hetianga an lo beih chuan a rawn zawntute tan ţan a har em em thin a ni.

Khua leh khua inbeihna tur hun remchang mizawn tur leh a hmuaktu tur khuate chu kawtchhuahah an inngbak khawm a, Val upain tih dan tur a rei a. A chang chuan

lalte pawh an tei ve thin. Val upa chuan, "Nakina kan innuai hun chuan, 'tlangvalte u, a tawh tawh e, bâng tawh rawh u' ka tih chuan beih sauh sauh tur; hnahchhawla ka vuak che u chuan 'tâng rawh u' tihna; talhfiaka ka vuak che u chuan bân tak tak tawh tur a ni," tiin an inchah lawk diam thin a.

Tlangval kawr phelh veka khua leh khua an han inkhuainnuai chu le, pûm tia tia hian a hlawm pui puiin an let tual tual thin a. An inbeih rei denh hnua chuan a mal mal tein an inchai a, mahni khaw tlangval bet zawka tâng chu an inpui zel a. A tawpah chuan a tam lam khua chu an tan a tha deuh nge nge thin a. Amahcrawhchu mipui nawlpui karah chuan a chak lam te pawh eng nge maw zat chu an bet ve tho thin. Tin, a lo hmuaktu khaw khaw tlangvalte chuan an lo hmuahna hmun bak chu kaltir loh an tum tlat a, an zawn tlang theih chuan a hmuaktu khaw tlangvalte chu an tlawm an ti thin. Hetianga an innuaina hmun ramnnuai zau tak chu an chên pe hen hun a, a êng vek vuk thin a ni.

An inbei lai chu mahni khaw Val upa ve ve leh lalte emaw chuan an lo thlir reng a. An khaw tlangvalte an chak pawbin hawihhawm takin 'bâng tawh rawh u' an han ti a. Mahse a hmâa an chah lawk dan kha an hre reng a, an bâng duh mai lo va. A chak lam chu Val upain talhfiak meuha a han vuak chuan an bâng chauh thin. A chak lam hian bân an rawt hmasa deuh zel a, hei hian an hawihhawmzia a tilang Chiang hle. A chak lo lam an beh rei luattuk loh nan an ti a ni a, a mawi em em mai. Tin, Val upate hi an zah thiam em em a, tlangval luhlul deuh, uchuak deuha chête an awm chuan na deuh takin a vaw thin a. Dan bawhchhiate pawh a han kam khat a, an tinawn leh ngai reng reng lo.

Mi zawn emaw, ruang zawn emawa inbeih ropui tak tak hi sawi tur a awm nual a. Chung zinga upaten an

sawī uar tak pakhat chu Champhai leh Kelkang-Lungdup khuate innuai thu a ni a. A hun lai chiah hriat chian a har hle a, kum 1870 leh 1875 inkar vel a ni mai thei.

Champhai aṅga Lungdup khaw pana zawn tur a ni a. Lungdup khaw tlangval rual han tawh chu an huphurh deuh avangin, Champhai leh a chheh vel khaw tlangvalte chu an inpunkhawm ta chiah a. Lal hrang hrang khuate an nih avangin an chalah rawng sen an intat vek a. Val upate chuan hlang vnān turin tlangval awmkhawh tha an thlang chhuak a. Chunggho aia āwm khawh leh zual rual chu hmā an hruaitir a.

Lungdup lam pawh chuan Champhaiho inbuatsaih dan chu an lo hre ve vek a, lo' hmuak turin a kim thei ang berin an inkarchhuak vek a. Tuna Kelkang khaw thlen hmā kāwn zam lai takah hian tan an lo siam a, Champhai tlangvalte chu engti kawng maha kal tlangtir lo turin an insawh muk tlat a. Tlangval chak thlan chhuahte chu pathum zela tlarin, kiu leh kiu inbat chiat thuah eng nge maw zat chuan kawng an lo khar tlat a, kawng chhak hnai zingah tlangval za rual lek lek an inthukru a, an lo chang thuap baw k a.

Champhai lam tlangval za rual tam tak lo hnai zelte chu an han inhrosa a, an haw haw hulh hulh mai a. Kawr an phelh sen thup a, a thaza zual tlangval thenkhatte chu kawng sirah thau khawhin an zuang zawr zawr mai a.

Lungdup lam tlangval za rual tam fe, kāwn khara lo insawh muk tlatte chu an lo haw haw ve baw k a. Tlangval innuai nghakhlel lutuk thaza zualte chu an lim zawk zawk mai a ni.

Chutianga Champhai tlangval rual leh Lungdup tlangval rual inep tawn an han inhrosa ve ve ri chu a ropui em em a, an thawm te chu a kāwnah chuan a khir uai uai

Champhai leh Lungdup mizawn inchuh lai lem

mai a ni an ti. Tlangval zuanzang deuh te chu an thawm-ah chuan an tlang lawn zawk zawk lo chauh a ni e an tia lawm !

Chutih le, Val upaten Champhai tlangval awmkhauh zual zual hma an hruatirte chuan, Lungdup tlangval chak chak thlangchhuah, kiu leh kiu inbat chiata insuh tlat kawm khara lo insawh muk tlatte chu a hma tiama thiat thia hmiah hmiahin an han sakawl chaw ei ta biau hiau mai a. Lungdup tlangval an la diau duh bik lova, a nghin hian an nghing lui lui mai a. Hlang pawhin hma a sawn hlei thei lo va. Chutih lai tak chuan kawng chung a inthukru Lungdup tlangval za rual tam fete chuan a rualpuia rawn bawhin an rawn khuai buak ta huk huk mai a. Champhai tlangval hmasawn zel tuma rawn nawrtute pawh chu an tlu eng ta duai duai a.

Hlang putu Champhai chak thlante pawh chu sir tinah an kat ta nawk nawk a. Tlangval tampui han inkhuai nuai chu kawng thlangah pum tiat tiatin an inzial liam tup tup hlawm a. Chumi hunah zet chuan tlangvalho thawsa a lo chhuak a, an nal pulh mai a, tumah an invuan nghet hlei thei lova. Chu lovah, Champhai tlangval inchhin-chhiabna an chala rawng sen kha, tun laia inthlannaa hman thin "Indelible ink" anga tha a nih loh avangin an tal fai a, Lungdup tlangvalin an nuai rehsak baw a, an inhre hrang thei bik lo va, an inphok beih a ni ta ngawt mai a. A tu mah mahin hma an sawn thei lova, hnehtu zawk pawh an awm thei ta chuang hek lo. Val upain an theih ta ngawt mai a ni.

A tam lamah chuan Champhai lam hi an tam zawk a. Mahse khaw hrang hrang inpunkhawm an nih avangin an che hlei thei bik lo. Lungdup tlangval lam pawh an tam tham ve hrim hrim a, an bawhbuai hneh ve reng reng a ni. Hemi tuma Champhai leh Lungdup innuai aia ropui hi

upate pawhin sawi tur an hre meuh lova, a chhinchhiah tlak hle.

Mizo nun hluia mawi leh duhawm tak, tlawmngaihna ropui taka an parchhuahtirna, an khaw lungrualna leh in-pumkhatzia a lanna, innel tawna leh a ruala infiamna tha (team work) tling, tanpui ngaite tanpuina ni bawk si mizawn inchuha innuai chu thangtharte chuan an hmang thiam lo ta tial tial a. Inkhawih nat lutuk leh sil khawpa insawisak te pawh a awm ta zauh zauh a. Khaw tê deuh tan chuan khaw lian zawkte mizawn lo lak te a ngam awm ta lova, harsatna a lo chhuak ta a. Chuvangin khaw-chhung roreltuten an khap a lo ngai ta hial a. Tichuan innuai hlimawm leh ropui tak chu a lo chuai ta a ni.

Amaherawhchu Mizoramah khaw tam tak motor-in a thlen hmâ chuan mizawn leh ruang zawn chu an la mamawh tho si a. Chung hunah te chuan roreltute inbe tawnin thlamuang taka inpek dan an zawng ta a. Hengah te hian tlangval chak inmal buan te a lo awm ta a, a hmuhdawmin infiamna tha tak a tling tho mai. Mahse inbuan te pawh chu a lar lo ta tial tial bawk.

Mizo nun hluia an nunphung leh chin dan tha tak, innuai leh inbuan te chu hunin a ralpui ta riai riai a. Mizoram buai 1966 hnu lamah phei chuan a awm ta meuh lo a tih theih awm e. Thangthangte hian Mizo zia-râng tha leh ropui tak, mizawn inchuh leh innuai, dan mumal taka an lo hman thin bi kan hriat reng a tha hle a ni.

References :

1. Pu C. Laitanga : *Mizo innuai leh a dangte*, Aizawl, RTM Press, 1988
2. Pu Remkunga : *Mizo pi pute*, Aizawl, R.B. Press, 1980
3. Pu Selet Thanga : *Pi pu len lai*, Aizawl, Zoram Press, 1975

VI Sangha tlangvuak

SANGHA tlangvuak hi Mizo nun hlui zinga hlimawm leh muam, kan sawi hmaih hauh loh tur a ni a. Thianzahovin lui, te deuh an vuak emaw, lipui puk nei tha deuh intiamrualin an vuakhote pawh a awm fo va. Tuna kan sawi tur erawh hi chu a khawtlang huapa an vuak thu a ni. Tin. khay hrang hrangah tihdan danglam deuh te a awm thei a, a tlangpui leh Mizo nun mawi tilang thei zawngin kan sawi dawn a ni.

Sangha vuak nana an hman lar deuh deuh rute chu, khangding, khangtak, ankasa, ruthei, ruche, khawkerh, rulei, khiangzo leh ngaihhah te a ni tlangpui a. Heng zingah hian ru inhal a awm theih avangin a theih hram chuan ru inkang hman bram an tum a, a nih loh vek pawhin ru hman pawlh chi an tlang deuh thin.

Khawtlang huap a nih avangin khawpum hriat turin Tlangau an autir a. A khuain ru zawn nan phur em emin ni hnih khat an han hman a. Tichuan sangha tlangvuak tur ni ruatah chuan in tin atangin mipa pakhat an thawkchhuak theuh a. Thawkmawh chhungkhua emaw, hmeithai in atang emawin naupang thing nawi fawm rual lo chhuak ve se, tuman an sawisel ngai lo. Sangha tlang vuak hi dan naranin zan riaka thawkchhuah a nih avangin bel leh mahni ru lakte kengin an kal a, hmeichhia erawh chu an kal ve ngai lo.

An vuakna tur luipui an thlen chuan tiauphoah an thawmhnawte an dah a, a thenin riahbuk tur an sual nghal a. Pasaltha leh ramvachal, ram leh tui chin hriate chuan khar pinna tur hmun an han en fel a, rusum thlakna tur hmun te an ruat a. Tumah tirh an ngai lova, mahni tih tur thawk theuhin an phe char char vek a. Upaho ei rawng-hawlte chuan, "Khawi nge, mi a-in kaw! an bun a, upain lungthu an bun," tih alawm, ti pahin lungthu an bun ve sauh sauh baw! a.

Khar hi hmun li nga laiah pin a ngai thin a. Mau an lak chawpte chu khar pin nan an han phel a, kutzung hnih hmawr leng vela awngin an tah a. Val upain khar pinna tur an ruat suar kawngah emaw, daidul remchang laiah emaw nghet takin ngar an han hem phe! thluah a, an tah sa khar chu an ping phe! zung zung a. Təngphel lai emaw luiah an rap bet a, sanghain a zuan khum loh nan tui chim chin chung lamah dung chen dawn lain an tilawr fur a. Tichuan kher tlangpuiah nghet takin an phuar ta thin a ni. Khar pin zat tur hi bituk a awm lo va, a vawtu tam leh tlem a thu te, an ru ken azira hneh theih an intrin chin azirin a hril ber. Tin, khar thlang ber chu an sangha hauh chin tur a ni nghal baw!.

Tul hmasa zawnz zawnz an thawh zawh hnu, a tuk zingah chuan hna pawimawh ber mahni ken theuh ru pawl chu, khar chhak ber chbakah an vaw ta tluar tluar a. A kawm nan chuan chhemthei tiat zet zawt, tangphel vela sei an hmang ber a. Thiante aia mahni ru ken khawng chip tlai bik nih an hlaub avangin an tang em em a, an phur baw! a, chawlh hman pawh a ni lo. Ru kawm vanglai thawm chu, sum tam deuh bun tlarah nula inthum rawn zawt zawt hi a ang ber awm e.

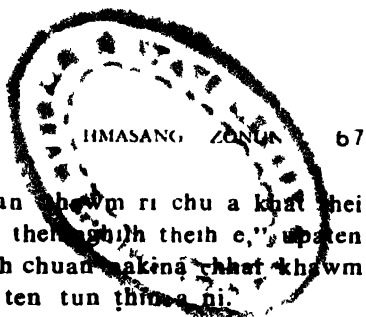
An ru pawl ken theuh an vuak chip thawkhat hnu chuan Val upain, "Khai le, tunah i chiah tawh ang u le,"

a han fi a. A rual thei ang berin an ru chu an han chiah ta suau mai a. Hetianga vawihnih vawithum lai an chiah hnu chuan sanghate chu an rui tan a. Pu Rokungan, "Chhei nghajeng a tuihal a leng zuai zuai," a tih ang deuh kha a thleng ta a ni. Tleirawl deuh tan chuan sangha han man vel chu a chakawm em em tawh a. Mahse Val upate thu an la hmuh loh avangin mahni thuin an che ngai reng reng lo.

Valupate chuan chip taka mahni ru ken theuh kawm turin an ti zel a. Thahnemngai leh zuala an rute kawm turin an fuih sauh sauh bawk a. Chutianga mahni ken theuh an kawm chip a, an chiah dak hnu chuan hna hlimawm leh nuam lehzuai an hmabak ta a ni. An ru hman dak tawh chu ru kal tha lai a dan ve theih avangin luih paih mai mai an phal lova, tui chim phak loh vaukamah an paih zel thin.

An man chhak em em sangha rui inperh but but leh, li mawnga awm te chu man a, dap turin Val upate chuan thu an han pe ta a. Hetiang hun aia nuam leh hlimawm bi Mizo nun hlui khawtlangah khan a tam lo hie. Tlangval tui thiam lote chuan sangha rui vaukama inperh chhuakte chu an chhar mawlh mawlh a. A thehte chuan li mawnga sangha awm khawm chu lakchhuah tumin, an lensuah mau tlawna zawm seiin an thai an thai a. Tui-thiamte crawh chuan an zuk liluh a, "Keimah Tun khaia" an ti a, rei lote chhungin sangha an vawm vum rei rui thei a. A inthlah theih hie.

Hmun brang hranga an siam khar veng turin an insem darh a, pali emaw, panga emaw vel zel an indah a. Khar bulah chuan len an han deng a, a thlawn ngai lo tib tur a ni a, "Valan len a vawr a man leh ta," Pu Rokungan a lo tih te chu a thleng dik chat chat tawh thin. Tin, khar leh khar inkara sangha lo man tawk lah bo lo. Lui

dung tluan chuan sangha man chawm ri chu a kuat thei hial. "Ngaihawngte pawh a theih ghu theih e," upaten an tia lawm. Lui kam tuakah chuan makina chhat khawm tur sangha an vawm khawm ten tun thina ni.

Hetiang nia chaw ei nawmzia hi hrilhfak a ni ve fo. An sangha man zinga tuihnai ber ber thlan khawm chu an han tan hmawh hmawh a, bel lian hem hawmah a pangparh phe hlawk hlawk khawpin an han chhum a. Chaw chhum thar khu vat vat nen chuan, changel hnah thar diaiah an han theh var sung a. Tlangval hah rilgam tak tak te chuan tu mah inhuphurh lo leh, ren hauh lovin an han ei ta a. Chaw lah chu a min heuh heuh mai a. An ei tam lo vang tih hlauin upate lah chuan, "Dim hlek sub u, savun a keh ngai lo ve," an lo tichhen bawh a. A ven hian an veng laiwh mai thin a ni.

An sangha man kha a tam tham a, a hringa hawn theih a nih dawn loh avang leh a uih mai an hlauh avangin a thenin a ril an lo khei mial mial a. A thenin sangha an dap zel bawh a. Zanriah ei khamah chuan sangha repna tur thing a thenin an fawm a. Tahrang hlaipui hmun hnih hmun thumah an chah dul a, rim a neih hmam sangha chu an ur tin a, a tul angin an thlak zel a, zan-khuain an ur tluk tluk thin. Sangha rep hi tib kan a hlauhawm em avangin an fimkhur em em a, uluk takin an vil a. Tlawmngai zualte phei chu an tlaivar thak thin a. An mutchhuak tireh turin pa titi thiam an lo titi a, blim takin an hna thulh chuang hauh lovin an nui ham ham thin a.

Duh tawka an rep zawh hnu chuan sangha rep chu hmun khatah an vawm khawm a, haw an hnaih tak avangin Val upain an sem a. Mi tin chuan an hmaah changel an phah a, a chhinchhiah nan mau fei emaw an sawhphun a. Chumi chauh en chuan sangha rep chu Val upain an sem

zung zung ta thin a. Tunlai anga a buka buk ralah chuan an chan chu a anruat lo mai thei. Mahse Val upa semah chuan tumah an phun ngai lova, lungawi lohna an nei ngai reng reng lo. Mahni chan ang ang chu hlim takin an bawmrang tahah chuan an khung sap sap a, an phur haw thliah thliah thin.

Sangha tlang vuaknaa kal ve lo lalte pawh chan khat an siam ve thin a. Hmeithai pawh hmaih hauh lovin chan an ruatsak ve zel a. Zo nun mawi tak leh entawn tlak em em a ni. Khua an thlen chuan an chhungten kawt-chhuahah an lo hmuak a, an phurte chulawm takin an lo chhawk zung zung a, hlim takin an thleng thin a ni.

Sangha vuakna luia khar thlang ber pawh lama mi leh, a vawtute an haw hnu chuan, sangha man tur la awra te chu nghadaha ngaih a ni a, a duh duhin an dap thianga. An ru hman kha fan muang chi a nih pheichuan luidung kawi thui fe a hneh thei a. A vawtute ai mahin sangha dah daptute chu an hlawhtlin chang a awm thei.

Sangha vuak nana an hman thin rute hi ni rei vak lovah a da leh mai a. Chuvangin luidung sei tak thlengin sanghaia a tuar lem lova. An vuakna hmun lui pawh a hnar lama tui lo luang zel chuan a tidal thuai a. Chuvangin sangha a awm leh thuai thei a. Sangha hi a pung chak a. Mizoramah tun hma chuan sangha a tam hle a, sangha tui ber ber chi a thahnem viau. Tunlai ang hian tûr chi hrang hrang, luia awm rannung zawng zawng thih vek theihna chite an la hmang ve ngai lova. Chuvangin luite hian a chhunga cheng Zofate ei khawp chu a nei a ni.

Africa ramah chuan ramsate an pung a, tun thlengin an la dam khawchhuak zel a, khawvela ramsa tamna berte zinga mi niin an sawi thin. Tualchhung indona rapthlak tak tak hmun hrang hranga a chhuah fo avangin mihringtem an tuar nasa em em a. Ruah tui tlak that loh avangin

tam a tla a, n upang tam tak a suat nasa em em baw k a, dam khawchhuak (survive) zo lo an tam em em tib kan chhiar thin a. Mizoramah crawh chuan mihring kan pung tual tual a, sangha leh ramsa dangte crawh chu an ral zo dawn ta! Dam khawchhuak tura lawi an awm thei ang em? Zoram timawi zel tura kan chenpui tur sanghate leh ramsa dangte hi an awm ve zel ang em le? Zawhna lian tak a lo tling ta. Chu zawhna chu chhan theuh i tum ang u.

References :

1. Sangzuala Pa : 'Sangha tlangvuak,' *Meichher*, August 1989, Aizawl, Thunder Press, 1989
2. Pu C. Zachhunga : "Mizo sangha tlangvuak dan," Unpublished.
3. Pu Thandanga : "Sangha tlangvuak" Unpublished.

VII Sa aih dan

MIZORAM hi ngaw dur pui pui a nih lai leh, mihring an la thawl lai chuan sa a tam hle a. Sa hrang then-khatte chuan ina aq ran vulhte a bei thin a, an thlawh-hmaa thlai leh buh te a tichhe bawk thin a. Mihring seh tuma a beih hial chang te pawh a awm. Chuvangin pi pute chuan a theih ang angin sa an kap a. Chu chu an thlawh-hma himna te, an ran vulh him nan te leh anmahni tihlum theitu laka an inven nan te niin a lang a. A sa an ei duh vang hrim hrim te pawh a ni bawk a. Kawng leh lama thlir chuan an nun khawchhuah (servive) theih nana thil pawimawh tak pakhat a ni kan ti thei awm e. Chuvangin sa kap thei te chu an ngaisang a, mipate tan intlansiakna kawng khat a lo tling ve ta hial a ni.

Sa lu lawm te, sa aih te leh sa lu lam te hi thil inhnaih tak a ni a. Sa kah lu in a thlen zana sa lu an lawmnaah te, a tukah emaw, a remchan hun apianga sa lu an aih tea an sak thin hi sa lam hlate chu a ni mai a. A chang chuan Hlado te pawh an chham tho. A tlangpui erawh chuan ram vakin emaw, ramchhuakin emaw sa hrang a kah a, in a thlen dawnin khua atanga hriat phak tur kawtchhuaha a chham thin hi Hlado a ni ber a. Mizo hla chi hrang hrang zingah hlado hi a upa pawl tak a ni nghe nghe.

"Sa hrâng" an tih bik sai te, ramsial (tumpang leh selê) te, sakei te, sanghal te hi chu aih ngei turah pi leh pute chuan an ngai a. Sakhi hi sa hrâng an tih zing tel ve a ni lo na a, sa malsawm a nih avangin an ai ve thin a. A duh chuan sazuk leh saza te pawh an ai ve tho.

Sa aih hian hun bik a nei lo va, sa kah emaw, sa awh emaw tukah an ai thei a, a hnu hun rei deuhah pawh an ai thei. Sial emaw, vawkpa emaw, vawkpui emaw hi sa aih nan chuan an hmang thin a. Sa aih hi a hautak, deuh avangin mi rethei deuh te chuan an ai lem lo thei baw. "Pasaltha sa kap thei nih chu mi awmthei deuh hna a ni," an ti thin.

Sa aih ni chuan nilengin zu an in a, a aihna ran an talh baw a, tlaiah ruai an theh thin. Pa upa deuhin malsawm dilna ang deuhin an chhamphual bak chu sawng-bawl dan an nei chuang lo. A aitu kawtah chuan thing-sia, a hnah nen an phun bawr luih a, vawmhruia phuarin an phun zing chuk thin a, chu chu "sa ngul" an ti a. Sa aih hladoah pawh hetiang hian kan hmu.

*Rual ing e, sel na u law, kan tual e,
Zing na thing lenchhawl e.*

Sa lu lam hlaah pawh an phuah a :

*Ami ngul maw zing zawk, a sa ngul maw ?
Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah.
Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah,
A zik e thim hman lo ve, a tualto ang.*

Saikuti (1830—1921) pawhin a û sa aih tumah tuala ngul an phun chuk chu :

*Tualah ngul chhawl a zing tu run emaw?
Sa tin kap dai sak hmingah 'Thanghleis chhung' lo ti u,
tiin a phuah a ni.*

Pi leh pute kha chuan sa lu hi an ngaihlu hle a, an kah emaw, an awh emaw, kawng danga an tih hlum reng reng lute chu an paib mai mai ngai lova, hnaugin an cher a, a ro hnuin sumhmun bangah an tar a. Chu chu ropuina chi khatah an ngai a, Pasaltha in a nihzia tilangtu a ni. Mikhual tan pawh chutiang ina thlen chu a chakawm bik thin. Pasaltha sa kap thei chuan an mikhual kal chhuak tur hi sarep rawh chhun chaw hmeba funsak hram an tum a. Chutiang tithei chu mi zahawm leh ngaih ropui an hlawh thin.

Pasalthate chu an thibin, an thlan emaw, an lungphun emaw hungna banah hrui an thlung kual a, sumhmun banga an sa lu tarte chu la thlain an tar dul thin a. Chu chuan Pasaltha thlan a nihzia a tilang a, an ngai ropui em em a ni.

Hmasang zo nunah chuan sakei aih hi pi pute khan an ngai pulthu hle a, sakei an ngaihdan pawh hi a mak ang reng hle. A hming pawh an sawi lawng lawng ngai lova, "Sapui" emaw, "Sakawl" emaw tiin an lam thin a. Khuvang ang deuh thawa ngaiin, mi chanchinte pawh eng nge maw chen chu hriain an ring. A ruka thil tisual te, uire te chenin hriain an ngai a. Mi tha pangngai leh thil sual ti lote chu a seh an ring lova. Chuvangin sakeiin mi a seh chuan thil tihsual eng nge maw tak nei ngeiin an ring thin. Nu a lo uire palh te hian, nausen engmah hre lo hnenah tal a inpuan loh chuan an ngaih a tha lo va. Chuvangin nausen bengbulah, mi dang hriat ve hauh lo turin, "Ka uire" tiin zawi tein an hriih a, an ngaih a tha chauh thin.

Ramchhuakte pawh hian an kap duh zen zen lova, mahni inven nan emaw, loh theih loh thil avanga an kah emaw te hian, "Ka kah hlum a ni," an ti duh lova, "Tek khampheiin a den a ni," tiin thukhuh takin an sawi zawk thin. Uanpui a hnehin an zep tlat a, a ruang pawh an

hlawm ngai lo. Mizo hnabthlak zinga Lai (Pawih) te phei chuan sakei hi unau angah an vuan a, sakei tihlum an awm chuan an sun a, awmni an kham hial a, thlanthu ang deuhin hna thawh te an chawl thin. "Pawih chu sakei pawhin an seh ngai lo" tih ngaihdan an nei nghe nghe.

Hun a lokal zel a, sakei chungchanga ngaihdan te a lo inthlak hret hret a. Ran a seh thin vang te, ina mi ngei pawh a lak fo avang tein tihlum an hreh ta lo deuh deuh a. Kar kamin an kahhlumtir thin a. Pasalthain a ran seh ruang chanchilha a kah chang a awm bawk. Tin, a chimawm hle avanga fâl siama an delh hlumtir gum te pawh a awm. A chhan chu eng pawh ni se, sakei an tihlum chuan an ai ngei ngei thin a. A hautak deuh avangin dan naranin lalin an ai thin a, chu chu "Sapui vui" an ti.

Sakei aih nan chuan ran lu kim, sial, vawk, kel leh ui an hmang ber a, sial chauh pawhin an ai thei. Sa dang aih ang bawkin sakei aih hian hun bik a nei lo va, an tih hlum tuk lawkah emaw, a hnu deuhab emaw pawh aih theih a ni. Tih hlum blim, a hringa aih a nih chuan a aitu lal kawtah, thing kawkalhah a ruang chu an dintir mai a. A hnu rei deuha aih a nih chuan a vun hib tawh chu an thui pum leh a, a pumah hnabchhawl emaw an hnawhkhat a, a aitu lal tualah chuan a tak ang thovin an dintir thung.

Sakei aih dawn zan chuan a kaptu leh a mei satthlatu chu an mut a thianga lova, an tlaivar ngei tur a ni. A aih ni chuan a khuain awmni an kham a, tumah ram kal loh tur a ni a. Loh theih loh avanga hmeichhe tui chawî tur pawh mipain an veng zel thin. Sakei aih nia ram kal chu sakeiin a seh duh an ti a, an fimkhur em em a ni. Lal inah chuan darkhuang a khat tawkin an tum vut

vubra, darbu, darmang leh khuang fe an tum bawk a.
Darbu hla-cndu :

Chhimbuk leh peng peng intu intu,

A lu lam kawng, lu lam kawng,

tih a ni Tin, a aihna rante chu an talh a, zu leh sa chu
vantlangin an ei thei a. Lal leh upate chuan lal inah zu
no-dawm pahin an inbuatsaih a. Chawhnu thlangherah
sakei lam tak tak chu an tan chaub thin.

A hun a thlen chuan a aitu chu sakei ruang helpui
turin upa paruk emaw, a aia tam deuh emaw te nen lal in
atengin an lo chhuak a, meichhia angin an inthuum vek a.
Kawrchei an ha a, puanrin an sin a, puan an khum a,
saiha an beh a, paikawng an phur a, tuibur an zu a,
pawfen an feng a. A aitu ber khan hmuithlur a keng a,
hmeichhia angin sakei ruang chu a chhaih a. Lal in atanga
an lo chhuah rual khan nuihza siamtu an lo tel ve a, an
insiamchhia a, nuihza an siam a, mipui chu an nui dur
dur thin a. Chutih lai chuan a aitu chu a nuih ve a thiang
lo. A nuih palh vaih chuan ai lo ang emaw, a chungah
thil tha lo tak thleng tur emawah an ngai a. Chuvangin
sakuh a zakzeh a, a nuih palh pawhin sakuh chu a nuih
a ni, an ti a, engmah a pawt tawh lo.

A aitu chuan hmuithlur a ken kha a thlur dulh dulh a,
sakei lu chu vawithum a khak fuhtir a, vut a bengna tuir-
bur kha a khat tawkin a ham khu sut sut bawk a. Tham
lo takin a tawngkhum a, he hla hi a han sawi a:

Tu maw ka lamthuumthuma riak ?

Pawthira leh Hrangchala;

Phaileng bula kamkei lu kan tuk sawk sawk,

Kan sah sawk sawk - haw...

Chutih lai chuan a vel tlang tin atengin sakei dangin
lo thlir thuapin pi leh pute chuan an ring a. An thin

thattu kha hmeichhia mai nia an hriat avangin an thinrim em em a, "Khutiang hmeichhia mai pawh han ngam lo chu a tlawmthlak mang e" tiin an inpet ruh tuih thin a ni an ti.

Nakinah chuan a kal hualtute kha inchhungah an va lut a, an hmeichhe thuam hlipin Pasaltha thuamin an va inthuam thung a. A aitu chuan diar tial a khim a, vakul chang a tawn ngauh ngauh a, ngunhnam a pai a, fungki a ak a, silai a pu a. Artui chhum hmin sa leh sailungvar a hum baw a. Sa ruang hmaah chuan a ding a, sailungvar kha a barh a, anin artui kha a hmawm a, "Kha, nangin sailungvar hi ei la, keiin artui hi ka ei ang; tu lem hmasa sa, a hnunung zawk chu dawih zawkah; ka ei zo tawh asin, i la ei zo ve na nge? Nang kawng hnuaiah i tla ang a, kei kawng chungah ka kal ang; nang chhim kun atangin i lo thawk ang a, kei hmar khaw sang atangin; nang chhim mihuai i ni ang a, kei hmar mihuai ka ni," tia a diriam zawhah kawlnamin a lu-ah vawithum a sat a, silai mu thun lohin a kap zawt a. Hla sa chungin kawlnam a vilik a, a kal hual leh a. A thiante pawh khan an han diriam ve leh a.

Tlang atanga lo thlirtu sakei dangte khan Pasalthaten sakei ruang an sawisa chu an lo hmu a, an thian thattu Pasaltha hlauhawmzia kha hriain, "An va hlauhawm em!" an ti a, mei kawhin an thlanchhe chiam thinin an ring. Tin, sakei kha mihring a lo seh tawh chuan a aitu khan hmawh zumin a mitmu a kher chhuahsak a, a paih daih thin. Tichuan lal inah an luhsan ta nghal a. Sakei ruang chu upa thenkhatin an zawn a, daipawnah an paih daih a, chu chu a tawpna a ni ta.

Sakei aih ni hi ni ropui a ni a, muala sa lu an aih lai khan in chhungah zu an lo inhova, an inleh tawn nuk

puk a, xu l^h a a tam thin. Michhe daikilkara mite pawh an th^h ve em em thin a ni.

Thil mak danglam tak chu, sakei ai tawhte an thiha "Thihthiap ven" a ngai bik tlata an lo ngai hi a ni a. Upa- te sawi danin, thihthiap chu beng pasarih nei a ni a. Sakei ai tawh chu a thihin a ruang chu rawn bawm a tum thin a, amah ngei a lokal loh pawhin rannung zinga a duh duh a tir thei a, khau emaw, tho emaw a tir thinin an ring a. Chungte chuan mitthi ruang chu an va ci mur mur ang tih hlauvin an veng thin a. Tichuan thihthiap veng tur chuan naupang tam tawh tak mitthi awmna in bang chhak te, kawmchar bang lam te, thawmmawhte chu an vaw ri chuah chuah thin a ni. Chutianga thihthiap an ven hah manah chuan mitthi thlaichhihna sa chu an sem thin a. Kawng leh lama thir chuan mi chhiatniah naupangho chu an lo hlim ve hle thin thung a ni.

References :

1. Pu Remkunga; *Mizo pi pute*. Aizawl, R.B. Press, 1980
2. Pu C. Zachhunga : "Sakei aih dan," Unpublished.
3. Pu K. Zawla : *Mizo Pi pute leh an thlahte chanchin*, Aizawl, Gosen Press, 1989
4. Pu C. Vanlallawma : "Sakei aih dan," *Thu leh Hla*, February 1990, Aizawl, RTM Press, 1990

VIII Ral thah sawngbawl dan

HMAN lai kan pi leh pute chu khua leh khua an indo va, an inrûn a, rawlrâlin an inbei a, nunau chenin an insawisak sak fo va, a hlauhawm hle a ni. Chuvangin, khaw venghim ngam khawpa huaisen leh ral that ngamte chu an chawisang em em a. Râl lu mual lâmpui theite chu Pasal̄tha chungchuang, mi zawng zawng zah leh ngaihhlut, khawtlangin an thlamuanpui em em an tling. Râl lu lâm (mi lu lâm an ti bawk) aia ropui zawk, kan pi leh pute khan an nei lo a tih theih hial a. Chuvangin ngun deuhin i lo zir teh ang.

Rammu tur leh rawlrâla che tura an kal dawn chuan an fimkhurin an puithu hle a. Hlawhtling ngei tura an hriat hun tha bikah an chhuak a. Thla de chho, thla bul ding lama arsi a awm chuan, "Chem a châwi" an ti a. A vei lama a awm chuan, "Mi lû a khai" an ti thung. Chu chu rammut hun tha berah an ngai. Râl tan pawh chu chu hun tha ber niin an ring tho va. Chuvangin, tlangval zawng zawng rammu tura kal vek an awih ngai lo. Tin, rammu an kal hlan chuan lo fimkhur hle turin an chhungte an chah theuh thin.

Rammu tur emaw, rawlrâla che tur emawa an chhuah lalin, an khaw lam atanga ram lam hawia thlâwkin bawngpui a hram lauh lauh chuan hlawhtling ngei dawnin an inring a, an hlim hle thin. Bawhhlâah pawh hetiang hian kan hmu :

*Ka chung e, bawngvapi leh nemziar hmarin chhawn
chi maw,
Ram tha e, chhawn ta ngel e, tialnghian than hawl ka
vak liau e,*

Amaherawhchu in lam hawia hrâm chung a bawngpui
a thlawh crawh chuan vânduaina tâwk turah an inggai a,
an kir leh vek thin a ni.

Râl lu lâm thei tur chuan, an va thah râl lu kha in
an thlen ngei tur a ni a. A hlat crawh chuan a chhip
vun, a sam telin an hawn tur a ni. Tin, râl a va thahnaah
chuan a bulah emaw, a chungah emaw dingin a thattu
chuan a hmîng vawithum chhalin Bawhhla a chham thin
a. A chhan chu—a râl thah chu mitthi khuaah a chhiah-
hlawh tur a ni a; a thattu thih veleh a inah a rawn hmuah
huna hriat theih nan a ni. Râl that tam phei chuan
hmuaktu ngah hlein an ring.

Mi hrâng rual rammu, râl lu hâwnte chu khua an
thlen dawnin, khaw ên laia an luh a thiang lo va. Dai-
pâwn hmun remchangah an thu khawtlai a. Zanriah ei
kham, lêng lên hun veleh thawm an han neih tan a. Silai
an kâp a, bawhhla an chham a :

*Arst e, thlapa chawl law, ralvawn arkhuana'n e,
Zan thim e, zing hman se law,
Kei chu e, ka do rinnampa ka tlun e,*

an han ti vang vang a. An silaite an han lawn leh un
un a. Bawhhla dangte pawh an chham zel a.

Tuma hrilh ngai lovin khuaa mite chuan rammute
hlawhtling takin an lo haw tih an hre vek a. An helh-
hawh a, nula rim tlangvalte pawh an haw zung zung a,
Zawibûkah silai an inthemthiam tlaivar zak a. Upaho
pawh awmtual aiin an thu tlaivar a. Nulahote chuan an
duhsakte an lo bân atan arkeziak buatsaihin an buai zan-

khua ve bawk a. Rammute Bawhhla chham leh silai kâp inhrosa vel chu khuaa miten va pawh phal a ni lo.

A tuk zingah leilung a lang tan ruai ruai a, rammuhokhan uar lehzualin silai an han kâp leh ul ul a. Khua an lo lut dawn ta a ni tih mipuiin an hrethiam vek a. A bmuak turin an chim hum hum a. Nulate pawh mihrâng lo hawte bân tumin arkeziak nen an thawk chhuak a. Lu-tawh leh inhmuh chak taka inep tlaivar zak, an han intawng himawmzia chu mihring tawnga sawi fiah phak a ni lo hial!

Nulaho chuan rammu lo hawte chu an lû-ah te, an bânah te, an ngalrêkah te, an nghawngah te arkeziak an ken chu an bân mawlh mawlh a. Lalnu leh miþha nute chuan arkeziak aiah þihna te, þival te, þifên te an lo bân ve bawk a. Tin, rammu zawng zawng tan râl thah theuh chu thil har tak a ni a. Þiante thah sa kha an sât ve a, râl that anga ngaib tho an ni. A tlangpuiin arkeziak bâka thil tha leh hlu dawngtute chu râl thattu, mi lu khai ngeite an ni.

Rammute'n an rállak sum hawnte chu in hranga an chhungte emaw, an laichin hnaite emaw chuan an lo chhawk a. Silai, darkhuang, fei leh chemte an hawn ber a. Heng an rállak thilte hi indil mai mai a thiang lo, tlan kber tur a ni. A tlanna sum chu tê lutuk leh lian lua a awm lo va. A chhawkto chu an duhsak dan leh neihnun a thu a ni ber. Silai emaw, vawk emaw, puan emaw, berhbu emaw, artui emaw pawhin an tlan þhin.

Mihrângte chuan Bawhhla chhama silai an kah hnuin, mahni in theuhvah an lut a. An râl lu lâkte erawh chu Pômah an dah a. Tukthuan an ei kham hnu chuan thuam famkima incheiin, mi lu khaiin lal mual an pan theuh a. A dahna tura siam - lal muala þhangteah chuan mi lu chu

an dah a, a bulah lampeiin chaw thing tlem an dah bawk a. Tichuan, râl lu chu an mual lâm dawn ta a ni.

Mihrâng mual lâm turte chu hetiang hian an inchei thin a'lan puan tha ber chu kawrtawngghâkin an ha a, peitung, tawngkawla leh pailung dahkhawmna iptê te tak tê leh fungsi an ak a, chhâwndâwl an tawn a, arkeziak an lo bân zawng zawng kha a ngai tein an inbel leh a, tuiual an tawn a, zawngchal neite chuan an khim a, sial meuhva râl lo ai tawh chuan vapual chang an tawn tel thin.

Mual lâm tur mihrângte chawimawi tur chuan nula an thlang chhuak a, tuiual an tawn a, arkeziak an khim a, puandum an archempai a. Mihrângho ruala lâm ve turin an lo buatsaih ve thlap a. An lâm veleha sawi thlêk turin tuiual pakhat theuh an keng bawk. Chu chu a ni, tingtang blaah :

*Theirual' zai c, mihrang sulah,
Lengi ka thle c.*

*Di loh sial'n lam chhawn ka hlan,
Tuiual chawiin lengi ka thle,*

tia an lo phuah chu. Hetia lai muala thuam famkima inchei mihrângte leh nula rual, a nalh thei ang bera inthuam an han ding ho chu mawi an ti em em mai a. Farpuah leh vau vul inpawlh chûk ang mai a ni c, an ti thin. A hun lai chuan a aia mawi leh ropui a awm lo hial ang.

Darbu tum tur te, khuang bêng tur te, darkhuang tum tur te, tumphit tum tur te pawh an lo inpeih thap bawk a.

An inpeih fel hnu chuan mihrângho chuan muala mi lu an dahkhawm chu an kal hual a. Lam hmabruaitu chuan artui chhum hmin sa a ah kha a chanve a ei a, a

chanve dang chu a kut vei lamin a hmet sawm a, mi lô dahkhawmna bula lampeia chawthing dah kha a kut vei lam kherin a zuk phul a, a phul pah chuan :

*Hei, mal chaw ka vei lamin ka pe a che,
Lamthlang i rap ang a,
Lamchhak ka rap zel ang;
I meithal chawi kha zawp sela,
Keia meithal chawi i thin leh lungah tla rawh se,*

a ti a; chu chu, "Mal chaw pe," an ti a. Bawhhla a chham ang a, silai vawi thum a kâp nghal ang. Darbu leh tumphitin, "Râl hâwlna in dâl e. Râl sial hâwlna in dâl e," tiin an han tum a. Mihrângho khan tha tho tak, zawi hnalh siin an han kal hual leh a, "Leido râl thuam ang kan do, Thlangpui thlunglu kan lam e." an han ti ta nghal a. Darbu chuan :

*Ralin sial hawl na maw e,
Hawl na maw e;
Ral chalin sial hawl na maw e,
Hawl na maw e,
Hawl na maw e.*

a ti ta vut vut mai a. Tumphîtin an han tifâwn khur leh bleuh bleuh bawk a. Chu veleh mibrangho khan an ke ding lam chu vei lamah, khauh ang reng, zawi hnalh siin an han theh lêt vel a, kalrem ropui chu an rem ta a ni. A rei deuh deuh va, an uar tulh tulh a, an ri ta bûng bûng a. A khaw pumin ropui ti tak leh mit tla lek lekin an thîr nileng zak thin.

A laia an mi lu dah kha theihtawpin an dîriam a. Silai mu awm lovin an kap dum dum reng a, a ka chung-ah te an kap thûl a, a lei te chu silai hlo phuh avangin a tawm tên tûn mai a. Mual laiah chuan zu thlum tak an hûng a, siala ral ai tawhin an khawn hmasa ber a,

mibrangho khan an inkhawn chhawk zel a. Siala ral aiti chuan :

*Lu chung e,
Thlang vapual e,
Her law luai samah e,*

tiin a chham a; ral lu kha a han riam a, a kap dum dun bawk a. Ral lu dahna aṭanga hla deuhvah mihrāngho kha an lam kawī vel a, nula rual khan an hnungah an zu zel bawk a, an tuiṛual ken kha an sawi thle nghiau nghia reng bawk a ni.

Mual lam hi lam lai a nih avangin hunbi nei thliat darbu tum hla pawh an tum thiāng a. Darbu tum hla zawng zawng an tum thiāng vek a ni. Chung zinga la deuhte chu :

*Chhimbuh leh peng peng intu intu,
A lu kawng lu lam kawng.*

Arlin khup tui a dawt a dawt a.

Sai rualin a phei a khawng a khawng,

tih leh a dangte a ni. Tin, mual laiah "Thing serh" ar phun a, a bulah chawhtawhlin zu thlum elkhēn an siak chhuak tling luau va. Thing serh kiangah chempui an dat a, "Kei'ka ni" inti deuhte chuan thing serh chu an pan nal nal a, chempui chuan an kik kerh a; a bula thu chuan zu thlum tak chu Nopuiin a lo pe a; a in zawh veleh a kal leh nghal mai thin. Thing serh sah hi, "Lal khua leh tui chhan nan nun ka pe phal e," tih tluk a ni. Khaw khata thing serh sat ngam an tam chuan mipuiin an thlamuappui em em a ni.

Tlai lamah chuan an ral thahte chu tlak lamah an vui ta a. Thingtuai bānpuan tiat velah mi lu kha an tar a, lungdawhah an phun tlar thin. Chumi hau chuan kawt-chhuah thingah an khai a, choakin a tlan huai huai thin.

Lal pakhat Mangpawrha pawhin Zadeng lal ti hian a phuah a :

*Zadeng an thlungah kulva chang chuang lovin,
Lianak chuang rawh se.*

tiin. Mi lu khaina hi "Sahlam" an ti a, zihoghal leh phân thing an duh bik nghe nghe.

Ral lu an mual lam tuk atang hian mihrângte chuan "Chhawndawl" an tawn thiàng ta lova, an dah thin. "Lêchhawn" erawh chu an tuwn thei thung a. Nula rimnaah te lêchhawn chu an tawn a, miin an ngai ropui em em a, tuma'n an tithinur ngam lo. Misual leh aawmhei deuhte chu, "Kiang rawh, ka chhawnin a hêm ang che," an han ti a, an ngawi hle hle thin.

Hun remchang hmasa berah ral thattu chuan mi lu chu sialin emaw, vawkin emaw a ai thin a. A aih loh chuan a thaba thlarau kha a nem lo vang a, amah pawh chovin a bei leh ngam ang a, a â maiin an ring. Mitthi khuaah pawh chhiabhlawh angin a hmang thei bik lo vang.

Siala ral lu aitu chuan a kawtah hranghrual ngul sang tak, phulraw kuai a phun a, a kuaiah chuan hranghrual a khai a, thli tlehte hian a invaw ri thuau thuau va, mite'n ropui an ti em em thin. Tin, hranghrual ngul bulah chuan hnah tam tak nei- thingse tang an phun a, vawmhruin an phuar khawm a. A kiangah chuan thing phel sei fe, ban pahribah an kham a, "Kawkvahai" an fûk tlartir thut thin.

Vawkpaa ral lu aitu chuan siala aitu ang bawkin, thil chi khat chauh lo chu engkim a ti ve vek a. Hranghrual ngul erawh chu a phun thiàng ve lo thung. Tin, ral lu hawn ve lote chuan an duh chuan an ai lo thei a. Mi lu an hawnte kha thihchhawn tal an neih theih nan tiin, mipa naupang puak rual chenin an sahtir thin bawk.

Ral lu an aih ni hian mi pahnih thumin silai leh phaw nen, ral an beih laia an veh dan an zir a; silai kapin Bawhla an chham a, hmuhnawm an ti ve hle a. Tin, mi lu aih ni hian hla dang an sa meuh lo va, Bawhla erawh chu an chham chamchi a, silai an kap reng bawk.

Mizo nun hlcia pi pute'n an aih theih zingah ral lu aih hi a ropui ber a, an ngaisang ber bawk a. Ral lu aitupa chu khawtlangin an zah a, an thlamuanpui em em. Fehna apiangah duhsak an hlawh a; zu hmunah pheh chuan Nopui dawm hmasatu an ni thin. Saikuti zai hian a hril Chiang hle :

*Latmi man la tanchhawn ka hlan ang che,
Tualah leng la, lenrual su herin.*

*Nangmah hi maw llan khawpui chhan mihrang an hril chu,
Khawnlai dawn u, Tiau rala hnam len valte zawng chu.*

Anmahni, ngei pawh hian an indah chung nungin an diahmun hi an hre hle a tih theih awm e. An thinur tuma an inhrosakna jawngkam lar tak chu, "Ka lu chhawn tual, ka ban ralsamkuai," tih te a ni. A awmzia chu, "Tualah hrangbrual ngul te, kawkvahai te ka phun a, ka tlar tuar ang hian ka lu hi chhawn tawna fung phun fona tual a ni a; Ralsamkuaiin a vela thil dang a kuai bet ang hian, ka kutin ral lu ka khai a, a samah ka tham tlat a; chuangin, ka ban hi ralsamkuai a ni," tihna a ni.

Hetianga hian hman lai Mizo nuna aih theih zinga ropul ber, an lam zinga lai bera neihin an ral thahte chu an lo sawngbawl thin a ni. Tun lai Mizo nunphung atanga thir kir chuan rapthlakin nunrawnthlak hlein lang mah se, a hun laia an khawsak dar leh an indo tawn fo te, khaw venghantu mi huaisen tam tak an mamawhzia te ngaihtuah chuan, thil tih ngei awm chi leh an khawsak dan nena inhmeih tak a nihzia kan hriatthiapui thei a. Hetianga an ni tin nun mamawh nen inhmeih taka an lo ching chhuak

thiam leh, ropui leh maw taka an lo phuah thei hi an fakawm hle a tih theih awm e.

Mizote Kristian kan nih hawh pawh ral lu lam zia-rang hian eng nge maw chen chu a la tuam a. Kristiante hmelma ber Setana hneh huna ringtute awm dan tur ral lu lam boruak aṅanga thlirin Laithangpuia (1885—1937) chuan thiam takin a lo suangtush a:

*Indoma ropui i lun ttam thlentir la,
Lat Isua Mikaela tirchhuak la Setana man se;
Sipaiten sual hneh hun hrang lam kan nghakh!el,
Gehen lal sual kan do ral ai-in.,*

a lo ti a. A hla phuah dang pakhat pawh :

*Gehen ral hi thisen vanga
Kan hneh lun chuan;
Kan ai dawn theiual, tanchhawn nen,
Van Zion khawpuiah khian.,*

a tichhuak a ni. Hetiang khawpa Mizo Culture-a innghat Kristian hla tha hi kan nei tam lo hle a ni.

Pi pute lo chin thin thil thenkhat aṅanga chhinchhia tlak tak pakhat chu, mi pahnih thumia silai leh phaw nen, ral an beih laia an veh dan te, ral lu lam nia an zir te, sakei aih nia a kaptu (aitu) leh upa paruk velin hmeichhia anga inthuma lal in aṅanga an lo chhuak a, sakei ruang an chhiah vel te, a thawh hnihnaa Pasaltha thuam inbel a, sakei ruang an cheksawh vel te hi, chang tih inhre hauh lovin lem an chang a ni a tih theih a. Chuvangin kan pi pute khan Lemchan kalhmang leh nihphungte hre lovin, an thu leh blaah te puang chhuak lo mah se a takin an lo hmang ve tih kan hmu a. An rilre leh tihdanah khan, "Element of Drama" a inphumin an lo nei ve niin a lang.

THU HAR HRELHFAHNA

- Arkeziak** : La tluak var, sei taka phiar, a hmawr tawna pehbuk awm.
- Bawngvapi** : Irliaak sava
- Chhâwndawl** : Kel chal hmul sei tak, saphit thing pil leh hrui sena chhum sen, ngênchi emaw, hruk emaw buk taka an chhun khawm, muat lâm ni leh thih ni chauba an tawn thin.
- Fungki** ; Silai hlo bwmi, sele kia siam, mawi taka chei.
- Ngenchi** : Ngen leh dar zunghrual pathum neia chhun pawlh, a lehiam kawrawng, a zum, chhâwndawl, tawnaunga funga hman.
- Hrânghrual** : Phulraw kuai sang tak an phunah bûr tan bun bul lam an khai a; thing suih mum a velin an khai bawk a, thli tlehin a invaw thuau thuau thei a, siala râi ai chauhvin an phun thei.
- Hruk** : Ngenchia a siam, a kawrawng lam thuam thuma kâk, a laiah kel chal hmul var an thun a, a sir tuakah a sen ve ve an thun bawk a, buk taka tih vek a ni. A thei apiangin neih phal a ni na a, a chhûn man a tam avangin mi hausa deuh chauhvin an nci zo.
- Iptu** : Iachhawn
- Kawrtawngnak** : Muat lâm tur mihrânghovin, pheth mai thei lo tura an puan hmawr pahnih, nghâwnpa an veh thin.

- Kawkvabai** : Farṭuah suih pheka sava lem an siam,
ral aih nia hman thin.
- Lênehawn** : Chhâwndawl aia buk lo deuh, mual
lâm tûk aṭanga ni sarìh chhung chauh
khawlaia an tawn thin.
- Lianṭk** : Choák.
- Malchaw** : Malsawmna chaw.
- Tawngkawla** : Thir te tak tē, tubauh ang deuha chher
kawm, meilung bil tawh tih briam leh
theihna.
- Tuirual** : La tui tē tak tē, mau nēm taka suih
ṭhuam thum hmawra kûr zēk zēk theia
tar chí, a chanve chung var, hnuai lam
sen, mual lâm nia nulaho tawn thin.
Tuirual pakhetah latui pathum a awm
a, fangkhat tia koh a ni.
- Pengpeng** : Kiltheihrawk.
- Tumphit** : Mau, kezungpui tiat emaw, a aia tē
emaw, a mawng lamah a châng awm
tura zai fik hmawk a ni a. Mual lâm
ni leh buh za aih ni-a mawi taka an
chhēm rik thin a ni.
- Zawngchal** : Kel chul hmulsei tak, chhum dum leh
sen, a var rawngte nen sei taka phiar
pawlb, mibrâng filawr chauhvin an khim
thin a ni.

References :

1. Pu K. Zawla : *Mizo pi pute leh an thlahte chanchin*,
Aizawl, Gosen Press, 1989
2. Pu Remkunga : *Mizo pi pute*, Aizawl, R.B. Press 1980
3. Pi Hrangchawli leh Pu T.T. Pachhunga : *Thuro bu*,
Shillong, Ri Khasi Press, 1975

IX Thawnthu hlutna

HMASANG atanga Mizo pi puten an nun ram leh hun tawng ang zela an phuah chhuah thawathute hi a thahnem hlein a rimawm a. Mahse ziaka engmah chhinchhiaha an naih wa loh avangin tawngka mai inhlai chhawng zel mai em ni a. Chawngin hriat zui zel tak loha bo ta mai mai a tam hlo a rimawm a. Tunah hian Mizo thawnthu tam vak lo kan la hae thei a, a lawmawm em em a ni. An hna thawh, nunphung leh huntawng ang zela an phuah-chhuah a nih avangin a fip tha hle a tih thei a. Chawngin a hlu em em a ni. Chung a hlutnate chu tunah hian a langsar zuat deuhthe tarlan kan tum dawn a. Kan hriat ang ang pawh kan zlak seng vek dawn lova, kan hre vek bawh hek lo. Tin, m'hrang hrangin an hun tawng ang zela hlu an tih dan pawh. Chung thei tih pawh hria ita a tha hle ang.

Pakhatnaah chuan, tawng zir nan thawnthute hi a tha em em mai. Tawng hi a che reng a, a danglam zel a, hnam khat tawng rau rau pawh a hun leh hmun azirin a thang a, a danglam thin a. Mizo thawnthute hi hmanhri hian yitich pade rowng hriat nan leh, tawng bul chhai nan a tangkal hle a. Hman dang pawh hauh loba an khawsak hle Mizo hlu leh wangmaha hmanga an sawi chhuah dan hi Mizopa tih vekah chuan a chhang a, a fiah bik nghe nghe.

Baibul letingtute pawhin chu chu an hmuh hmaih
 hauh lo va. Mizo tawng kalhmang leh sawidan nilova leh-
 hi chu, Mizo tawng tho ni mah se a thu awmzia tak briat
 a hartzia an hria a. A theih ang tawka tib Mizo bram an
 tum thin. Mizo nunphung leh ziarang nen inrem taka
 dah tar chuan Sam 23-na thu thenkhat :

Lalpa chu min Vengtu a ni a,

Ka thlacham lo vang;

tih te hi —

Lalpa chu min Awmtu a ni a,

Ka tamchhawl lovang;

tih awm a ni a.

...Ka hmaah hian dawhkan i buatsaih a,

...Ka noah a liam reng a;

tih lai te hi —

...Vawk' mi talh a,

.. Fatu hlulah mi kiltir a;

tia dah chuan Mizopa rilruah a chiang em em bik a tih
 theih awm e.

Tin, "A khawngaihna kan chang theuh, khawngaihna
 chung a khawngaih leh chbawna nen," tih te pawh hi
 Mizo tawng zawng a ni ngei mai a. Mahse a Mizo taw
 lova, a chiang lo deuh tlai a. Tichuan Mizo thawnthua,
 "Zunte-i nu, ka siam ang che i ti a, lungngaihna hlir,
 lungngaihna hlir," tih Mizo thawnthu tawngkauchheh
 zulzuiin "A khawngaihna kan chang theuh, khawngaihna
 hlir khawngaihna hlir" tia dah hi a fiah bik em em a
 ni, tiin Rev. Dr Zairema chuan a sawi.

Hei hi entirna tlemte kan tarlang a ni a. Mahni ma-
 mawhaa hmun leh hun apiangah Mizo tawng kalhmang
 leh ziaia briat leh zir nan thawnthute hi a tangkai em em
 tih kan hre thei a ni.

Pahnihnaah chuan, Mizo nunphung hriat nan a tangkai a ni. Thawnthu atanga kan hmuah theih lungsar tak chu, hmanlai chuan fahrahte hi an khawngaihthlakin an rethei em em thia a. An nuhrwate hi an sual thei em em thung a. Chungte chu Thathungi te, Fahrah retheiah te, Liandova te unauah te, Mauruangi thawnthu leh a dang atang tein chiang takin kan hria a. Hengte hi thil tha lo atanga thil tha zir cbhuah nan a tangkai hle.

An nunphung dang kan hriat leh chu, unau an inhmangaih thiam em em dan a ni thung a. Liandova te unauah te, Sichangneii thua te, Pa fa kawihru sat chatah te leh a dang dangah kan hmu a. Unau pianghmun ngat chu tumah an inthlahthlam ngai lova, an incensar mai mai ngai hek lo va, an inlainat tawn em em a, mangannaah an tang hova, brehawn an su tläng zel a, a thlüm 'a ai an eiza dial dial tih kan hmu a ni. Thangthangte hlaa non mawlmang taka khawsa pi leh pute nuaphung atang hian zir tur kan ngah em em.

Pathumnaah chuan, Mizo hla tha tak tak inghahna a tling. Hmanlai Mizo thawnthuah hian hlaa inbiakna leh inchhawn tawna a tam hle a, a mawi a, han chhiar ngawt pawhin lung a tileng thei a. Tun laia kan hla phuah thiam thepkbatte pawh hian Mizo thawnthua inghahin hla an phuah fo a, a inhmeh a, Mizote rilru a chawh tho bik nghe nghe.

P.S. Chawngthu chuan "Chhawkhleipar" mawizia leh, Zoram tiuamtu a nihzia tarlan nan :

*Em ni ang le hmasang Chhuran,
A sen reng reng hlauh zel tur?
A ai lo ve Zo bawm par sen,
Zo bawmtu Chhawkhleipar.,*

a'han ti a. Mizo rilruah zawng a fiah a, ngeng a chhua ngaih mai a ni.

Lalzuithanga (1916—1950) pawhin ngaihawng nena
 induh taka kumkhuaa londun rial rial a duhzia sawi nan :

*Hmanah Zawlpal, Tualvung rauthla iangin,
 Chang dun ila van zawl phengpha lengah;
 Suhlung rual ni lena par tin lawrin,
 Leng dun ila indi bang lovin..*

tiin duhthu a lo sam tawh a ni. Entirna pahnih chauh kan
 thur chhuak a ni a. Mi dangte pawhin thawnthu rin-
 chhanin an phuah nual a, an la phuah deuh deuh dawn
 nghe nghe.

Patlnash chuan Novel (thawnthu) tobul tha tak a tling
 a. Tun lai khawvela mite chbiar tam ber chi khat chu
 thawnthu (novel) a ni a. Hetiang novel hi mi tam takin
 thawnthu (fork-tale) rinchhanin an phuah thin a. Hmasang
 thawnthu ang ngai ngaiin an zam ve tihna a ni lova, a
 brulah emaw, an duh lai rinchhanin emaw, a hmun leh
 hmingte tlawhchhanin emaw an phuah thin.

Mizote zingah chuan pi leh pute thawnthu rinchhana
 phuah novel kan la nei tam lo hle a. Khawlkungi ziaak
Zawlpala Thlantlang hi a langsar ber pakhat a ni awm e,
 tunah (1992) B.A. zirlala hman mek a ni. He novel hi a
 bu chhung thu a ngaihnawm bakah a bu hming hian Mizo
 mipui a hip hrim hrim a tih theih awm e.

Mizo novel phuahtute hian langsar takin an rinchhan
 lo na a, Mizo thawnthu kalhmang an zawm deuh vek a
 tih theihna lai a awm a. Chu chu novel tawpuaa a changtu
 ber nula leh tlangval an innei a, him taka an khawsa zui
 ta (happy ending) hi a ni a. Hetiang hi Mizo thawnthu
 tam tak tawp dan a ni a, Mizo traditional idea chi khat
 a tih theih awm e. Tun lai thleng hian hetiang hlimnaa
 tawp chi lo hi chu Zofate hian kan la ngaithiam lo deuh
 a, kan la pawm meuh rih lo a ang hle. Keini ang

tho hian Kawi (Burmese) to pawh hi an ai ve. Engpawh ni se, kan thawnthute rinchhan emaw, tlawhchhan emaw hian novel a la chhuak tam deuh deuh ang tih kan ring.

Pangnaah chuan, thawnthute hi kan Lemohan (drama) tobul tha tak a ni. Hmanlai khaq lemchan hi pi leh puten an phuah ve kan hre ngai lo va. Kristian Missionary-ten Mizorama an rawn chinchhuah liau liau a ni a. Mahse literature peng pawimawh tak a nih avangin zawi zawiin hetiang lamah hian hma kan sawn ve hret hret a tih theih a.

Mizo thawnthu lar tak rinchhana Pu Lalhangfala Sailo-in kum 1969 khaq, "Lisadova te unau" tih lemchan a phuah a, a tha hle, tunah (1992) B.A. siriala hman a ni ngai nghe. Mizo thawnthu a rinchhan na a, kahmang fel zawk, ruangam chiang zawk leh a changtute aza dan pawh mumai takin a duang a, a tul lai apiangah a belh-chhan zel bawh a, a bawhtling hle a ni. Hetiang hian kan lemchan thawnthute hi Mizo thawnthu rinchhan leh nunphungte tlawhchhanin a la chhuak tam deuh deuh ngai ang.

Paruknaah chuan, Mizote jawngkauchheh awmze nei tak tak, tawi te kan sawia a phasa Mizo thawnthu ngaih-nawm tak inphum, a hrethiam tana fish bik leh awmze thuk tak keng, a hre ve lo tana thui tak hrilhfish ngai si te tobul pawimawh tak a ni a. Hetiang hi hnam tin hian an nei a, in hrilhfish zung zung pawh a awlai lo hle. Kawng leh lama thliir chuan, jawng leh culture inisichin nghehzia tlangtu a ni bawh.

Entina tem tarlang leh ha. Thianten, "Neng chu i nithawh teh e. Phelichham i man ngawt a nia lawm," an tih chuan Mizote famhuai hriet dan chian a ngai a. "E, khawng kai lai a ni maw?" an tih chuan pi pute khawng hriet dan hriet ve a tai a. Haa kahthlak deuh

thawkin an han zo hram a, "Tha chu tha ngang ngang," an han tih bai bai chuan Samdala thawnthu hriat ve loh chuan a fiah lo va. Politician-ten, "Mizote chu Chhura chēngkék lo tur ang lek kan ni," an han tih kak kak zawngin Chhura leh Nāa thawnthu hi hre tan chuan a chiang uar mai a. Tu chanchin emaw kan han sawi laih laih laia kan sawi bera a lo lan hlauh chuan, "Zia thup aw, zia thup aw" pakhatin a han tih zauh zawngin, Lalruanga leh Keichala te thawnthu hre tan chuan awmdan tur a chiang ngai em em a. Zoram politics inlumlet thar tur angin titl khawlaiah a tam hle a, pakhatin "E. ri-ret ret ka hria a dia," a tih zauh chuan, Liandova leh Tsaisiala thawnthu lo hre fo tan chuan a fiah em em mai a ni.

Hetiang hian kan jawngkauchheh (Idiom) phena thawnthu awnte hi a hlu em em a. Mizo jawng thukzia a tilang a, a rit ve zia chenin a keng tel a, a tangkai takmeuh a ni.

Pasarihnaah chuan, hmasang Mizote rilru leh suangtuahna hriat theih nan thawnthute hi a tangkai em em a. Pi pute kha an khawsak dan haiamin mawlmang hle mah se, an thawnthu chherchhuah ho tê têa langah khan, an rilru putdan leh suangtuahna ril te an lo pho chhuak ve a: Chungte chu Aesopa Thawnthu Fing te ang bawka hlu leh awnte nei niin a lang.

"Artui leh Hmawlte inlawm" thawnthu tawiteah khan, artui lova an feh ni chuan chhun chaw hmeh tur an neih loh avangin artui chu amah a inkang phal a. Hmawlte lova an feh niah pawh vawt an tih em avangin hmawlte chu a inhl hmiah tih kan bre theuh a.

Heta tangá an rilru put dan kan hmuh chu, hmasanga kan pi leh pute nun chu inlawm thin, a tul phawt chuan thianta tan engkim huam a, an nunna hial pawh an pe phal tib hi niin a lang.

Reiek kham huai leh. Chhawrpial kham huai indo thawnthuah pawh Reiek kham huaiho chu an lal Khaw luahla! hovin Chawng an chen a, him taka an rik mup mup lalin Chhawrpial kham huaiho chuan an run ta a Reiek tlang tolawt lungpui, naurual thlam tiat zet mai chu chhut thlak tumin Chhawrpial kham huai ho chuan an bei tlut tlut a, him taka Chawngchen Reiek kham huaiho chu delh hlumtir vek an tum a.

Chu chu an piah lawka awm Khuangkhai kham huaite chuan, an lo hmu ru teng a, zuako intirin an tlan a. Reiek kham huai lal Khawluahla! leh a hote chu an va hrih a. Chutah le, Reiek kham huaiho chu boruakah an thlawk chbo ta sung, sung mai a, Chhawrpial kham huaite nen chuan boruakah an inkhuainuai ta a. Tlawng nuar an tih chungah hian lu bung leh taksa bungte hi a tla reih ruib mai a. Tlawng nuar tui chu thisen hian a sen ngek nguk mai a ni an tia lawm !

He Fairy Tale hi a awihawm leh awihawm loh chu thu hran ni se, nun mawlmang leh hniam em ema khawsa kan pi leh puts khan, tun laia khawvel indona chaugkan ber te zinga pakhat "Aerial Combat" hi an lo suangtuah pha ve tih kan hre thei a. An thil suangtuah dan hi a hniam lo hle a, van a tawng ve hial kan ti thei awm e. Chutiang suangtuahna sang chu an neih loh chuan he Fairy Tale hi a, piang hauh lovang.

"Chepahakhata" thawnthuah thung chuan Mizo leh Vai finnaa an inel thu kan hmu a (heta 'Vai' tih hi Mizo hniamthlak ni ve lo zawng zawng a kawkin a lang). A lu lam leh, mawng lam inang em em bawngah te, a ka lam leh lu lam hriat hran theih hauh loh thûlah te, nufa in ang em em chungchungah te an inel a. Mizopa chu a fong zawk tih kan hre leh a.

An hriat phak tawh khawvelah khan kan pi leh puten an aia fang zawk an hre lo va, an hmu bawh hek lo. An rilru a sang ve em em a ni.

"Kungawrhi" thewnthua inphum, hmasang Mizoten nun kawng an thliir dan hi a hlu a, a ropui hle mai. Khatia Kungawrhi a nat chiam a, Keimi tlangvalin a tih dam theih avanga nupuia a nei tak khan, a chhanchhuak turin tlangval huaisen Phawthira leh Hrangchala an thawh-chhuak a. An kal kawnga an chet dan leh harsatna an tawh te chu kan hriat hlawm avangin sawi ngai loah dah ila. Lamthumthum atanga Khuavang-hoin Kungawrhi an khuah an kalpui hnuin, an zu chhanchhuak leh ta kha a ni a. An khuah haw leh tura kawh hrula an lawh a, Hrangchala leh Kungawrhi an lawh chhuah hnuin, kawh hrui chu Hrangchalan a sat chat a. Phawthira chu Khuavangho khuah a tla thla leh ta a nih kha maw ?

Khuah Kungawrhi leh Hrangchala an va thlen chuan, a nu leh pain an tiam ang ngein Kungawrhi chu nupuiah a nei a, lalah an thu ta nghe nghe a nih kha. Mizo nun hluia mi hausate chauhin an tlin, an Society-a dinmun sang ber an luah theihna hial Khuang chawia an lo blim mup mup lain Phawthira a lo thleng ve ta a. Tichuan eng thil nge lo awm zui zel kha ?

Phawthira chuan khuang chunga Hrangchala awm chu a pawt thla a, a sat chhum hmawh hmawh a, bung thum-ah a bung ta a nih kha. He tualthahna rapthlak tak leh he thawnthu phenah hian hmasang Mizote rilru laimu eng nge inphum le ?

Khawvel Drama ropui tak tak te, Novel ngaihnam an tih te pawh hi ngun takin han zir ila, Kungawrhi thawnthu ai hian a ngaihnam zawk a, a bengvarthlak zawk a, a inghahna khawvel a zau zawkin tak tak a ang

zual a ni mai thei a. Amahonawh chu a thu zirtir laimu leh mihrieng nua chhawnril a puan te xawh chu a ropui zawk kher lo mai thei.

Entirna tem tarlang ila. Khawvel thawathu ler leh ngaihnam tak, thiam taka lettu mi taima P.L. Liandinga zara Zotawnga kan neih ve Sherlock Holmes thawathu zinga "The Crooked Man" (Series No. 7, pp 78-99)-ah khan, James Barclay-a chuan dik lo taka thil a tih avangin hun rei fe chu suam takin khawsa mah se, a lo upat lamah a gilfu a hrehawn em em a, rapthlak taka a thih thu kan hmu a.

Lekha la nei reng reng lo, nua mawi leh khawsakna hniam taka cheng hao pi leh pute khan, mifing leh huan changkanten tarlan an tum fo, literature form trang hrang hnanga an lo sawi lan thin ang chi bawh kher an lo suangtuah pha ve a, an theih ang tawkin thawnthuawh an lo tah lut a, an puangchhuak ve a tih theih awm e.

Kungawrhi thawnthuah hian, dik lo taka thiltih leh mi bum chin chu, eng emaw chhung chuan hlawhtling angin lungmah se, a tawpna chu chhiatna rapthlak tak leh mualphona tawpkhawh a ni tih min zirtir a. Kawng danga sawi chuan, thudik hi a tawpah chuan hneha a ni a, a dingchhuak leh nge nge thin tih chiang takin min kawh-hmuh a ni Mizo thufingah pawh, "Mi awkhrawlte chu an dingchhuak thei, mah-an tlu thut thin;" an lo ti a ni.

Awie, Mizo thawnthu tha leh ngaihnam tak tak, thangharten a hlutna an chharchhuah thar zel tur zinga kan tarlan theih chi sarib chauh atang pawh hian hmasang. Mizo thawnthu hlutzia kan bre thei ang a. A hlutna dang thuk zawkte pawh chhiartuten kan dapchhuah theih ka ring bawh. Chuvangin Mizo thawnthute hi a thiam apiang-in an tiah chhuah tur ro phumruk a ni ti ila, kan uar a ni kher lo vang.

X Mizo sakhua

TUN hma deuhva ziaktu tam berte chuan Mizote hi ram-huai bia angin an sawi thin a. Missionary-te pawhin thingbul lungbul bia angin an tar lang thin. Tun hnu deuhva chik zawk leh uluk deuhva zirtute erawh chuan. chutiang ngawt ni lovin, an mawl ang ang leh phak tawk tēin, kan pi leh pute khan Sakhua an lo nei ve a, chu chu kawngkal fel angreng tak awmin an zāwm thin niin hriat a ni ta a. Tunah hian chu chu kan chhui dawn a, an tih dan kikawi leh chipchiar tak takte sawi vek lovin, Mizo sakhua leh an biaknaa an zawh kawngpui chu hriat awlai deuhva thlirin kan tarlang dawn a ni.

Mizo Sakhua hi Rûn leh Tiau inkara an chên lai, kum 1300-1700 A.D vela nei tana sawi a ni a. Heng hun hma pawh hian biak chu an nei ve mai thei a, an hre zui zel thei lo a ni mai thei e. Chuvangin, tuna kan tarlan tur Mizo Sakhua hi kan hriat theih hlat ber a ni ta mai awm e.

Kan pi leh pute kha tlang hrang hrangah chi bik te te-a awm hrang thliash an ni a. Chuvangin chi tinin sa-khaw biak dan kawngkal bran deuh hlek an nei hlawm a. Amaherawhchu tuna kan hriat chian deuh ber, Mizo huah-thlak zinga hlawm lian deuh Lusci-te biak dan kan thlur deuh dawn a ni.

'Sakhua' lehlin nan tun lai bian sap̄awng 'Religion' bi hman a ni a. Mizo pi pute sakhua chuan 'religion' tih hi a huap zo lo deuhin a lang. 'Sakhua' hi ṭawngkam pahni 'sa' leh 'khua' aṭanga lo awm a ni a. Hnam bil leh chhungkaw enkawltu, kaihruaitu-a an ngaih chu 'Sa' a ni a. Khow p̄ant leh a chhunga cheng zawng zawng hualhimitu, mihring leh mihring inkara thusawitu chu 'Khua' a ni thung. Tichuan, pialral kai tuma an hlen-chhuah rahbi tē tē, an sakhaw kalkawng chu i lo en teh ang.

1. Sakung :

Fatling chu a nupui fanaute nen in dang sela, a tih tur hmasa ber chu vawkpa sūngghāk a talh ang a, chu chu 'Sakūng a phun' an ti a; 'Ama pualin sakhua a nei tap ve ta,' tihna a ni. 'Sakūng' an tihin a kawh ber chu kawmchār sūtpui a ni.

Vawkpa chu tlai thim dawnin luhkapui disap huaiab an dah a. tu-fain a ke ṭawna an phelh a, kut ngeiin an dawm a. Sadāwtin thiam hla a han chham a :

Sain aw ka sahrial lo chhang ang che,
 Sakunga thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Thlan chhaka thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Thlan thlanga thovin ka sahrial lo chhang che,
 Kawtlaia thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Kawtputin thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Leiruta thovin ka sahrial chhang ang che,
 Lallawia thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Thawhmmuna thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Dwalchuma thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Dinglaia thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Chhuatphova thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Chhuatcheha thovin ka sahrial lo chhang ang che,
 Mualiana thovin ka sahrial lo chhang ang che,

Nuntluaka pang dama thovin ka sabrial lo chhang ang
che,

Sabana thovin ka sabrial lo chhang ang che.,

a han ti a. A chham zawhah Sadâwt chuan vawk zakdawh
ding lamah, phuiraw bul chhah, a bul lam zumin a vit
blum ta thin a ni. Vawk chu tufa-in an puah ngal a, a
duh apiangin an ei thiang a. Thenawnte pawn sawmin
an ei hat hat thin.

An vawk talh chal vun, hmun thuma thlur, hmun li-a
tan bun, kutzungpui bawk vel pathum chu phulraw
hnângin an thil a. Hnâng lawrah chuan chutiang bawk
chu pakhat an thil leh a, chu chu kawmchâr sût, khan-
chhuk leh tlûng inkara hnânga hmerh beh, vawk vihna tûl
hrûlah an thiat ta thin a ni. Hei hi sa serh a ni a, 'sa
thau' an ti a (Heta 'sathau' hi hlauhawm hmuh tuma
'thauah a man' tih anga lam rik tur a ni).

Sakung an hman hian ni thum an serh a. Hemi
chhung hian mikhual thlen leh biak te, pûm tlawh te, hna
thawh te, thei thur ei te, mitthi râl leh khawhar in kal te
a thiang lo. Ni thum a liam hnu chuan zingah Sadâwtin
thiam hla nen a thian leh thin a. Tichuan a hmaa an
serh zawng zawng kha an tithiang ta a, awm pangngaiin
an khawsa thei ta a. Hei hi Mizo Sakhaw biak tanna a ni.

2. Chawng :

Mizo nun hlui han thlir kir vang vang a, an nun hah-
thlak tak, râl hlau reng renga an khawsak lai leh, mawli-
mang takah khan hlim taka an hmanho hun awmchhun
zinga pawimawh ber pakhat chu 'Chawngchen' hi a ni a.
'Chawng' ti leh, 'Chawnfâng' tia sawi te pawh an awm
bawk. He hun hi thangtharte rilru khawihitu ber pakhat
a tih theih awm e.

A urlawk leh a tjak ni nen chuan ni ruk lai a awh na'a, tihpui ni tak tak chuan ni li a awh a. A indawt te te-in, an tihlan chipchiar taka tarlang lovin a tangkai tur zawngin an ila.

Ni H'ehung lai hniaanghar taka zu in tur a nih avangin, a tlem berah zu ngan 40 (sawmli) lai neih a tul a. Chuvangin buh hum phur sawm zet den fai a ngai a. Chawng buh deng tur chuan nula leh tlangval an sawm a. zan thla eng no nghual hnuaiah tha tho leh hlim takin. ehhuat lama an hna thawh bah hrechang hauh lovin an deng tuth loih a, an iorawn tlut. tlut thin. Nula leh tlangval Chawng buh deng hahte tan a neitute chuan zu ngan sarih (ngan kkhath chu tin chanve aia tam hret a ni a) tum huih an theh a, an han brai phawt a. Tur lai mite angin a hahthlakna lama chhut lovin, a hlimawmna lam kha an ritruah a lian zawkin a lang.

A ni khatna chu "In chhe siam ni" an vuah a. Ngamtak deuh deuh an sawm a. Chawngpa in chu a chhe lai lai an thawm a. Mipui pun huna a chhiat mai loh nan a bante an thlawp a, thawmmawlte an do tha sauh sauh thin a ni.

Hemí ni vek hian Chawng sa leh chaw chhum nan thing phur turin nula leh tlangval an sawm a. Tam tawt tak an phur sang sang a, hlim tak bawkin an keuh rui thin a. He thing phurh zan leh in chhe siam ni hi "Thingfer zan" an ti a, tlaivar zan a ni. Chawngpa chuan zu ngan sarih a, theh a, a farnu upa berin zu ngan ruk a thawh bawt a.

Nula leh tlangval an khawm leh a. Chawngpa in ehhuat dengah chuan, chhak lam leh thlang lamah an thu tlar pôt a. Tlangval kapkalak kârah chuan nula thu theuh turin Val upain a rem fel thlap a. Tichuan zai an tan ta thin a ni. Chawngpa chu a lo lam ehhuat a :

Kan chhung inah pal ang in tlar a.

In lungduh buan ang in pawm emaw ?

a han ti a. Chutah Val upa a lo ding chhuak ve leh a, a lâm nghal a. Chawngpa chu a chhang a, hla bawkin :

In Chawngchen e, in par kan tlan e,

In siangah ar ang kan ngam ta e.,

a han ti ve leh a. Khuang khât dalhin an vaw chhat chhat a, an zai dup dup a, an lung a leng em em mai a ni.

Tlangval kapkalaka nula thute chu "Chawi" an ti a. Hawibhawm lo deuha lo khuaikhem hlek pawh khap tlat a ni a. Chutiang ti an awm a, nulain a puan pheii chuan, chu sia tlangval tana zahthlak a awm chuang lo ! A tuk thlengin mi ziegah men ngaihna pawh a bre thin lo !

Chutia an thut kual pup lai chuan a laiah mi pakhat a lâm a, hla a hril nghal a, mi dang an zai a. A khat tawkin Val upa chuan, 'Har a so ve, in nula ngaih kha inthlak tawh rawh ulc,' a han ti a. Nulate chuan an thutna an sawn theuh a. A tahtawl zela an insawn avangin mahni ngaihawng deuhte an chawi hun leh, nula tan an duh deuhte kapkalaka thut hun a thleng a, an hlim em em mai a ni. Chutiang chuan zankhuain an zai a, an lâm a, tlaivar awl an ti hle thin. Hei hi "Chawngchen" emaw, "Chawn leh lâm" emaw an tih ber chu a ni a. Mizo nun hluia nula leh tlangvalte nuam tih ber hun pakhat, "mahni lu lâm" an tih hial thin chu a ni.

Kan briat thiam ngei tur pawimawh tək pathum a awm a. Pakhatna chu Chawngchennaa nula leh tlangval an 'lâm' tih hian, tun lai anga ding chung a ban phar kher hi a kaw lova; Chawngpa ina an thu tlar put a, tlangval kapkalak kara nula an thu a, an zai dup dup kha an 'lâm' a ni mai.

Pahnihnaah chuan, "Tlangval khan in nula ngaih kha inthlak rawh u," an tih a, ngai hi sakhaw jawngkam a ni a. Tunlaia kan hman dan, hmeichhiat mipatna inhman tawn hi a kawh hauh lo va. Hawihhawm lo deuha nula lo khuaihem rûk pawh khap tlat a ni zawk. Tlangval kapkalak kara nula thu kha ngai an tih chu a ni mai.

Pathumnaah chuan, 'chawi' tih pawh hi malchunga thu tak tak a ni chuang lo. Tlangval kapkalak kara nula thu kha 'chawi' tih hian a kawh chauh bawh a ni. Chawng an chepho leh an nun kha a thianglim em em a. a zah-awm hig a ni.

Chawngchen ni khatna "Thingfar zan" pawimawhna dang leh chu, nula leh tlangval tan chauh a ni lo va, Chawngnu leh Chawngpa tan chauh a ni hek lo. Vawlin thlenga Mizo hnam pum tan a ni. Nula leh tlangval brai nan Chawngpa chuan a zu tha bik "Sumdeng zu" a han kaichhuak a, an siak eng kulh mai a. Chu chuan nula leh tlangval dangro thawina piah lamah pawimawhna tak a nei. Tunge in hmasa ber ang ?

Tuma recommend mamawh lo, lai leh upa te, Val upa te, nula leh tlangvalte leh khawtlangin lungual tsa an hriat tlan, mi kawh sa kawh hmasa zam ngai lo, lu chhum ban chhum huama khua leh tui lo chhan fo, tlawmgai filawrin a in hmasa tur a ni.

Tunlai mite ngaiha han lo takah a biru a, tlangval tho thang thain an zawng a, an hmuh har phei chuan sumdeng zu in a kham rei thei hlo. Mahse tlangval viak thate pui a tha a, an hmuh veleh an haukhawng lui a. Chawngpa chuan mi sawng zawng hmuhah "Hui No" chu a hian ta a. Mipui chuan ropui ti em emin an lo thir thuap a. Chutiang tiuka lawmman sang leh hitu chu thang-tharte hian kan nei ve ta lo !

English tlangval tana "Night of Certar" leh, French tlangval tana "Knight of Legion" te, India ram tana "Param vir Chakra" te ai mahin, Mizo tlangval tan zawng u hun lai na na na chuan he "Huai No" inpek hian hmasang Zonuna khawtlang leh tlangval a vawn that dan bi that-tharte chuan kan suangtuah pha lo hle a, zir tham a tling a ni.

A ni hnihna chu "Zupui ni" an ti a, "Tu zu ni" ti an awm baw. Zingah vawkpui an talh a, "Mual buh" atan an hmag. Vawk pahni an talh leh a, pakhat chu chhungkaw sakhaw biak nan a hi a, pakhat dang chu khawtlang tan a ni thung. Chawhnu herah chuan thingnawi fawm nappang Zawbuk atingin an lo chhuak a, tlangval dawn dawnin an ho va, Chawngpa in chu an rawn sawi sawk sawk a, a thenin lungin an vawm a:

*Chawngnu, Chawngpa tho rawh u,
Sumdeng rualin zu kan nei lo ve,*

an rawn ti a. Mahse makpa leh fatu hoten, "Zahngai rawh u, zah ngai rawh u, kan pe dawn a che u," an ti a. Vawkpui sa sawhchiar chu an pe thin a ni. A zanah chuan nula leh tlangvalin Chawng an chen leh baw.

A ni thumna chu "Zu thing ni" an ti a, "Sa ruh kaw cheuh ni" an ti baw. Nula leh tlangval an tel meuh tawh lo va. Khaw thenkhatah chuan ruaipui ni anga an hman tho bakah, "Chawng buh thai" nan an hmag thin. Dārin khuangpui lām hla an tum a. khuangpui an rem tlut tlut baw a. Tichuan Chawngpain lei-kāah buh chu a thai ta a, a hnuaiah thingnawifawm nappang leh rethei deuhten an lo dawh a. Chutiang hlir chuan tum thum an thai a. Hei hi Chawngpa hausakzia entirna a ni.

A ni lina chu "Chawn do ni" an ti a, "Rual ni" ti pawhin an lam thin. An tufa, sa kut sa ke laho, thin bul leh thin sabangho khan an in lam atangin chawhmeh siam sa an rawn la khawm a. Chung chuan ruai an theh leh a, chu chu "Chawng do" an ti a ni. An ruai chu chawhmeh chi hrang hrang inpawlh nuk a nih avangin, "Chawng do sa nuk mai alawm le," tih tawngkam tobul a ni nghe nghe.

A ni ngana chu "Tual phiah ni" an ti a. Chawngpa in leh a vel te an thian fai a. Chawngchena ran talh sa sem dawngtuten chawhmeh an thawh khawm leh a. Hemi ni atana khek zu ngan li emaw an la chhuak a. Zu an inhó va, ruai an theh leh thin. Khaw thenkbatah chuan ni li niah an tiak thin bawk.

Heng zawng zawng hi an hlen chhuah hnuin, Chawngnu leh Chawngpa chu mi naran chunga mi an ni ta a. Khum mawngah chhuar a siam thei tawh a, lukkapui a dawh thianga ta bawk. Thenrual zingah hawlh lawr niin "Chawngnu nge nge, Chawngpa nge nge," tih a ni fo. Tin, Mizo sakkaw biaknaa "Dawino chhui" (or Dawino kaih theh) an ti thei ta a ni.

3. Dawi no chhui :

'Do no kaih theh' tiin an sawi ve bawk. Dawi no chhuinaah hian thil chi hrang panga lai, Hnuaité, Lasi, Chung, Vansen leh Hnuasipuite a huam a. Mahse a mal hian thil puitling a ni lo va; thil tenawi, pawimawh ve tak, hautak lem lo, hmaib mai mai theih si loh, a kara hun rei tla lova a bul atanga idawta hman chi, Sakhaw thil a ni a. 'Chuvangin, 'chhui' emaw, 'kaih theh' emaw an vush nia a lang. 'Chungte chu a malin tawi te tein lo en la :

(a) Hnuaite : Vawkte nû hman a ni a, an biak ber chu in leh a vel, lei lama malsawmtu a ni. Sadâwtin vawkte chu thiam hla a chham hnan a.

Hnuaitein ka zeltluang lo chhang ang che,
 Thuaidura thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Banrel bula thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Thawmmawl bula thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Kaldung hnuaia thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Kalvanga thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Leithuah hrâa thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Thuah hnih thuah thuma thovin ka zeltluang lo chhang
 ang che,
 Chhimhmuna thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Kawmdawl hnuaia thovin ka zeltluang lo chhang ang
 che,

a han ti a. Kawmchar kawngkhar bul, in chhung lam, in hnuaiah a bul lam zum phulraw tûl zumin vawkte zakdawh ding lamah a vit hlum a. Thukah an rawh a, an chhûm nghal thin.

A sa chu a hmangtute chhung, hmeichhia-te nen an ci thiag vek a. A sa serh chu kawmchar kawngka bul, in chhung thiang lam hret chung. dichûm inkarah an dah thin a ni.

(b) Lasi : Lasi hnena sa kah leh awh theih nana malsawm dilna a ni a. Hnuaite nen khan a hman dan a inang deuh vek, thiam hla erawh chu :

Lasiin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Sikhawthangan ka zeltluang lo chhang ang che,
 Sikhawvaran ka zeltluang lo chhang ang che,
 Hmawngfianga thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Kbiang kaha thovin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Ni zung rawn zui che,

Thla zungrawn zui che,
 Ka liang khanan lo tum che,
 Nuntluang tumpui ang che,
 Pangdam tumpui ang che.

tih a ni,

(c). Chung : Hemi tuma an biak ber hi sawi thei an
 vang hle a, an thiam hla atang crawh chuan, Ni eng atanga
 malsawma awmtirtu leh ruah sirtirtu tih lungawi an
 tum a, a ang hle. Vawktein an hmang a, Sadawtin thiam
 hla, hngiang hian an chham a :

Chungin aw ka zeltluang lo chhang ang che,
 Van sanga lengin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Chumchi kara lengin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Romei kara chengin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Ni kara chengin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Thla kara chengin ka zeltluang lo chhang ang che,
 Ni zungrawn zui che, ka zeltluang lo chhang ang che,
 Thla zungrawn zui che, ka zeltluang lo chhang ang che,
 Ka liang khanan lo tum che, ka zeltluang lo chhang
 ang che,
 Ka liang khanan lo tum che, ka zeltluang lo chhang
 ang che,
 Ka di hrehan lo tum che, hreh hnih hreh thuman lo
 tum che, ka zeltluang lo chhang ang che.

a han tia. Sadawt chuan vawkte chu a dawt hlum nghal
 a. Sumhmun chhak lam, thingkhawn leh sum inkarah tap
 an chhep a, chuan chuan an tati a, an chham nghal a,
 a neitute chhangin an oi nghal thin. A hnin saw, a
 hmin hnin chaw sa chu in chhangin an la lut a lo.
 A thing ol bang a awn pawhin, a hmun ngiah bawh bel-
 tein an dung a, thingsein an khua a, a rukh an oi leh
 mai thin.

A bika siam ta serh bawm'-in a sa serh chu thing-khawn chungah an dah a. Tin, Chung an hman hian pûm tlawh te, theithur ei te, mikhual thlon leh biak te ni thum chhung an serh; Sadâwtin a then hnuah chauh an thiang thin a ni.

(d) Vansen : Hei hi van lama awm, chhum dum leh chhum sen inkara cheng malsawmtu nia an rin biakna a ni a. Arpa hluisenin an be thin. Sadâwtin ar chu a talh hmain thiam hla a chham a :

Vansenin ka bluikhuang lo chhang ang che,
 Van sanga lengin ka bluikhuang lo chhang ang che,
 Ni kara chenga vansenin ka bluikhuang lo chhang ang
 che,
 Thla kara chenga vansenin ka bluikhuang lo chhang
 ang che,
 Ni zung rawn zui che, thla zung rawn zui che,
 Ka tung khanan lo tum che,
 Ka liang khanan lo tum che, ka hlui khuang lo
 chhang ang che.

a han ti a. Tuiûm hûnna bulah a talh a, chumi hmuna an chheh chawp tap lemah chuan an chhum nghal a, an ei nghal thin. A serh chu changêl zik hnahin an fun a, an talhna zawn chung ditipah mauphelin an zep thin a ni.

(e) Hnuaipui : In hmun leh a hnuai lam lei thuah tina awm hnena malsawmna an dilna a ni a. Vawkpui no nei tawh ngeiin an hwang thia. Sadâwtin thiam hla an chham a :

Hnuaipulin ka chhûrpui hi lo chhang ang che,
 Inrel hnuai thovin ka chhûrpui lo chhang ang che,
 Kalvang hnuai thovin ka chhûrpui lo chhang ang che,
 Banrel bula thovin ka chhurpui lo chhang ang che,
 Thawmmawli bula thovin ka chhurpui lo chhang ang che.

Palfara thovin ka chhurpui lo chhang ang che,
 Lei thuah khata thovin ka chhurpui lo chhang ang che,
 Thuah hnih thuah thuma thovin ka chhurpui lo chhang
 ang che,
 Thuah li thuah ngaa thovin ka chhurpui lo chhang
 ang che,
 Thuah pari thuah riata thovin ka chhurpui lo chhang
 ang che,
 Thuah kua thuah hraa thovin ka chhurpui lo chhang
 ang che,
 Kawmdawl hnuata thovin ka chhurpui lo chhang
 ang che,
 Pi biakin lo chhang ang che,
 Pu biakin lo chhang ang che,
 Chhang ngaiin lo chhang ang che.

a han ti a, Kawmchar kawngka thlang lam ban thlang ber
 leh chhung lam ban inkarah vawkpui chu a zak dawhah
 a dawt hlum a. Chutah chuan an chhum nghal a, a sa
 chu ichhungah an ei thung. A sa hi rēp lovin ni thum
 chhungin an ei zo vek tur a ni a, an ei bān pawhin ni
 thum hnuah chuan an paih vek thin. An talhna hnuaiāh
 chuan thōk tak, bān pil velin lei an cho va, changēi hnah
 zik an phap a, tah chuan a sa serh chu an dah a, lungin
 nghet takin an chhin a, leiin an chhilh leh thin.

Mikhual thlen leh biak te, thei thur ei te, puan tah
 te, mitthi rāl te ni thum chhung an serh a; a hnuah Sa-
 dawtin a thian thin a ni. Hnuaipei hi Dawino chhuinsa
 a tawp ber, a tlipna a nih avangin a dangte ai khan a
 hautak a, an urbsun deuh bawkin a lang.

4. Sedawi

Se talh hmasak ber a nih avangin ha hming hi vuah
 a ni a. 'Sedawi chhum' tiin an ko bawk. Sepa tuai, a ki
 lah a, beng inchen vel hi dawi tlak china ngaih a ni

A lu tarna tur "Seluphan" atan thingse kâk mawi tak, ramhvaia mi chu âr kengin Sadâwt hovin an la a, pûitfir tekin an sawngbâwl a. Tlat lamañ Seluphan chu puithu fein Sadâwt'ho bawkin an phun nghal a; thiam hla a chham a :

"Mu chhepa fûk nan ka ti lo,

Sa chhepa fûk nan ka ti la,

Chalvawma lu chuan nan ka ti a ni e,"

a han tia, a kâk hniam zawk pawnsam an hawitir kher a; ft. 8 aia hniam lo, ft 10 aia sang lo a ni thin. Chu chu ni khatna a ni.

Nu lama pu leh, pa lama pute chuan tu-fa pakhat nen zu in pahin zu zo hla an chham a:

Zuva zovuai, zuva zovuai,

Sakunga thovin zuva zovuai,

Khuain zuva zovuai,

Khumpuia thovin zuva zovuai,

Thlawhhmuna thovin zuva zovuai,

Chumchiha thovin zuva zovuai,

Bualchhuma thovin zuva zovuai,

Chhuatcheha thovin zuva zovuai,

Chhuatphova thovin zuva zovuai,

Mual liana thovin zuva zovuai,

Nuntluang pangdama thovin zuva zovuai,

Sabana thovin zuva zovuai,

Zianglaia thovin zuva zovuai,

tifi vawi thum an chham chhuak a. Nu pu, pa pu leh neituru leh pa leh tufa pakhat chuan an ding lam zelin vawithum an in a. Chumi zawhah mi dangin an in thei ve chauh a ni.

Dawino chhuinaa Hnuaipei, Hnmitê, Lasi, Chung leh Vansena an biak tihlungawi nan zu tlem an chhiah leh thin a ni.

Heng hnuah bian Sechhuntute chhung zawng thia chu
 Sedawtin a mal mala lamin a han - huahak ta a, a hrana
 ran talh erawh chu-a ngal lo. Dam rei leh malsawm dawn
 nana hual a ni ber. An thiam-hia thenkhatte chu :

Hual ang, hual ang,
 (Hranga) thia hual ang,
 (Hranga) hmuí hual ang,
 Mi hnuai chhih thia tur hual ang,
 Mirat vana thia tur hual ang,
 Mt thatin hual ang,
 Sa kapin hual ang,
 Fanu chawiin hual ang,
 Fapa chawiin hual ang,
 Buhpa chawiin hual ang,
 Rareng chulin hual ang,
 Chawmnu timin hual ang,
 Chawmpa timin hual ang,
 Kum sawmin hual ang,
 Kum zain hual ang,
 Tum vuain hual ang,
 Hai tarin hual ang,
 Pi biakin hual ang,
 Pu biakin hual ang,
 Ka chhaog thehlin hual ang.

a han ti a. Vawkpa an talh thin a ni.

Rahbi hran ni lo mah se, 'a serh zinga a mei ang' tih
 ang deuhva an hman ve ziah chu. Sakhaw biak aienna,
 'Tlahpawh' a ni a. Sakhaw biakna rahbi an tan zanah an
 ti thin.

Sedawi chhun an hman bian Chawng ang baw'k khan
 thingphurh te, thing ok zú te, inchhe siam te, lukkapui
 siam that te a awm leh vek a. Sedawi chhun hma hma
 zanah nula leh tlangval an lâm tlaivar that a, Thingfar

zan an vuah tho. Sumadeng za pawh ropui takin an theh a, tlawmgai-filawr thlan-chhuah chu "Nopui" an dawm hmasaktir-thin a ni.

Sedawi an chhun ni chuan zingah, Sadawt leh Seohhun tupa chu daipawnah an kal a. "Se thla chhuah," an va hmang tê tê a. Sadawt chuan se fei hum chungin Sethla-chhuah thiam hla a chham a :

"Chhuak ang, chhuak ang,
Chalvawma thla chhuak ang.
Ramhuai lumin chhuak ang,
Sizawl lumin chhuak ang,

a han ti a. Tichuan a neitupain hma a hruai a, Sadawt chuan a chhawm hawng ta a ni.

An Sechhun tur chu tlangvalia hah hnêpin an chaih phawt a. Tufain siat chu seluphanah sechal lu leh ban iasi rawtiq an thlung a. In chhungah Sechhuntut thla chu pa ber atanga tanin Sadawtin a han hualkimsok leh tê tê a.

Hual ang aw, hual ang aw,
(Chu mi) thla hual ang aw,
Nipui dam chen hual ang aw,
Thlapui dam chen hual ang aw,
Fanu chawiin hual ang aw,
Khumpui lumin hual ang aw,
Tappui lumin hual ang aw,
Tum vuiin hual ang aw,
Hai tarin hual ang aw,
Zawhza zovin hual ang aw,
Rareng chulin hual ang aw,

a han ti a.

Dam rei leh hmuingilna a dilsak a ni ber.

Chumi hnu chuan in chhang atengin Sechhantupa leh
 Sadāwt chu an to chhvak a, Sechhantupa chu an sefei
 (Feipui) kengin, Sadāwt chuan haitê kengin hma a hrusi a;
 Thlahpawin, zu a keng a, a zui ve baw k a. Se thlunna
 hmun an thlen chuan haitê zu chu Sadāwtin a hmuam
 a, sial chu a phuh sang sang a. Thlahpawi chuan Sadāwt
 phuh rualin vawi thum a phuh ve baw k a. Se talh thjam
 hla Sadāwt chuan a han chham a:

Khuain aw ka chavawm lo chhang ang che,
 Sakunga thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Thawhhmuna thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Lailawia thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Thlan chhaka thova khuain aw, ka chavawm lo
 chhang ang che,
 Thlan thlanga thovin khuain aw, ka chavawm lo
 chhang ang che,
 Khawlaia thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Kawtpuia thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Leituta thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Bualchhuma thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Chumchiha thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Zinglaia thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Chhuatphova thova khuain aw, ka chavawm lo
 chhang ang che,
 Chhuatcheha thova khuain aw, ka chavawm lo chhang

ang che,
 Mualliana thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,
 Lenpuia thova khuain aw, ka chavawm lo chhang
 ang che,

tiin a chham a. Sadawt leh Tlahpawi chuan vawi thum
 ve ve zu chuan an phuh leh a. A chhunna tur se zak-
 dawh ding lam chu Sadawt chuan zuin vawi thum a va
 thlawr feih feih a. Seckhuntupa chuan thiam bla a han
 chham ve leh a :

"Ka hmuh mawha ka tih a ni lo,
 Ka en mawha ka tih a ni lo,
 Nun tluang pangdam ka dilna a ni e;
 Huang tawtin lo lawi ang che,
 A chhun tirhna ni rawh se,
 Ka lam tirhna ni rawh se,
 A ni, a thla dang lovin.
 A kum kipin ka chhun ang,"

a han ti a. Chumi zawhah chuan Sadawtin zu penga a
 leihna se zakdawh ding lamah, a pem tawk chauhvinn a fei
 ken chuan a chhun hlek a. Hawi lét miah lovin in chhung
 a lut nghal a, Sadawt leh Tlahpawin an zui bawh a. A
 chhuntupa chuan a sefei chu khumai bang chhakah a tung
 a, a bulah zupeng a hūng bawh a.

A neitupain a chhun zawh velch tufahovin an buaipui
 nghal a. Sial chu pawh thluk mai theih turin a keah an
 hling a. A lōa herh tlutu tur tlangval chak an awm bawh
 a. Pawh tluk nge herh tluk tih briat hran theih loh khawpa
 rualin sial chu a let tawp thin a ni. Se tluk dan that leh
 that loh khan an ngaih a tihain a titha lo thei a. 'Se tluk
 tha' an tih chu a tlu tawp a, tho leh lo va, a bû hek lo.
 Chuvangin, uluk takin an buatsaih lawk a, a bû loh nan
 a hmuipawh hruiin an phuar tlat thin.

Tufain sial chu hreipuiin a tukkhumah an chêk hlum a, an chan a, an chhum nghal a. Mipui tan ruai an buat-saih a, a khuain an ei dur dur thin a ni.

Hemi ni uek hian uluk taka an zawp, vawkte pian tha tak chu hmuh theih loh vana awm nia an hriat, engkim siamtu nia an rin pathian biak nan an talh a, "pathian sa" an vuah nghe nghe. Khumâl pawn bang bulah, se chhuntupa chipuiin tap an chhep chawp a. Chutah chuan Sadâwtin thiam hla a han chham a; hei hi "pathian," tih jawngkam chiang taka an lamna hmasa ber nia a lan avangin chhinchhiah deuh a tha.

Pathianin aw ka satluang lo chhang ang che,
 Van sanga leng pathianin ka satluang lo chhang ang che,
 Ni kara cheng pathianin ka satluang lo chhang ang che,
 Thla kara chenga pathianin ka satluang lo chhang
 ang che,

Thian khawthangan ka satluang lo chhang ang che,
 Pathian khawtawngpa'n ka satluang lo chhang ang che,
 Mi tin siamtu pathianin ka satluang lo chhang ang che.
 Sa tui siamtu pathianin ka satluang lo chhang ang che,
 Thing bul lung bul siamtu pathianin ka satluang lo
 chhang ang che,

Chem dama thova pathianin ka satluang lo chhang
 ang che,

A chhang ngeiin chhang ang che,
 A hlâng ngaiin hlâng ang che,

a han ti a. Vawktê chu a zakdawah phulraw tûlin a dâwt hlum nghal a. Chutah chuan an puah a, an chhum nghal a, an ei thin.

Kan pi leh pute'n "Pathian sa" vuah hiala pathian an lo bla hi a chhinchhiah tlak ble a. Ni leh thla kara cheng, mi tin siamtu leh thingbul lungbul siamtu nia an lo hria te pawh hi ril ve tak a ni.

Sedawi hi ni sarih serh a ngai a, chumi chhung chuan pôm leh khawhar in tlawh te, thei thur ei te, mikhual thlen leh biak te a thiàng lo. Ni sarih ral hnu chuan inthen kher ngai lovin a tawp ve mai thin. Tin, thla thum a ral hma chuan sakhaw thla rabbi dang engmah an hmang thiàng lo bawk.

Sedawi an chhun atanga thla thum hnuah chuan, "Se thla khung" leh "Se lu lawh" an hmang leh a. An se thla khung hla chu :

Khung ang, khung ang, chalvawma thla khung ang,
 Sihpui lumin khung ang,
 Kawtkai lumin khung ang,
 Huang zawi lumin khung ang,
 Inthuai lumin khung ang,
 Thawmmawli lumin khung ang,

An sedawi chhun dawna an se thla chhuah kha a hmun ngaiah kalin an ko kir leh a ni ber. Sadawtin puithu taka thiam hla chhanhim a ti thin. Hemi ni vek hian "Se lu lawh" an hmang a, vawkpa sum thum aia tê lo an talh a. Seluphan atanga se lu la thla tur chuan a neitupa chipui, laina hnai an ruat a. An lakthlak dawn chuan Sadawtin urhsun takin thiam hla a chham leh thin. Se lu lawh thiam hla chu :

Tum ang, tum ang,
 Chalvawm lu tum ang,
 Nuntluak tum-pui ang,
 Pangdam tum-pui ang,
 Buh leh bal tum-pui ang,
 Chawn leh lam tum-pui ang,
 Niin a ek khum ang che,
 Thlain a ek khum ang che,

Chumi hau chuan se lu chu a la thla tura ruatin a la thla

a, a neitunu chuan 'dāwrawnin a lo dawh a, puandumin a tuam ta ṭhin a ni. Tichuan sumhmun bang kawngka chhakah, se lu dang tar zingah an tar ve ta a. Sedawi chu an zo ta a, Sekhuan an ti thei ta a ni.

5. Sekhuan leh Mitthi Rāwp Lām :

Sekhuan leh mitthi rāwp lām bi sakhaw biak kawngkal rabbi bran a ni lo va, sekhuannaah hian mitthi rāwp an lām ṭhin a ni mai. Rabbi palina Sedawi chhun zawbah, hmanraw nei nghal neinung deuhte chuan, Sekhuan dawn hian Dawi no chhui kher lovin an hmanṅ nghal thei a. Mahse mi tam ber chuan an neih nghal mai theih loh avangin Dawi no an chhuichhuak leh te te ṭhin. Amah-erawhchu a hma lama kan sawi tawh avangin, Dawi no chhui dan chu tar lan nawn a ngai tawh lo vang a.

Sekhuan (or Sekhuang) nan chuan sechal emaw, sepa a ki hma lam kheh tawh emaw, a ki hmawr hawng emaw ngel hman tur a ni. Sepa tuai, "Khuang kân rual" tia an sawi ṭhin awmaia pawh, "Sekhuan nan a hmantlak tawh," tihna a ni. Tin, "Se" chanpual atan vawkpa an talh bawṭ ṭhin.

Sathingzâr te, in chhe siam te, thing far zana nula leh tlangval tlaivar te, tlawmngai filawr tana "Nopui" pek te, Sedawi leh Chawofâng hman ṭum ang bawṭ khan Zupui ni te, Chawndo ni te, Tlah hrût te, Zuzo thiam bia te pawh an hmanṅ leh vek a. Chungte chu sawi nawn tawh lovin, a danglam bikna chauh tarlang ila :

Chawngpain laina hnai deuh mi pathum a ruatte chuan, tui chawi leh dah nan tuiûm an la a, an zo tawkin an pu haw a. An pual bika siam zu ngân thum, "Um-la-zu" an hlawh ve ṭhin. Tin, thingfar zana nula leh tlangval ei atan, Chawngnu ṭhianta chuan bai an cho va, so tawkin an phur haw a. Chungte chu, "Rual ba cho"

an ti a. An pual bika ruat zu ngân thum, “Ba-cho-zu” an hlawh ve thin bawh.

Rabbi dang ai khan a hautak bik leh ‘an uar zual avangin sathingzar ațanga thla thum lai an inbuatsaih thin a, Nula leh tlangvalin zanah zu tur buh an deng tlut tlut a, zu ngân sawmga (50) ațanga ngân za (100) inkar daih tur an deng khawh thin a ni.

A danglamna pawimawh ber nia lang chu, ruaipui ni zana “Mitthi Râwp lâm” an hmanh hi a ni. Hemi ni hian milim dinna tur hlâng lian tawh tak, zâwn theih tur an siam a. A zawn nan phulraw pali an hmanh thin. Milim siam thiam deuh an ruai a, an chhungte thi tawh zawng zawng paupang, nula, tlangval emawto chu a ang thei ang berin, a hma daiba an lo khawh khawm lamu-in an siam a, a lu tuamna tur pheih chu a hraupain puan ‘an lo tah diam a. Ao chhung thi tawh hmingte an vuah thliah thliah a. An thlahtu zinga an hriat hlat ber hm chu hian bik takin an siam a, “Thlahpa” an vuah a; hlângah pawh a laiah an dintir thin. Milimte chu puanchei te, kawrzeh te, thi leh ngun tein an chei a, an siam ang thei ve hle thin.

Chung milimte chu khumâiah an dah a, tukverh an dahpui a, an la lut leh a. An se talh sa tui lai lai kha hmawhlin an thil a, milim awm velah an vit bûr a. An chei a, an sawngbawl lai vel chuan nu ber chu a fa thi tawhte ngaiin a țap hawm hawm a. A limte chu a bia a, anmahni vekin an chhâng leh a, an lung a chhe thei hle thin.

Pa berin, milimte chu, ama pa (a hringtu) a thih tawh chuan, a țan nana hmanh zu a tuth diat diat a. A tuth kim vek hau chuan a țap hawm hawm a. Tichuan, mualah an zawn chhuak ta thin a ni. An zâwn chhuah tak tak hma hian darkhuang te, darbu te leh khuang te an rem a, dar bla chi khat :

"Dēng dawl dēng,
Mitthi rawp chawiin,
Dawl dēng, dawl dēng."

an haw ti a. Tufahovin hlāng chawpin an sēp a. A khuain an thlir thup a, hmuhdawm an tiin ropui an ti em em a ni. A tlangpuiin ni li vel Sekhuan leh Mitthi Rawp lām hian a awb. Sekhuan an hman zawh hian Selulawh a ngai leh a, a sawngbawl dan chu Sedawi chhun ang tho kha a ni a. Chūmi huah Dawi no an chhui chhuak leh vek a. Tin, Sekhuan tlip nan rahbi dang an tih leh hman Sedawi an chhun leh thin.

Hetianga Sekhuan leh Mitthi Rawp Lām an hman hnu hian tuium hunpa zawng inehhun bulah "Chhuarpui" an dawh thei ta a. Khumāl chungah "Se-rap" an siam thei baw. Khumāl tap tē deuh, "Yanlung tap" an chhep thiang ta baw. A inah tukverh a hawng thei ta a. Diar a jat thei a, vakul obang pawh a tawn ngauh ngauh thei ta baw a ni.

6. Khuangchawi

Hei bi Mizo Sakhaw kawngkala rahbi tawp ber leh ropui ber a ni a. Chuvangin, a hunah pawh Zorama hun nuam ber pakhat leh thla ēn zual hun "October" an thlang a, "Khuangchawi thla" an vuah hial. An ni tin hua thawh rim em em an chawhsan hun "Favāng āwllēn" lai a ni nghe nghe.

Sechal pahnih, sepui pakhat leh vawkpa pahnih a tlem berah talh ngei tur a ni a. Heng hian awmzia a nei hrang deuh va, fel leh chiang takin a thliar theih chiah loh na a, vawkpa tē zawk chu "Pathian se" a ni a, pakhat dang chu "Sā" biakua a nē ve leh a, Sechal pahnih kha "Khua" pui deuhva ngaih a ni. Tin, Sepui chu, "Tlāngphal" an ti a, muabuh tur a ni. Naupang pual a ni a, buhchiar tawh lovin an chhum a, ruai an siamsak thin.

A hma lama kan sawi tawh sathingzar te, tuium lak te, rual ba chawh te, se thla khung te, tlah hrút te, zuzo hla chham te a awm leh vek a, a hmā ang bawh khan zu pawh a keng tel zel a. Thingfar zana nula leh tlangval tlaivara Chawngchen te, sumdeng zu ina tlawmgai filawr "Nopui" hlan te chenin a tel leh vek bawh. Thla thum lai ur lāwkin an buatsaih a. A hmaa mite ai khan a nei-tute an pawk zawk bawh a, a ropui zawk em em vek a ni. Chungte chu sawi nawn tawh lovin, a danglamna bik chauh kan thlir dawn a ni.

Khuangchawi tur chuan sawhthhng zai lēp tlem. hmawhla thil tlar a mi tirh a tawntir a, nu lama a pute in banglaiah a va thlat a. Chu chu Khuangchawi ni-a Thing rawn dim tura sawmna a ni a. A mi tirh chu thng a thiah hma chuan a fawng thiang lo. Tichuan a va thiahna pa khan zu a lo zūk a, vawkpui a lo talhsak thn a.

An inbuatsaih fel hnu chuan Khuangchawi ni takah khuang, dār, feipui leh silai nena inthumin an thawk chhuak ta a. A lām turte chuan "Haituk" an tih thāwl-tēin zū an pai theuh va. Val Upain hma a hruai a. An kalna tur khua aṭanga thawm an hriat theihna turah tlang an tlir a, an kap ri ulh ulh a. An thawm hriain Khuangchawi tur khuate chu a hmuak turin zupeng akin an thawk-chhuak ve a. Thngdimho chuan a hmuaktute nen an in-tawh hma deuhvin Khuallām an han bei ṭan a, "Vakāwlien" in kal pahin an lam dual dual a. An han intawh meuh chuan zu an intulh a, tuibur an inṭhen nuk nuk bawh a. A hmuaktute zinga upa deuh chuan Dār lām leh Khuang-puilāmin hma a hruai a, an lām bawh a. Khuangchawinu leh pa tan ropui ni, khawtlang tan hlim ni a tling.

Ruaiṭheh zawh chuan a bika ruatten uluk tak leh rin awm taka an siam "Khuanghlāng"-ah Khuangchawinu leh pa, an chhungte leh laina hnai deuhthe an ṭhu a, makpate

leh an vuavangte'n lai mualah an zawn chhuak a, an vir kualpui ta chiam a. A chungu chuangte chuan darbel te, darkhuang te, silai te, sial te an vawrh a; tun hn̄n deuh tangka awm hn̄uah phei chuan tangka te pawh an vawrh tel a. An in̄chuh mup mup a. Mipuh hn̄mhnawm ti takin an lo thil thup a, an thil vawrh changtute khan an nei hlen zel thin.

Silal aiah thingfak suih mam, rinawm tak, bân chen vel an vawrh mai a. Silal aiah hruikhau rinawm taka herh, bân chen vel bawh an vawrh bawh. A changtute chuan a hn̄uah. Khuangchawitu hn̄n atangin a tak tak chu an la leh mai thin. Hei bi Khuangchawitute intihropui vena a ni.

Khuang an chaw; zawh hian oi sarih an serh leh a. mitthi in leh h̄m tlawh te; thei thur oi te, mikhuah thlen leh biak te a thiang lo va. Ni sarih ral hn̄n chuan inthen kher ngai lovin an thiang ve mat thin.

Thla thum hn̄uah Selulawh leh Selukhung an ti leh a. vawh an talh leh a. Khuangchawi chu Sedawin an elip leh ziah thin.

Tichuan Khuangchawipa chu Thangchhuahpa (In lamah). Zawhzazo a lo ni ta a. A duh anga zauvin tukverh a hawng thei a, bahzâr a siam thei a, vanlung pawh a siam thei ta a. Puanlial a sin thei ta bawh. He Thangchhuahpa d̄n̄m̄n̄n hi hmasang zonuna an nih chāk ber, an ngaihsan em em a ni a; Mizo Society-a d̄n̄m̄n̄n sang berah a lo chuangkal ta a ni.

Thangchhuahpa chu a thih hn̄uah a ran talh thlarau zawng zawngin mitthi khaw kawngah an zui ang a. Ropui takin Pialal a lut ang a. Chutah chuan fahawtin an lo chawm kumkhue dawn a ni. Hei hi Mizo pi pate Sakhaw vawrtawp chu a ni.

Mizo Sakhua in a ken tel pawimawh tak pahnih chu dam laia mi zah leh ngaihsan nih a, mi ropui nih leh, thih huah Pjalrala kai a, hahdam leh nuam taka khawsaka, hna thawh ngai lova fai saa chawm niha awm heuh heuh theih hlin a lang.

Ram Lama Thangchhuah :

Ziaktu hmasa zawng zawngten Mizo Sakhua an chhui-nah pi puten thih huah chen an chak ber 'Pjalral' thlen theihna chi khat "Ram lama Thangchhuah" an sawi tel ngai hauh lo hi a mak ang reng hle a. Ngun leh chik zawka zirin, Mizo Sakhua non a inzawmma lai i lo sawi teh ang.

Ram lama Thangchhuah tur chuan sa kap thei, mi huaisen leh Pasaltha nih a tul a. Sa chu engzat pawh kap se, ram lama Thangchhuah tur chuan hengte hi a kah ngai tur chu a ni - sakhi, sazuk, sawawm, sanghal leh selê te. Heng bakah hian sai emaw, rulngan emaw, muvanlai emaw, vahluk emaw an kah tel chuan a ropui leh zual nghe nghe.

Sakhi hi sa malsawma ngaih a ni a, an kah hmasak ber chuan 'ai a thuang bik' an ti a. Sakhi aih nan chuan "sakhi zu" an siam a, a thlum bik a, sakhi kapa ai ve lo tan in a thiang lo; an in ve theih dan chu, mahni so keng in "Awngah ka lo tang ang e" putar thenkhat chuan an ti a, sakhi zu in theiho chuan an in bangnawi, awnga an leih bak thin ai tlem tlem chu an chhun ve a, rui khawpa in tel chu an nei ve thei thin. Anmahni puala zu pek cawh chu a thiang lo a ni.

Vawka sutngbaka sakhi mal ai tawh chu sakhi zu in an ngaih an lai hle a, a khawn hmasa ber tur a ni a, an sawi pawh pek hmasak ber tur a ni. Veng hla deuh a lo ngaih an zawng chhuak hram a, a in hmain mi dang in a thiang lo. Vawka sutngbak, sum ngaa sakhi

aidu mibhah loh, siats aitu lai chu jakhi su innach an lai
theih loh a intok awei.

Savawm hi aih ngai tul bikna a awm a. Pjalral kawngah
a hruai ngil ve theih loh avangin aih nem a tul a, chumi
houah chaub a hruai ngil theihin an ngai. Ram lama
Thangchhuah thei tura hmaih theih hanh loh savawm hi sa
hrang a nih avangin kah mai mai a har ble a. Chuvang-
in a kapute pawh an lawm deuh bik tih an hlado atang
hian a briat theih a.

Kawia e, lawng lawi maw law, tiangah luai min tang
a thlak e,
Pjalral e, kai khamtu e, vawmphuai e, kai hlang ka
duhin e.

Vawmphuai e, nang hmaw law, ni hnual valpan a sul
kan zui,

Sai lian e. kan kaih den e. val tha keini zui vlaw,
an lo tihel a ni. Kan sawi tawh ang kham savawm hi kah
mai a har em avangin, Thangchhuah khamtu a nih chuan
a thlak zampui an kap a, savawm ang chhahin an ai a.
Tienuan savawm kap anga ngaih an ni ta thin a ni. He-
tiang pi loh puten tih dana an neih ngheh tawh, harsat
bikna loh khamtua a tan dawna tlema herrem hrot dan
an nee thin hi, an nuo peng dangah pawh a lang nual a.
a mak ang reng ble mai.

Sele an kah tum chuan, "Arhnaichhiah" an hmang
thin a. An tih dan chu, an an man a, an sa kah lu nen
chuan khum lu ah thlangpui an khuh a, a chungah a
kapute chu a thu a. "Thlangpui kapute thei loh thei lo"
an ti a, lu a lu ngai a, chu chu "Arhnaichhiah" chu a
ni. Thi, kah ngai tul sa dang pawh an a ha to a bal
etaw, a ke a bal etaw, an kah juma hui lam lawia a
thuk etaw chuan "Arhnaichhiah" hi an hmang ngai thin.

Kah tul bik kan sawi tawh sakhi, savawm leh sele baka kah ngei tul dang sazuk leh sanghal pawh kha ram lama Thangchhuah tur chuan an ai ngei tur a ni bawh.

Ram lama Thangchhuah turten an kah ngei tur ramsate kah kim hi thil namen lo tak a ni a. Vawi tam tak ram-hnuasia vah chhuah a ngai a. Sa an kah kher loh tum a tam a; an kahte pawh Thangchhuahna chi kher lote a ni fo bawh a. A chang phei chuan an kah tawh chi tho sa an kah chang lah a tam. Chuvangin ram lama Thangchhuah thei tura kah ngei tur sa hi chi nga chawh ni mah sela, sa dang tam tak an kap tel tih hriat tur a ni.

Tin, an ramvah emaw, an ramchhuah emaw tumin, upa deuh leh rawlthar kal dunin, a naupang zawk chuan sa lo kap sela, a upa zawk chuan Thangchhuahna tura a bak a nih hlah chuan a kaha siam turin tlangval sa kah chu a dil a, tichuan ama kahah a siam thin. Chutianga mamawh taka upa zawkin an dil chuan rawlthar chuan hun tha a la ngah a, la kap zel tur a nih ringin an kian a, an pe mai thin.

A chang chuan ramchhuakte chu rei tak tak an thang a. Chuvangin chhungte ngaihtuah awm lo deuh neih te, hna thawk thei chhungkua neih te a ngai a. Mahni ngei hrisel that pawh a tul hle. Chuti lo chu pa mal deuh tan chuan buh ei neih lohna fo a tling. Hengte avang hian ram lama Thangchhuah theih hi namen lo tak a ni.

Tul leh pawimawh zawng zawng an tlin hou chuan, "Ram lama Thangchhuahpa" a lo ni ta a. A thib hnuin mitthi khaw kawngah a sa hrang kah zawng zawngte kha a hmasah an kal a, Thangchhuahpa chu a hnung berah a kal a, a chhawm duah duabin an ring a. Sai a kah tel phei chuan a chungah a chuang ang a, vahluk a kah tel chuan a daihlm turin a thla a zar ang a, rulogan a kah tel chuan sazuk ki breuh a inzem kual ang a, chu chu

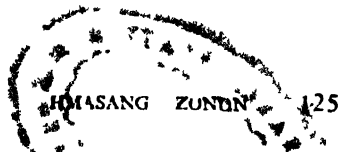
muysang a, seh thlak tel chuan a lo chhaih vel leh bawh dawh an suangteng a. Chuvangia kah ngoi tur baka sai te, tahlak te, tulinan te, muysalai te kap tel chu mitthi kawngah ropui chungchhuang turin an mitthia bik thin.

Pangia kawt an thien chuan ropui ti em emin Pawla chuan a lo thak a, a sairakherha lo sai apachin a hiau zawk hial a an ti a. Tichuan Pialralah ropui takin a thlang a, hne chawh lova fai saa chawm turin a lut ta thia a ni aati.

Ram lama Thangchhuah danab hian, in lama Thangchhuah ten rahbi hrang hrang hien tura an tih apianga "Pahian-a" an leh eng chi kha a lanna a awm lo va. Sa hrang kah ngoi tura an ruat an aih tumah pawh Pathian puia thil an tih sawi a awm ngai hek lo. Mahse in lama Thangchhuah ten an thih hnaa an chenna tur hmun na an ngaih Pialralah tho ram lama Thangchhuah te hi khawm wutur an ngaih avang hian, Pialrala chen theih dan khang hial a in lama Thangchhuah leh ram lama Thangchhuah a awmzia kan hmu a. Pi leh puten thih hnaa chen an chakna ber "Pialral" a tel tlat avang hian ram lama Thangchhuah hian an sakhua nen inzawma a nei tih a lang a. Chu chu eng lai ber nge ni eng?

Pi leh pute dun chu, kum 1890 bawh vel thlang khawpawm lama beitu hian tak pahoih a awm reng a. Fakhat chu, mi rai a pi. Khawchhak lam tanga rawn britu emaw, anmahniho inkara indo tawna emaw kha a bawh reng a. Nun ralmuang leh thutthia mut siat, siat hyn te kha an nei them em em a. Chumi laka khawtfang hum ngam, lu chhen dan chhum huam mipui chhan theite chuan chawimawt an hawh nasatzia chawng an chen tumah Chiang takin kan hmu a.

Pahjhaa chu, sa rai a ni. Ngawpui, dur khup kar atanga inwai, eng chawpin khua an din a. thlawhhaa an

siam a. Ramsa kawlh pui puih a hual reng a, in jam an ran vulhte a rawn bei fova, mipuih nunna atan chon a hlauhawm chang pawh a tam hle. An ahlawhka rawn suasam a, an buh leh bal te chenin sawi tam tak a tihchhiatsak thin a. Chung laka veng thei mi huaisen leh Pasalthate chu an hlu em em a ni.

Ram lama Thangchhuah tur chuan sa chi nga kah ngei a ngaih thu leh, sa dang tam tak pawh an kah tel thin thu kan sawi tawh a. Chung ramsa laka mi huaisente chu ral lakah pawh Pasaltha an ni tho thin tih kan hria. Chuvangin ram lama Thangchhuah theite chu mi ral leh sa ral laka khawtlang dai ngul, mipui thlamuantu leh an ingghanna, an hausakna leh neihte sa aih tuma khawtlang hrai nan hmang nasa a, an sa kah sa pawh mahni chungkuua ei bil mai lovin, a theih anga zau sawmin an chanho va, an inhleh tawn liam liam a, an eiza vek thin a. An huaisenna par chu khawtlang tan vek a ni kan tithei ang.

Chu thatna leh inpekna chu an ngaisang a, ropui an ti a, an nunkhawchhuah (survive) nan a pawimawhzia an hria a. Tichuan thih hnua awmdan tur an suangtuah theih sang ber "Pialral" pawh kai tlak ngei niin an pawm thlap a. Chumi kal theihna tur kawng pakhatat dah ngai hialin, ram lama Thangchhuah hi Mizo Sakhua nen an lo thlunzawm niin a lang. Tichuan ram lama Thangchhuah thei chu in lama Thangchhuahpa ang thoin, an dam laia khawtlang ngaihhlut leh zah em em, mipui chung a leng, mi ropui an ni a. An thih hnua pawh hna thawh ngai lova fai saa chawm turin "Pialrala" kai theih an ngai a ni.

Mizo sakhaw laimu :

Khawvel sakhaw hrang hrang- Hindu, Mosolman, Bud-dha, Confucianism leh a dange pawh hian. an zirtirna zawmtuten thih hnua awmdan turte an kawhmuh bakah, an damlai ngeia thil tha tih a keng tel vek a tih theih a.

Chu chuan mihring demchhung nun a vawng a, chenna tlak leh engthaw! taka khawsakhona hmun nuamah khaw-vel hi a siam ti ila, kan uar a ni kher lo vang.

Mizo sakhaw kawngkal indawt tē tē, rahbi chhawng ruk te kha ngun taka kan thlir chuan, a tlem berah sial 6, vawk 12 leh vawktē 3 talh ngei a ngai a. A nei leh tlin bikten an pawk talh te nen pheii chuan a thahnem hle a. Zu pheii obu englai maha bang thei lo a ni a, zu atan buk engzate tam ngo an sem tih pheii chu chhut-chhah tham a tling.

Heng rahbi chhawng rukah, hian mipui vantlang huap vek chi tum li- Chawngchen, Sechhun, Sekhuan leh mitthi rawp lām, khuangchawi te a awm a. Thingfar zana tlaivar leh tlawmgai filawr tana sumdeng zu hmanga "Nopui" hlante a keng tel vek bawk.

Tin, ram lama Thangchhuaha Pialral kai thei te pawhin a tlem berah ramsa chi nga an kah a tul a. Sa dang tam tak an kap tel bawk a. Sa chu an insem a, an ai a, khawtlang an hrai thin tih kan hria.

Chung atanga kan hriat theih pawimawh tak chu, Mizo sakhaw vawr tawp hi Pialralah hna thawh ngai lova awm heuh heuh leh falsaa chawm chauh ni lovin, a kawngkal pumpuih hian vantlang tana thil tha tih te, zu leh sa, thlum leh al te mahnix ei pha ve lo michhe daikil kara mite pawh huap veka ruai buatsaih te, an nun khawchhuah (serve) ve theih nana pawimawh tak, khawtlang mipui (society) chhan nana lu chhum ban chhum huama mi kawh sa kawh hmāa zam hauv lova ring lo rawh a, mahat nana mawh pawh chhan ngamte chawimawi thlengin a huam tih kan amu a ni. "Sakhuain a ngek a hlawh" tih tawngtauchhek an lo neih avang te hian eng nge maw chen chu a hwarzia a hriat a. Kawng danga sawi chuan

a van-chhawng (vertical dimention) leh a lei-chhawng (horizontal dimention) te a huam vek a tih theih.

Mizo sakhuaah hian khawvel sakhaw lian dangte hnu-hma ni awm a lang lo va. Kan thawnthu (fork-tale) then-khatah "Vai" tih te lo tel zauh zauh mah se, Hindu sakhaw rawngkai awm deuh te a tel chuang lo. Kan lo chhuahna lama sakhaw hlua Buddha sakhaw zia-râng pawh a tel lo a tih theih a. Pi leh pute khan an hnaih ber sakhaw hlun Buddha leh Hindu sakhaw sulhu an sakhuaa hmuh tur a awm lo hi a mak ang reng hle. Mizo Sakhuaia mipui vantlang tana thil tha tam tak a ken tel dan a tang crawh hi chuan Buddha sakhua a hnaih deuh ber awm e. Mahse chiang taka Buddha sakhaw rim namna crawh chu a awm chuang lo.

Mimal hmuhchhuah leh zirtirna a tang lo chawr ni lo, an nunphung, an nitin khawsak dan leh an khawtlang (society) mila pi leh puten sakhua an lo din a, mi rethei leh chhia-vate zarzo theih chi thil tha tam tak tih tur neia sakhaw kawngkal an chherchhuak hi an fakawm ang reng hle a ni. Hei hian khawvel sakhaw pui leh hlun hrang hrangte zirtirna kawng a zawh ve a tih theih awm e.

Tichuan Mizo sakhaw laimu ber nia lang chu, khaw-vela an nunkhawchhuah (survive) theih nana mi huaisen leh tlawmngaita chawimawi leh, mi tam takin zar an zo theih chia thil tha tih a ni ti ila, a sual kher lo vang.

References :

1. Rev. Liangkhaia : "Mizo Sakhua," *Mizo Zia-rang*, J.K. Press Aizawl, 1975 (Hei MZP-in kum 1970 a Essay inziaksiak a buatsaih tuma lawmman 2-na a ni).
2. *Mizo Sakhua* (Kumpinu rorel hma), Tribal Research Institute, Nazareth Press, Aizawl, 1983
3. Rev.C. Rosiama : "Mizo Sakhua", (Hei hi MZP-in 1970-a Essay inziaksiak a buatsaiha lawm 1-na a ni—Unpublish)
4. Rev. Saithanga. : *Mizo Sakhua*, Maranatha Press, Aizawl,
5. Pu C. Vanlallawma : "Di nei lo," *Thu leh Hla*, August 1989
6. Rev. Dr Zairema kawmna (15 November 1992)
7. Pu C. Zachhunga, Khumtung kawmna (25 November 1992)

XI Hmasang Zonun zepui

HMASANG pi leh pute nun peng hrang hrang atang khan an nunpum leh khawsakhonaa a laipui nia langte thur chhuah i lo tum teh ang. Changkang zawk leh fang zawka inngai thangtharte tan enfiah nan a tha mahna.

Pakhatnaah chuan, naupang tana chanpual an siam ve kha a ni. A tlangpui chuan naupangte hi pi leh pute chuan an ngai pawimawh lo hle a. Hlamzuiha thite chu, "Mai par thlawn ang lek alawm," an ti a. Naupangte pawh nep taka dahin, "Naupang leh haitê chu an piang kum tin ngai e," ti tein an sawi thin. Mahse an chanpual tur chu an hmaih ngai haub lo tih kan hmu a ni.

Zu chi hrang hrang zingah naupang pual "Zulâwm" a awm a. Chawngchen nikhuaah pawh naupang tan "Sabebuh" an buatsaih hrang ngat a. Mizo kût chi thum zinga "Pawl kût" chu naupang puala ruat a ni bawh. Hong atangte hian, an tawngkamah naupangte ngainep blein lang mah se, an chanpual tur chu an hmaihthelh ngai haub lova, an ngai pawimawh ve hle zawk uih a briat a. Naupangte dinhmun leh awmdan tur ngaihtuehin an lo dah chhe bik haub lo tih a lang.

Pahpihnaah chuan, huaisen tur leh tlawmngai tura naupang leh tleirawlte an chher dan hi a duhawm hle. Mipa naupang infiamna chi khat "Sakei lem chan" atang te hian, ong ang nun dana pultling turin nge an duh tih kan hmu thei a. Khawtlang tana inpe tur leh, thian chhan ngam tura an inchher chhoh dan hi a ngaihnawm om em mai.

Hmeichhe naupangte chu in chhung khawsak peng tin reng khawih thei tur te, la deh thiam tur te leh, thiong tang khangthongthong tur a. ~~Lo vah zawn a, "Thihrin zu" inhonaa~~ tih tur an tuk te, an hua tur an fudat te hi inchherna tha tak a tling a. Lo vah zawn a, Tun laia kan millian leh hausaten an fate awmawltir ngawtin an duat a, mi dang kut leh tha hlii ring tura an dah ai hi chuan nasa takin a tha zawk.

~~Ram hla deuh thlawhna an lak zum a, lo vah ramhiamnaa tleirawl tih tur an tuk te, an hua tur an fudat te hi inchherna tha tak a tling a. Lo vah zawn a, in lam an thien hmuah hah zu an zu a, "Thihrin zu" inhonaa tleirawl taima leh tlawmngaite chawimawi nan zu no an pe hmawte hi, intuahhiamna tha tak a ni.~~

Hongte hi nup pultling nei tur leh, mi rintlak ni tura inhmakhawhsuihna leh inchherna tha tak, naupan lai atanga nup insiamna pawimawb a ni a. Tunlai mite hian hetiang a inqirtirpa leh inchherna tha hi kan nei ta meuh lo a tih theih awm e.

Pathumnaah chuan, hmeithai leh mi rethel dawmzui kawng an ritru part dan kha a ngainatawm hle. Hmeichhe kal ve an ramthi leh chi ramchhuah nikhuaah chuan an as hawn chu la thien huanh hmeithaire an pe ziah a. Chetiang deuh bawh chuan sangha tlangvaak (umah pawh hmeichhe an tel ve ngat lova. Mahse sangha insemnaah hmeithai chuan tur an chhek brassak lohi pawhin, in an thien huanh an hlei ve leh ziah thin. Hetiang a hmeithai an ngaihak a, an hre zai hi a mawi chang a ni lo, nunho a tinuam a ni.

Zu inhoasah notenga vawikhat emaw an semchhuah hauh, sem nawn tur a daih dawn leh dawn loh ngahluah lova. zu lei leh thei turin an han tha pawp a, "Chumi khumi cha ka leh seki e," a han ti thinte kha a mawi em em. Inleh seki hian inthian thatna a kawh lem lova. Zu inho zingah zakzum deuh, tawng ve mang lo, michhe fa emaw chuan zu a dawm tlem deuh bik ang tih an hlau va, an lo mitmei ru ran a, a hrihhai a, a dawng bika a awmi loh nan an ti a ni ber. Hetiang inleh seki kalhmang an lo nei hi Zo' nun mawi ber pakhat a tling.

Khuasah ei tur nei lo, mei alh en mai thei an awm thu lalin a hrist chuan, lo duhtlang hmasa buh chu chhuan chham chhungkuate tan a hawihbunsak thianga. Buh neitu chuan lawm takin a pe mai a ni. Hetianga Mizo lalten an khua an vawng a, a khua leh tuia chhuanchham turte a dawmzu dan tha tak an lo nei hi a tha hle a, rorel dan fel tak a tih theih bawh.

Palinaah chuan, upa an zah thiam em em hi entawn tlak tak a tling. Inzah tawn te, inpawlsak tlan dial dial te leh upa zah thiam hian khawsakho a tinuam a, a hahdam thlak a, society kal zel tan a pawimawh em em a ni. Chutianga chu China-ho leh Japan-ho hian an nei tha ngang mai a, "Eastern culture" tia sawi hial a ni.

Hmasang Zo' nun peng hrang hrangah upa an zah thiam dan hi langsar takin kan hmu a. Lo tur ennaah a thleng hmasa a lai deuh na a, an thlen rual chuan a upa zawkin a chang thin a. Ramchhuahnaah sa kah tur tam tak hmu mah se, upa beria thal a thlah hma chuan naupang zawkin an thlah hmasa ngai lo.

Ramriahhona reng rengah ei rawngbawl leh chet velna obi tinreng chu naupang lam leh tleirawlte tih tur veka ngaih a ni a. Upate chu bawh mai maiin an lo titi mam

mam thiang a. Sa kaha chanvo chuang dawng tura sa pumpui suk chu upate chanpuala dah a ni bawh. Mizawn inchehnaah te, sangha tlangvuak tumah te leh ramchhuah nikhua leh an nun peng tinrengah khan upate zai an ngai thiam em em a. Chaw ciho nikhuaah pawh upa berin a bar hma chuan paupangin an bar khath ngai lo.

Thil insem hun—sangha tlangvuak nikhuaah te, ramchhuah tumah te chuan upain an sem den den a; a kal zawng zawng chuan hmawh zum an sawh bur sirah chang-êl hnah emaw an lo phah thliah a. Upa sa sem chu tun lai anga a buka buk thuah chuan a inang lo viau thei a. Mahse upate sem denah chuan tumah an phunnawi ngai lova, hlim takin an chanvo chu an rut mai thin tih kan hria.

Upat hun hi mi tinin kan tawng theuh dawn a. Leh kha thiam leh thiam lohah te, hna lian thawh leh thawh lohte hian upa zah hi palut mai mai lovin, hmasang Zo nun mawi tak hi keng zui zel ila, nunho a hahdam ang a, khawsakho a hlimawm ang a, society tan a tha em em dawn a-ah.

Vawikhat chu Grik putar pakhat hi enawm en turin a kal ve boh boh a, Grik-ho thutna lamah a va kal a, an lo ngawi thuap mai a. Rom-ho zingah a kal ve leh a, an lo ding thup thung a. A hnua chuan, "Grik hovin finna thu an hria a. Rom hovin finna thu chu an nunin a entir a ni," an lo tih phah ta hial a. Juda hote pheh chuan, "La tuak chu ropuina lallukhum a ni a, felna kawngah hmaah a ni ang," an ti a. "Tlangval ropuina-chu a chakna a ni a, tarte mawina chu an lu tuak a ni," an ti bawh.

Heti ang mihring nun ze mawi hi kan pi leh pute khan an lo hmu chiang em em a, an khawsak dan peng hrang hrangah khan an lo tah lut a, an hmang tha em em tih kan hmu. Chu pi leh pute nun mawi tak chu thangtharte

bian a theihna hmun leh hunah kan chawm nun zel a pawimawh ngei mai.

Panganaah chuan, pi pute nun ziding pawimawh tak chu taimakna leh turchhelna a ni. Mi tinin tumah tibuai lo leh ban ngai lovin intodelh theuh an tum a, an tang fat fat a. Tun lai angin tanpuina leh loan lak tur a awm ve lova, anmahni kutkawih liau liau kawng tinrengah an ring a, mahnia intodelh an tum thin a ni. Hritlan leh panglum satliah mai mai avangin hna an thulh ngai lo va, an thawk hram hram zel. Nulain, "Vawiin chu ka awm mai mai," a tih pawhin thing a phur a, tui a chawi a, puan a tah dap dap thin.

Lal lahin a khua leh tuite ei leh bara an intodeln ngei theih nan tan a la a. Khawlaiah a vak a, tlangval leng mai mai a hmuh te hian, "E, tlangval, i hahchawl em ni? Hah te chu ni hnih khatah a dam mai ngai e, khaw dang kep khawpa buh hal thlawhchhuah i tum ang aw," tiin an fuih sauh sauh a. Chuvangin hna thawh hun lain khawlaiah tlangval vak mai mai an awm ngai lo.

Kawng lehlamah chuan thawkmawh chhungkua te, bawrhsawm chhungkuate leh ramtuileilote tanpui chu an tih turah an ngai tlat a. Chutiang chhungkaw zawnchhuah chu mi bengvarte tih tur a ni thung. A tul chuan a khaw tlanga puin an khaichhuak hram hram thin. Amaherawh-chu mi puin bik nih chu pi leh pute nunah chuan thil zahthlak takah an ngai a. Chuvangin mahni hna chu tling taka thawh an tum thin.

Lo vaha ramriahnaah te pawh buk khata riakhote chu chhungkaw lian tak ang an ni a. An zinga mi damlo emaw, inhlam emaw an awm chuan, a lo chu a riahpuiten an vah zawhsak vek thin. An thasen chu rulh leh tur a ni lo nghe nghe.

Pi leh pute chu chutiang chuan that leh that an inlawm a, barsatna zawng zawng an suchhuak tlâng a, "Dam leh tlang khatah, thih leh ruam khatah," an tiṭṭah a. Chuvangin Mizo nun hluih chuan, ṭampui tlak kum tih loh chu ei barah an intodelh vek a, chu chu 1953 thleng kha a ni. Chutianga nunkhawchhuah an tum avang chuan taimak a ṭul a, chu chuan tuarchhelna a bring. Thatchhiat tluka hmuṣit an nei lo ti ila, kan uar a ni kher lo vang.

Paruknaah chuan, khawtlang tana inpekna lian tak an nei kha an nun laipui pawimawh tak a ni. "Mizo sakhua leh a laimu" tih bung lama kan sawi tawh ang khan Mizo sakhaw kawngkal pumpui kan thlirin Pialral kai an tum chu ni bawḱ mah se, an thiltih (practive) zawng zawngah khan thil tha tih a tel tuanchhuak vek a tih theih a. Chumiin a ken tel nia lang chu, khawtlang mipui tana thatchhuah leh, dai kil kara mi rethei ber pawh huap veka ruai tam fe buatsaih a, khawtlang hrai a ni tih kan hmu a. Thih hnuah Pialral kai tura Mizo sakhaw kawngkal rahbi paruk hlen chhuak tur chuan an hausakna an dehral tamzia kha a nasa tham ve hle a. An inhuam nasatzia kha thangtharte tan chuan hriat thiam a har hle awm e.

Pialral kai thei tur chuan khuang vawikhath chawi a, "Thangchhuah pa" nih a tawḱ a. Chumi baka a thei fâl leh a tlin bikten mipu itana an thiltih leh zelte hian khawtlang tana an inpek nasatzia a lantir lehzuai a. an nun ze pui a puang chiang ngei mai.

Miin khuang wawi thum a chawi hnuin "Zaudawh" a hmanḱ thei a. Zaudawh tur hian Mizo sakhaw kawngkal rahbi paruk zinga a rahbi pathumna "Dawino chhui" aṭanga tan leh vek a ṭul a. A hautakin senso a tam chungchuang em em mai. Pa neinung bik leh hausa zualte chauh tlin chi a ni.

Zaudawh hnu hian mi thenkhat a tlin leh thei chung-chuangten an tih leh a awm a. Pakhat chu "Nau awm hrai" a ni. An tih dan chu, mi an seh chhuak vek hnuin ina awm zawng zawng tan zu leh sa an buatsaih a, an fehsan in lama an nau zawng zawng kha an awmsak vek a, zu leh sain puar takin an lo hrai tlai vek bawh a. Ei rawng an bawl ai chenin an lo bawlsak thin a ni.

Chumi hnua an tih leh dang chu, "Zu va hrai" a ni. An lo neih lai meka mual tha tak pakhat chu buh an seng duh lova, zu vain a duh duha a tlan leh a ei turin an zuah hmiah a. Ramsa leh savate chung a kuthlei taka lang pi leh pute khan, an neih zawh takmeuh chuan, Hindu leh Buddha sakhuaa kal thukte ang bawh hian ramsa leh savate chenin an lo duat ve a, ngil an lo nei ve hle tih a a hriat a, a chhinchhiah tlak ngawt mai.

Mizo sakhaw kawngkal vawr tawp, Khuang vawikhat chawia "Thangchbuaupa" nih a, thih hnua Pialral kai nena inzawmna leh inhnambnawihna nei lo, a thei zual leh a tlin-bik mi thenkhatin an tih thin Khuang vaw thum chawite, Zaudawh te, Nau awm hrai te leh Zu va hrai te an lo ching zel hian, hmasang zo nuna a laipui pawimawh tak chu mipui vantlang tana a tam thei ang bera thatchhuah te, ramsate chung a ngilneih te, a nasa thei ang bera thil tha tih a ni a tih theih a. An neih sum leh pai, buh leh bal chenin an ui lo tih kan hre thei.

Chuvangin kan pi leh pute khan an neih ang ang chhekkhawh a, an theih ang anga khawikhawm a, anmahni mimal intih hausak kha an tum niin a lang lo. Mipui vantlang tan a tam thei ang bera hman leh, vophal taka mi dang tana malsawmna nih a, zarzotu neih tam kha an tum laipui ber pakhat a ni a tih theih a ni.

Pasarihnaah chuan, hmasang Zo nuna ropui ka tih em em chu "Nopui" an pe thin kha a ni a. Chu ai maha

ngaihsanawm leh zual chu, "pek nachang" an hria kha a ni. Chu chu Chiang deuhia i lo en teh ang.

Pi leh pute chu indo fo, inrun thin leh rawlrala inbei a, nunau chena insuasam sak thin an ni a. Ramsa hlaubawm pui pui a la tam hle bawh. Chutianga mi kawlh leh sa kawlh laka khawtlang ven him chu an nun khawchhuah (survive) nan a pawimawh em em a. Chuvangin mi huaisen khawtlang tana lu chhum ban chhum huam Pasalthate chu an tan a hlu hlah hlah mai.

Chutiang khawpa an zavai tana mi pawimawh chu an chawimawi a, a hun laia an tih theih sang ber ni hiala lang mi zawnzawn hmuha "Nopui" an han hlan ruau mai hi a ropui hle a ni. Khawtlangin an zah tura an dinhmun an han chawisang em em te hi an fakawm a, rem an hre ngawt mai. An chawimawi hun pawh hi a tam thawkbat hle. Thingfar zana sumdeng zu inna hmuna "Nopui" hlan hi Chawngchen tumah te, Sechhun nikhuaah te, Sekhuan leh mitthi rawp lamah te, Khuangchawi tumah te a tel vek a. Mipui vantlang hmaa an pho lan hun hia tlem lo hle. Chuvangin mshni nunna pawh chan huama chet zel hi a chakawm zak dawn tih kan hriatthiampui thei awm e.

Mihring nih chhunga pawimawh tak chu "a ngaihna hriat" hi a ni a. Kan pi leh pute khan an hun laia khawtlang nun nena inrem leh inhmeh em em leh tangkai taka Pasaltha chherchhuak turin a ngaihna an hria a, "Nopui" pek nachang an lo hre mawh hi a ngaihsanawm takmeuh mai. Kan hriat phak chinah chuan tlangmi dangte leh kan Mizo huahthlakpui chi peng dangte hian Nopui inpek ang chi tih dan tha an neih kan hmu lo. Kan pi pute crawh chuan mi kawlh sa kawlh hmaa khawtlang chhan ngamte an chawimawi chang a ni lo, chutiang mi chu tam tak an lo chhuah theih nan a ngaihna an hria a, an-tih das

hmang an hmu a, a hmun pawh an hre fuh a, a hun chen-in an thlang thiam a ni.

Zofate ngaihnan em em, a hming ngawt pawh mawi an tih "Tlawmngaihna" hi an uar deuh deuh a, a lo par vul zel theih nan Nopui hian hnuk kal ruak ruak turin an dinchhuak a, khawtlang ngaihdanin a nawrchhuah theih nan an la thutak thiam a, rualelna khawlaia ding turin remruatna fang tak an lo nei thei a ni. Chu chu an nun pum khaidingtu, an khawtlang hum nan leh an nunkhawchhuah theihna kulhbing nghet tak a ni. Chumi tinung thar zel tur chuan a ngaihna an hria a, remruatna tha tak neiin an duang chhuak thei a, an hlawhtling em em nghe nghe.

Hman lain Grik-hote chu hmun hrang hranga cheng an ni a, Olympia tlangah inhmukhawmin inlamna lamah an intihsiak thin a. Lawmman atan ho leh mawl ang reng tak Olive hnah thil kual mai mai an khimtir a. Bul an tan dan leh an lawmman pekte chu nep hle mah se, modern olympic tobul pawimawh tak a tling tho mai.

Hmasawn zawk leh changkang zawk, lehkhaw pawh thiam zawk thangtharte hian kan hun leh nun nena inhmeh leh inrem thlapin, kan ram leh hnam tana mi chhuanawmte chherchhuak a, kan society tana mi tangkai bikte dinchhuak turin, inelna tha kan duangchhuak thei ve ang em? Ngun taka kan ngaihtuah a tul a ni. Nun hniam leh mawl taka khawsa kan pi leh pute zawngin an hun lain a ngaihna an hria a, an lo chherchhuak thei si a! Chu an chherchhuah "Nopui" dinhmun leh kalhmang hi hmasang Zo nun laipui pawimawh tak pakhat a ni.

Awle, lo hlawmkhawm dawn tawh ila. Hmasang Zo nun zepui hi sawisiah thiam a har hle a, sawi kim leh thlanchhuah thiam pawh a awl lo hle. Kan theih ang

tawka ngaihtuahna hmangin kan han thingchhuak a, chhietute pawhin ngaihtuah zuiin, kan suangtuahna chawh tho thei hlahh sela, a lawmawm hle ang. Tichuan tun tuma hmasang Zo nun laipui nia kan vawrh chhuah theihthe chu Naupang chung a rilru put dan te, Huaisen leh tlawm-ngai tura an inchher dan te, Hreithai leh mi rethei an dawmzui dan te, taimakna leh tuarchhelna te, khawtlang mipui tapa vophal leh a tam thei ang bera zarzotu nei tura an inpekna te, Nopui hlana an inchawimawi leh a nachang an hriate kha a ni e kan ti a ni. Pi leh pute nuu ram pumpui leh khawsakho dan hi tawngkam hnih khat lekin lo khaikhawm dawn ta ila, thufing aŋga an neih. mawi leh duhawm tak :

Sem sem dam dam,

Ei bil thi thi,

tih hian a puang cniang ber a tih theih awm e.

-----:O:-----

Lehkhahu Thu Chhuak Leh Iur

Mizo Literature

(*Mizo Thu leh Hla Chungchang*)

B. Lalthangliana

Zofaten bu lran ngata ding kan la neih ngai loh a ni a. Bung 3-ah thenin, Pi Pute hun (Oral Literature) 1300-1893; Zosap hun (Missionary Period) 1894-1920; Hun Rangkachak (Golden Period) 1920-1965 tia dah a ni a. Thu bengvarthlak leh hriat chakawm tak tak, ngun taka kumte chhuta tarlanna a ni.

Hengte hi a chuang ang a, Mizo thawnthu, hla hlui, a aw b neih hmâa Mizo tawng hawi lehkhahute, a aw b siam dan, Mizopa lehkhathawn ziak hmasa, Mizo chanchin Laishuih, Bible lehtin chungchang leh a bu chhuak hmasate, Zirlaibu hmasate, Kristian hlabu hmasa, Lehkhahu lehtin hmasa, Mizo leh Vai chanchinbu, Kristian Tlangau, Mizo Kristian hla thar, Hla-hril (Poetry), Kaihleik hla, Lengzem hla, Thawnthu (Novel), Thuziak tluang (Prose), Essay, Lemchan, Magazine hrang hrang, Nitin Chanchinbu hrang hrang leh Hlapui te chik taka thlirin Mizo Literature peng hrang hrangte uluk taka thlurna a ni.

Kum 1993 chhung ngei hian "Literary Centerary (1894-1994) Special Edition" chhuah hman tum a ni a. Thlulak thahnem fe a tel dawn bawh. Lo ngaihven ran teh aw. In neih ve loh chuan i inchhunga awm tur a la kim lo a ni ngei ang.

RTM Press,
Chhinga Veng, Aizawl.

LAT

Rs 40/-